

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (5-30)

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/1>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

A felsőfokú továbbtanulási döntés determináns összetevői.

Empirikus kutatás a végzős Hargita megyei középiskolás tanulók körében

Tódor Imre¹

¹ egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Tanárképző Intézet, 530104 Csíkszereda, Szabadság tér 1. szám, Románia, ORCID: 0000-0002-0848-8624

INFO	ABSTRACT
Tódor Imre todorimre@uni.sapientia.ro Keywords higher education decision rising rates of returns	Abstract Another choice after finishing secondary school: university or work? Does the decision taken earlier - on the choice of secondary school - affect the decision to be taken four years later? Behind every (further education) decision there are manifest and latent variables. The target population of our research is the senior students in Harghita County. We use a multistage group sampling. In the first stage, all the Hungarian-language theoretical high schools (lyceums) in the Szekler county (Harghita) were included in the sampling frame, and pairs of vocational high schools were matched. We were interested to find out which factors and arguments induce students' decisions for or against further education. The family background effect is also present in students' post-secondary school decisions, since there is little discrepancy between investment risk and probability of success for children of higher-status parents, and the same applies to the gap between aspirations and actual achievement.
Kulcsszavak felsőfokú továbbtanulás döntés befektetés-megtérülési ráta	Absztrakt A középiskola befejezése utáni újabb döntés: egyetem vagy munka? Vajon kihatással van-e a korábban, - a középiskolaválasztás kapcsán - meghozott döntés a négy év után hozandó döntésre? Minden (továbbtanulási) döntés mögött manifeszt és látens változók húzódnak meg. Kutatásunk célcsoportját a Hargita megyei végzős tanulók képezik. Többlépcsős, csoportos mintavételt alkalmazunk.

Az első lépcsőben a székelyföldi megyében (Hargita) fellelhető magyar tannyelvű elméleti gimnáziumok (liceumok) mind bekerültek a mintavételi keretbe, s ehhez szakközépiskolai iskolapárokat illesztettünk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mely tényezők, érvek indukálják a tanulók továbbtanulás melletti vagy elleni döntését. A tanulók középiskola befejezése utáni döntéseiben is érvényesül a családi háttér hatása, ugyanis a magasabb státusú szülők gyermekei esetében csekély a befektetési kockázat és a siker valószínűsége közti diszkrepancia, ahogyan az aspirációk és a tényleges megvalósulás közti eltérés is.

Ez a tanulmány az MTA Domus Programja által támogatott tevékenység keretében jött létre.

1. Bevezetés

A tanulók iskolai pályaválasztását számos látens és manifeszt tényező között a döntések is meghatározzák. De vajon mi irányítja ezeket a döntéseket? Az utóbbi évtizedek nevelésszociológiai gondolkodására jelentős befolyással bírt a racionális döntések elmélete (vö. Braun 2009; Diekmann 1999; Opp 2004; Schmid 2004 stb.). Az elmélet máig tartó hatását annak interdiszciplináris jellegének köszönheti, ugyanis minden társadalomtudományi diszciplínában folytattak és folytatnak olyan teoretikus és empirikus jellegű kutatásokat, amelyek ezt a szemléletet alkalmazzák.

A racionális döntések elméletének magvát képező szubjektív várható hasznosság modell (SEU-modell), amellyel az individuumok adott szituációban felkínálkozó cselekvési alternatívák közti választását írhatjuk le. Az elméletet korábban a középiskolaválasztás kapcsán már alkalmaztuk (vö. Tódor 2017; 2018a; 2018b; 2018c), és termékenynek bizonyult, így úgy véljük, hogy a végzős tanulók döntési mechanizmusait is ebbe az értelmezési keretbe lehet illeszteni. A kutatás tehát a cselekvéseméleti megközelítésben kísérli meg értelmezni az empirikus adatokat, annak korábbi morálfilozófiai és kortárs német interpretációi (Hartmut Esser és Rolf Becker) felől. Korábbi kutatásunk során azt találtuk, hogy a középiskolátípus megválasztása szoros összefüggésben áll a tanuló családi háttérével, mely korreláció az eredményesség vizsgálata kapcsán is visszaköszön. Mindezek alapján azt próbáljuk kipróbálni, hogy a tanuló későbbi – érettségi vizsga utáni – döntési procedúrájában a jelzett tényezők ugyanúgy konstitutív elemei-e?

Kutatásunkban arra a szubsztantív jellegű kérdésre keressük a választ, hogy a különböző tanulói csoportok milyen motívumok mentén hozzák meg

döntéseiket. Melyek azok a determináns érvek, amelyek a döntési procedúrában kritériumként szolgálnak? A többszempontú kérdés többlépcsős kutatási célt fogalmaz meg. Az aktuális iskolatípus mennyiben befolyásolja a felsőfokú továbbtanulás vagy a munkába való állás tényét? Csak a családi (szocio-ökonómiai) háttér és a kimeneti iskolai teljesítmény (érettségi vizsga) a perdöntő, amelynek a nemzetközi szakirodalom oly nagy figyelmet szentel a racionális döntések, azon belül is a szubjektív várható hasznosság (SEU), elméletének vizsgálata tükrében? Mi képezi a gimnáziumi (líceumi) és a szakgimnáziumi végzősök döntési mechanizmusainak a differentia specificáját? Továbbá arra is kíváncsiak vagyunk, hogy összefüggés tételezhető-e a középiskola-választás iskolatípusa és a felsőfokú továbbtanulás között?

2. Döntési procedura

Jelen tanulmányban a SEU modellek közül a Breen és Goldthorpe (1997) modelljét alkalmazzuk, amely szintén Boudon elméletén alapul, ahol a szerzőpáros abból indul ki, hogy a döntési mechanizmusban a szülők a lefelé történő mobilitás elkerülésének minimális esélye szerint hozzák meg döntésüket. A döntés folyamatában a következő két opció jelenik meg: „iskolarendszerben való maradás”, azaz továbbtanulás; avagy az „iskolarendszerből való kilépés”. A továbbtanulás újabb két lehetséges alternatívát vet fel: iskola befejezésének sikeres, illetve sikertelen voltát. A döntési folyamatot három faktor fémjelzi: a költségek, a siker valószínűsége és az oktatási hozam/haszon.

A költség-haszon rátája négy keretfeltétel figyelembevételével valósul meg: 1) az iskolarendszerben való maradás melletti döntés és annak sikeres elvégzése valószínűsíti a „szolgáltatói” osztályba (service class)¹ való belépés esélyét, szemben a sikertelen kimenetelű végzettséggel és a rendszerből való kilépéssel. 2) Az iskolarendszerben való maradás, de annak sikertelen kimenetele, kudarcra nagy valószínűséggel az „alsó” osztályhoz (underclass) való tartozást vetíti elő, szemben a rendszerből való kilépéssel. 3) Az iskolarendszerből való kilépés javítja a „középosztályba” (working class) való belépés esélyeit, a „szolgáltatói” osztályba való bekerülésével szemben. 4)

¹ Goldthorpe *osztályrendszerét* (class scheme) a növekvő népszerűsége és használata ellenére is intenzív kritika és számos vita érte, bár ennek jó részét félreértelmezték. Vö. „Goldthorpe class scheme.” A Dictionary of Sociology. *Encyclopedia.com* (October 20, 2022). <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/goldthorpe-class-scheme>

Azonban ha nem hagyja el az iskolarendszert, azaz továbbtanul, azzal jobban növeli a „szolgáltatói” osztályba, mintsem a „középosztályba” történő belépésének esélyeit (Breen – Goldthorpe 1997).

A szerzőpáros mindehhez még másik két feltételt is hozzáad: egyéni képességek és anyagi javak/ források. Abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy a képességek a tanulók között normális eloszlású, annak ellenére, hogy a „szolgáltatói” osztályhoz tartozó tanulók magasabb tanulmányi átlaggal rendelkeznek, mint az „alsó” osztályhoz tartozó tanulótársaik. Az anyagi forrásokat illetően pedig azt feltételezik, hogy a „középosztály” családjai magasabb jövedelemforrással rendelkeznek, mint az „alsó” osztály családjai. A társadalmi háttér specifikus döntést három hatásmechanizmus bevezetésével magyarázzák: 1) a relatív kockázatkerülés, azaz a státusmegőrző motívum, 2) a különböző társadalmi réteghez tartozó tanulók közt eltérő kognitív képességek és az iskolai teljesítmény, 3) a családok eltérő forráskészlete (anyagi és nem anyagi természetű).

Breen és Goldthorpe (1997) szerint mindegyik társadalmi réteghez tartozó szülő kockázatkerülő módon dönt, viszont eltérőek a paramétereket illetően. Tehát a szülők mindenképp el akarják kerülni a lefelé mobilitást. Mindez a „szolgáltatói” osztály esetében úgy valósulhat meg, ha gyerekeik a legmagasabb végzettséget érik el. Így a szülők még akkor is a továbbtanulás mellett döntenek, ha a gyerek képességei ezt nem indikálják, azaz magasabb az iskola befejezésének esélye. Az „alsó” osztályhoz tartozó gyerekek, még akkor is elkerülik a lefelé mobilitást, ha csak a közepes végzettséget célozzák meg, így ők nem vállalnak magas kockázatot, azaz beérik az alacsonyabb végzettséggel. Csupán akkor kockáztatnak, ha a gyerek jó képességgel rendelkezik. Nyilván itt a siker valószínűsége is magasabb, és akkor a továbbtanulási döntésre már a képesség megléte van kihatással.

3. A kutatás módszertana

Kutatásunk célcsoportját a Hargita megyei végzős (12. osztályos) tanulói képezik. Többlépcsős, csoportos mintavételt alkalmazunk. Az első lépcsőben a székelyföldi megyében (Hargita) fellelhető magyar tannyelvű elméleti gimnáziumok (líceumok) mind bekerültek a mintavételi keretbe, s ehhez szakközépiskolai iskolapárokat illesztettünk. A szakközépiskolák kiválasztását és annak a gimnáziumhoz (elméleti líceumok) történő hozzáillesztését úgy végeztük el, hogy a székhely településtípusa és tanulótársadalmuk társadalmi

helyzetére vonatkozó mutatók hasonlóak legyenek. Így összesen 12 iskola került kiválasztásra: hat gimnázium (elméleti líceum) és hat szakközépiskola. A mintavétel második lépcsőjében az iskolákon belül a tanulók kiválasztását hajtottuk végre. A 12. osztályos évfolyamok tanulói körében teljes körű kérdőíves lekérdezést végeztünk. A megye öt körzetéből (Csík, Székelykeresztúr, Maroshévíz, Székelyudvarhely, Gyergyó) egy-egy iskola került be a mintába, kivételt képez a székelyudvarhelyi, ahonnan kettő-kettő.

Az alapsokaság 1.152 fő, a válaszadók száma pedig 889 fő volt, így a célcsoport 77,17%-át sikerült elérnünk. A lekérdezésre 2020. május 16. – 2020. június 14. között került sor online alapú kérdőív formájában.² Az adatbázisunkat az SPSS 23.0 statisztikai programcsomag segítségével rögzítettük és dolgoztuk fel. Kutatásunk eszközeként a kérdőív szolgál, amelyek négy főcsoportba sorolhatók. Az első kérdésblokkba az iskola karakterisztikumára vonatkozó kérdések tartoznak, ahol az iskola típusára, a településre és a képzés típusára kérdeztünk rá. Ezzel a kérdéskörrel a vizsgálni kívánt tanintézményeket azonosítjuk be. A második kérdéscsoport a tanulók demográfiai jellemzőire vonatkozó kérdéseket tartalmazza, ahol a tanuló nemére, lakóhelyére stb. kérdeztünk rá, amelyek a kvantitatív elemzésünk során magyarázó változóként szolgálnak.

A harmadik kérdéscsoporthoz a tanulók családjának társadalmi státuszát vizsgáló kérdések (szülők végzettsége/ iskolázottsága, szülők foglalkozása/ munkaerő-piaci státusa, életszínvonala/ anyagi helyzete, magas kultúrához való viszonya stb.) a tanulók családjának gazdasági, kulturális, társadalmi miliőjére kérdeznék rá. Az első három kérdéskör a *kik?* kérdés megválaszolását célozzák meg, míg a következő a *miért?* kérdésfelvetésre keresi a válaszokat. A negyedik, centrális, kérdéskör a végzős tanulók továbbtanulási/ munkavállalási motívumait (szubjektív várható hasznossági modell elméleti konstrukcióinak változói stb.) vizsgálja.

Feltevéseinket a SEU (szubjektív várható hasznosság) modellhez tartozó elméletek, valamint a nemzetközi empirikus kutatások talaján állnak, amelyeket a korábbi Székelyföldön végzett kutatásunk eredményei (vö. Tódor 2017; 2018a; 2018b; 2018c) és az eddigi tereptapasztalataink által a következőképpen egészíthetünk ki.

² A világjárvány miatt az iskolák mind zárva voltak, az online oktatásszervezési formában történő kapcsolattartás esetében az egyetlen járható útnak csak ez bizonyult.

1) A klasszikus kulturális reprodukciós (Bourdieu 1999; 2008), valamint SEU-modellek (Esser 1999; Becker 2000; Breen – Goldthorpe 1997; Erikson – Jonsson 1996) alapján azt feltételezzük, hogy a végzősök döntéseiben a családi háttér elsődleges és másodlagos hatásai érvényesülnek (Boudon 1974; 2013). Azt feltételezzük, hogy a magasabb státusú szülők gyermekei a költség-haszon kalkulációja elvét követve a haszon maximalizálása alapján hozza meg döntését.

2) A korlátozott racionalitás teóriája (Simon 1982) alapján az állíthatjuk, hogy a végzősök kalkulálnak azzal a korlátozó tényezővel (érettségi vizsga megléte) is, amely merőben befolyásolja a felsőfokú továbbtanulást.

3) A korábbi, térségben végzett, felmérések (Hargita Megyei Tanfelügyelőség éves jelentései a továbbtanulásról: 2020a; 2020b) eredményei értelmében feltevésünk az, hogy a végzős szakgimnazista tanulók inkább a munka világát választják.

4. A kutatás eredményei

4.1 A végzős tanulók szocio-demográfiai jellemzői

Elsősorban a tanulók olyan szocio-demográfiai mutatóit elemezzük, mint a tanuló neme, lakóhelye, szülők iskolázottsága, munkahelyi státusa, objektív anyagi helyzete. A végzősök nemi megoszlását vizsgálva, azt találtuk, hogy a mintába bekerült iskolák esetében a lányok aránya magasabb (59,3%-uk lány és 40,7%-uk fiú), mely tény az iskolatípus szerinti bontásban (elméleti- és szaklíceumok) is visszaköszön a gimnáziumra vonatkozóan, viszont nem találtunk közöttük szignifikáns eltérést. Ha az egyes iskolákat külön-külön górcső alá vesszük, akkor az elméleti líceumok közül a zetelaki és a szaklíceumok közül a korondi és a borszéki iskolákban találunk magas arányban fiúkat (60% fölötti arány). Tehát kijelenthetjük, hogy a vidéki középiskolákban felülreprezentált a fiúk jelenléte.

A következő lépésben még a profil és a szak szerinti bontásban is megvizsgáltuk a tanulók nemi eloszlását. Az új oktatási törvény értelmében, Romániában a 10 osztályos oktatás a kötelező, mely az elemi és gimnáziumi osztályokat foglalja magába. A kötelező oktatás felső korhatára pedig 18 év (LEN 16. cikkelyének 1. bekezdése). A jelenlegi közoktatási rendszer felépítése a következőképpen néz ki: (1) iskola előtti, (2) általános iskolai és (3) középiskolai szakasz. A tanulmányunk célcsoportja a középiskolás tanulók, így a továbbiakban csak arról tárgyalunk. A 8. osztályt végzett tanulók az

egységes országos értékelés (matematika, román-, valamint magyar nyelv és irodalom) után kerülhetnek a középiskola felső tagozatára, amely nem kizáró, hanem szelektív jellegű. A vizsga értéke 80 %-ot, míg az 5-8. osztályokban levő általános osztályzatuk 20 %-ot számít a végső jegy formálásában. Mivel a tankötelezettség ideje a 10. osztály (legalábbis a törvényen végrehajtott módosításig), így a középiskola felső tagozata két részre oszlik: a) felső közép fok alsó szakasza (9–10. osztályok) és b) a felső közép fok felső (11–12/13. osztályok) szakasza (Tódor 2020: 45.).

A közép fokú oktatás (învățământul liceal) a következő oktatási irányokkal és profilokkal működik. Az (1) *elméleti* irány (filiera teoretică) humán és reál profilokkal ezen belül pedig filológia, társadalomtudományok, természettudományok és matematika-informatika szakokkal. A (2) *technológiai* irány (filiera technologică) technikai, szolgáltatások, természeti források és környezet védelme profilokkal (itt számos szak létezik: vö. melléklet 1. táblázata). A (3) *hivatásos/ vokacionális* irány (filiera vocațională) katonai, teológiai, sportolói, művészeti és pedagógiai profilokkal (LEN 31. cikkelye 1. bekezdése). A vokacionálison irányú iskolákat jelen tanulmányunk nem taglalja, ugyanis azon iskolák nem kerültek be a mintába. Felső középfokon tehát lényegében három iskolatípus létezik: az elméleti középiskola (liceul teoretic/ colegiul național), a szakközépiskola (liceul technologic/ colegiul tehnic), és a vokacionális iskola (liceul vocațional teologic/ de artă/ pedagogic/ militar/ sportiv), mely tulajdonképpen szakirány orientált. A középfokú oktatást érettségi vizsga zárja, amely a szóbeli (kompetencia vizsgák) értékelés mellett négy írásbeli tárgyból áll: román nyelv és irodalom, (esetünkben még magyar nyelv és irodalom), matematika vagy történelem, és egy választható szaktárgy (Tódor 2020: 48.).

1. táblázat: A tanulók nemi megoszlása profil szerinti összehasonlításban (N=889, oszlopszázalék)

	humán	reál	technikai	szolgáltatások	természeti erőforrások és környezetvédelem
lány	67,5	52,6	31,2	65,8	13,6
fiú	32,5	47,4	68,8	34,2	86,4
összesen	100	100	100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: $\chi^2 = 51,468$; df=4, p=0,000.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

Arra voltunk kíváncsiak, hogy az iskolatípusok különböző profiljain hogyan oszlanak meg a tanulók nemi szempontból. Azt találtuk, hogy a humán és a szolgáltatások profilokon a lányok szignifikánsan magasabb arányban képviseltetik magukat, míg a reál, a technikai és a környezetvédelem profilok szakjain a fiúk. Az egyik elméleti líceum évente megjelenő Évkönyve alapján az elmúlt 20 év (2000 – 2020) végzőseinek az adatsorát longitudinálisan vizsgáltam meg. Arra voltam kíváncsi, hogy összefüggés tételezhető-e a tanulók szakválasztása (hovatartozása) és a neme között. Azt találtam, hogy a fiúk szignifikánsan magasabb arányban a reál, míg a lányok a humán szakokon jelennek meg, mely tendencia az évtizedek során statikus. Annak ellenére, hogy a szakmák nemekhez társított határvonala már nem olyan éles, ahogyan az korábban volt, mégis az adatsorokból kiolvasható a fiús és a lányos szakok szerinti megoszlása. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a középiskolában megjelenő distinkció a felsőoktatás különböző szakjain is hasonló módon köszön majd vissza.

2. táblázat: Az iskolatípus település szerinti összehasonlítása ($N=889$, sorszázalék)

	megyeszékhely	város	falu	összesen
elméleti líceum	11,5	36,4	52,1	100
szaklíceum	10,2	28,2	61,6	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: $\chi^2 = 8,587$; $df=2$, $p=0,014$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

A továbbiakban a tanulók lakhelyét vizsgáltuk meg, és azt találtuk, hogy 56,4%-a vidéki, 32,4%-a városi és 10,9%-a megyeszékhelyen lakik. A mintába bekerült iskolapárokat úgy alakítottuk ki, hogy azonos helységből, vagy településről származzanak. Egy iskolapár a megyeszékhelyről, négy pár városról és egy pár vidéken található. Az iskolatípus szerinti összehasonlítás során azt látjuk, hogy az elméleti líceumba járó végzős tanulók szignifikánsan magasabb arányban városról, míg a szaklíceumba járók vidékről származnak. A korábbi kutatásaink is arról számolnak be, hogy az elméleti líceumok magasabb presztízse, nagyobb versenye miatt a hátrányosabb, kevésbé előnyös településről érkező tanulóknak alacsonyabbak a bejutási esélyeik. Ugyanakkor a vidékről származó tanulók adott

szakma iránti elköteleződése és aspirációja magasabb, mint a városi környezetből érkező társaié, akik nagyobb előszeretettel választják az elméleti jellegű szakokat. Harmadsorban az iskolatípus és a szakválasztás ténye szoros összefüggésben áll a szülők munkahelyi pozíciójával.

A szülők foglalkozási státusának (ISEI-Status: „International Socio-Economic Index of Occupational Status”) mérésére a tanulóknak egy zárt típusú kérdés formájában a felsorolt öt változó közül azonosíthatták szüleik aktuális, a valóságban és nem feltétlenül a végzettség szerint betöltött munkahelyi pozícióját. A tanulók által adott válaszaiból az olvasott szakirodalom alapján három foglalkozási státuscsoportot alkottunk (vö. Ganzeboom – De Graaf – Treiman 1992): alacsony, közepes és magas.

3. táblázat: A szülők munkahelyi státusa iskolatípus szerinti összehasonlításban (sorszámalék, N=889)

	alacsony státusú csoport		közepes státusú csoport		magas státusú csoport		összesen	
	apa	anya	apa	anya	apa	anya	apa	anya
elméleti líceum	10	14,4	65,5	74,1	24,5	11,5	100	100
szaklíceum	17,2	21,1	69,1	73	13,7	6	100	100
teljes minta	13,4	17,6	67,3	73,5	19,3	8,9	100	100

Forrás: saját adatbázis; egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: apa ($\chi^2=21,253$; $df=2$, $p=0,000$); anya: ($\chi^2=13,007$; $df=2$, $p=0,001$).

Megj.: A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

A szülők foglalkozási státusát illetően érzékelhető az iskolatípus szerinti eltérés, ugyanis az elméleti líceumba járó tanulók szülei magasabb státusú foglalkozásokat töltenek be úgy az apák, mind az anyák tekintetében (apák esetében elméleti líceum: 24,5%, szaklíceum: 13,7%; anyák esetében elméleti líceum: 11,5%, szaklíceum: 6%). Azt láthatjuk, hogy a szaklíceumba járó tanulók szülei szignifikánsan az alacsonyabb státusú foglalkozást betöltők csoportjából származnak. A három kialakított fő csoporton belül azt találtuk, hogy a munkanélküliek csoportja tekintetében is a szaklíceumi iskolatípus (mind az apák, mind az anyák tekintetében) van felülreprezentálva. A vezető diplomás és a

beosztott diplomás csoport pedig az elméleti líceumba járó tanulók szülei esetében szignifikánsan magasabb.

A munkanélküliek aránya magas (7,8% az apák és 15,1% az anyák körében) a mintába bekerült tanulók szülei körében, ugyanis az Országos Munkaerő Felmérés (LFS)³ adataira alapján 2017-ben Romániában a 15-64 éves népesség körében mindez 4,9% volt, míg a magyar népesség körében mindez csak 4,4%, ami az ezredforduló után stagnál (Institutul Național de Statistică 2018). Itt a munkanélküli nem az inaktív státusra utal, azt az adatbázis külön kezeli. Az adatbázis továbbá különbséget tesz a formális és az informális foglalkoztatott szegmens között, és a népesség javarésze a formális szektorban dolgozik. Továbbá az országos átlaghoz képest a mintánkban szereplő tanuló szülei nyugdíjas státusú aránya is magas (5,7% az apák és 2,5% az anyák körében).

A továbbiakban a tanulókat arra kértük meg, hogy nevezzék meg azt az összeget, amely szerintük jó fizetésnek számít. A kiugró adatokat az eredmények torzítása miatt kizártuk az elemzésből, így az átlag jó fizetés a tanulók szerint 2623 RON. A romániai statisztikai hivatalos legutóbbi (2020. augusztusi) közlése szerint a romániai nettó átlagbér 3275 RON, amely szektoronként és megyénként merőben eltér (Institutul Național de Statistică 2020). Hargita megyében például átlagosan kb. 20%-kal alacsonyabb a nettó átlagjövedelem az országos átlaghoz viszonyítva. Iskolatípus szerinti bontásban is megvizsgáltuk a válaszokat, melynek értelmében az elméleti iskolába járó tanulók kb. 12%-kal magasabb összeget ítélték meg jó átlagfizetésnek: elméleti líceum 2783 RON, míg a szaklíceum 2451 RON. További elemzéseink értelmében azt találtuk, hogy a szülők munkahelyi státusa és a tanuló által megítélt jó fizetés átlagösszege arányosan növekszik.

4.2 Egyetem vagy munka?

A tanulók néhány szocio-demográfiai kérdésének elemzése és megválaszolása után elérkeztünk kutatásunk második nagy kérdésköréhez: egyetem vagy munka? A korábbi kutatások és az alapján tesztelésre megfogalmazott hipotéziseink függvényében számos egymással konkuráló vagy épp korrelációban álló látens és manifeszt tényező húzódhat meg a döntés mögött. Mindenekelőtt arra a kérdésre, hogy szeretné-e folytatni tanulmányait a végzős tanulók 72,2%-a igennel, míg a 27,8%-a nemmel válaszolt. Ha mindezt iskolatípus szerinti bontásban vizsgáljuk

³ Az Országos Statisztikai Hivatal oldalán megtekinthetők mind az aktuális, mind a korábbi évek (1996-tól) adatai román és angol nyelven egyaránt. A kutatás neve Labor Force Survey, románul Ancheta Forței de Muncă în gospodării, melynek rövidítése: AMIGO.

meg, akkor szignifikáns eltérést találtunk, ugyanis az elméleti liceumot végző tanulók számottevő arányban folytatnák felsőfokú tanulmányaikat szaklíceumot végző tanulótársaikkal szemben (vö. 4. táblázat).

4. táblázat: Továbbtanulás iskolatípus szerinti összehasonlítása
(*N=889, sorszázalék*)

	tovább tanul	nem tanul tovább	összesen
elméleti líceum	89,1	10,9	100
szaklíceum	54,2	45,8	100
teljes minta	72,2	27,8	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: $\chi^2 = 134,933$; $df=1$, $p=0,000$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

Még egy következő kontrollkérdéssel jobban árnyalni szeretnénk volna a kérdést, így a tanulók a továbbtanulás mellett olyan további alternatívák közül választhattak, mint a „munkát vállalom”, „bejelentkezek munkanélkülinek”. Ebben az esetben valamivel alacsonyabb a továbbtanulás aránya (vö. 5. táblázat), viszont magasabb az iskolatípus közti eltérés. Láthatjuk, hogy az elméleti líceumot végzők 83,1%-a folytatná tanulmányait, míg a szaklíceumot végzettek csupán 42,5%-a, tehát kevesebb mint a tanulói társadalom fele, és a gimnáziumot végzettekhez viszonyítva is fele arányban jelennek meg az aspirációk tekintetében.

5. táblázat: Tanulók tervei a középiskola elvégzése után iskolatípus szerinti összehasonlításban (*N=884, oszlopszázalék*)

		elméleti líceum	szaklíceum	teljes minta
továbbtanulás		83,1	42,5	63,3
munka-vállalás	ittthon	3,3	21,9	12,3
	külföldön	10,1	33,5	21,5
munkanélküli státusz választása		3,5	2,1	2,9
összesen		100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

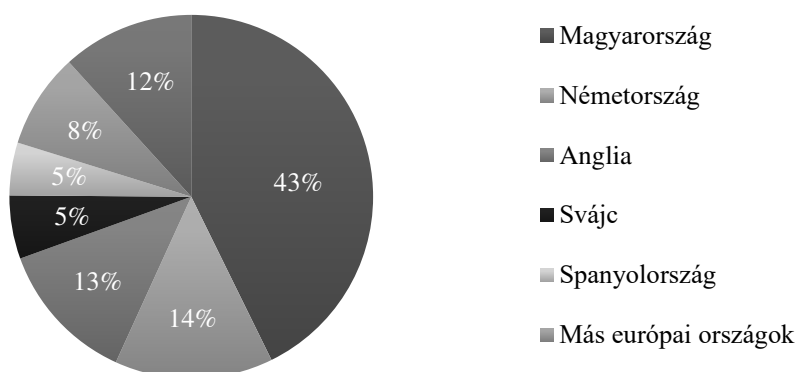
Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: $\chi^2 = 134,933$; $df=1$, $p=0,000$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

Az aspirációkon túlmenően Hargita Megye Tanfelügyelősége (2020b) minden évben közzéteszi a továbbtanulásról szóló statisztikát, amelyből kiderül, hogy a sikeresen érettségit szerző tanulók kevesebb mint fele folytatja felsőfokú tanulmányait (2019: 47,55; 2018: 45,74; 2017: 42,2%; 2016: 44,06; 2015: 44,27; 2014: 39,77 stb.). Tehát az aspirációk jóval magasabbak a realitásnál, és akkor még nem is számoltunk a sikertelen érettségizők sorával. A Hargita Megye Tanfelügyelőségének éves jelentése alapján a sikeres érettségit megszerzők tekintetében szignifikáns eltérés tapasztalható az iskolatípusok között, ugyanis az elméleti líceumok (gimnáziumok) tanulóinak például a 2020-as évi vizsgák alapján 81,8%-a, míg a szaklíceumba járó tanulók csupán 30,1%-nak sikerül az érettségi vizsgát megszereznie (vö. melléklet: 2. táblázat). A tavalyi tanévben (2019) – ahogyan az elmúlt években is – hasonló tendencia olvasható ki. A sikeres érettségi vizsgát szerzők aránya 53,1%, amely iskolatípus szerinti bontásban a következő módon alakult: elméleti líceumok (gimnáziumok) 75,4%, szaklíceumok 23,2% és a vokacionális líceumok 50% (Hargita Megye Tanfelügyelősége 2020b).

A teljes minta egyharmada a középiskola befejezése után munkát vállalna, azok közül a többsége külföldön próbálna szerencsét. Iskolatípus szerinti bontásban szintén szignifikáns eltérést konstatáltunk: a szaklíceumba járó tanulók magasabb arányban vállalnának munkát az iskola befejezése után úgy belföldön, mind külföldön. A továbbiakban megvizsgáltuk, hogy mely országokban képzelnék el a tanulók a jövőjüket.

1. ábra: A tanulók külföldi országok iránti aspirációja (N=191, %)

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás
Gyakorisági eloszlás

A végzős tanulók 30,8%-a képzelne el a jövőjét külföldön akár munkavállalás, akár tanulmányok folytatása miatt. A tanulók 21,5%-a jelölt be konkrét országot, amelyek közül a legtöbben Magyarországot nevesítették külföldi országgént, amelyet olyan további európai országok követnek, mint Németország, Anglia, Svájc, Spanyolország stb. Az Európán kívüli országok alacsony arányban jelennek meg, és azok közül is az Amerikai Egyesült Államok képezi a legvonzóbb külföldi helyszínt. Magyarország, mint az anyaország, irányába történő aspiráció érthető mind a nyelv, mind a közös történelmi múlt, a kultúra stb. szempontjából, amelyet a magyar állampolgárság megléte is megerősít.

A felsőfokú továbbtanulási aspirációkat a szülők iskolai végzettségével vetettük össze és azt találtuk, hogy a felsőfokú végzettségű szülők gyermekei szignifikánsan magasabb arányban folytatnák tanulmányaikat (apa végzettsége: $\chi^2 = 74,196$; $df=6$, $p=0,000$; anya végzettsége: $\chi^2 = 78,613$; $df=6$, $p=0,000$), és ahogyan haladunk lefelé az iskolázottsági szinten, úgy csökkenek a továbbtanulási szándékok, és növekednek azok aránya, akik egyáltalán nem tervezik a továbbtanulást. Itt tulajdonképpen visszaköszön a racionális döntések elmélete, ahol Boudon (1974) megállapítása szerint a döntésnél a különböző társadalmi réteghez tartozó szülők és gyerekeik eltérő kalkulációt hajtanak végre.

6. táblázat: Tanulók tervei a középiskola elvégzése után iskolatípus szerinti összehasonlításban (N=889, oszlopszázalék)

		elméleti líceum	szaklíceum	teljes minta
külföldön		36,2	25,1	30,8
belföldön (Románia)	Hargita megyében	50,5	65,6	57,8
	más megyében	13,3	9,3	11,4
összesen		100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: $\chi^2 = 20,583$; $df=2$, $p=0,000$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: $\geq 2,0$).

A továbbiakban az eredményeket iskolatípus szerinti bontásban is megvizsgáltuk, és azt találtuk, hogy az elméleti líceumot végző tanulók szignifikánsan magasabb arányban telepednének le külföldön, mint a szaklíceumot végző társaik. Az érettségiző tanulók többsége azonban belföldön és azon belül is a saját megyéjében (Hargita) képzelne el a jövőt, az összehasonlítás során pedig azt találtuk, hogy a szaklíceumot végző tanulók maradnának saját településükön. Úgy véltük, hogy a munka és/vagy tanulmányi helyszín megválasztása kapcsolatban

állhat a nyelvismerettel, így a továbbiakban arra kértük a tanulókat, hogy egy négyfokú skálán (nem beszélem, alap-, közép- vagy felső szinten beszélem) értékeljék saját idegen nyelvtudásukat.

A válaszok alapján azok a tanulók választanák lakóhelyül Románia más megyéjét, akik nagyon jól beszélnek a román nyelvet, akik meg alap-, vagy középfokon azok a saját magyar lakta településükön maradnának és a külföldi helyszín sem vonzó számukra ($\chi^2 = 20,295$; $df=6$, $p=0,002$). Az angol/német idegen nyelvek esetében szintén azok a tanulók maradnának a megyéjükben, akik egyáltalán, vagy alacsony szinten beszélnek a nyelveket, és azok választanák a külföldi helyszínt letelepedésként, akik közép-, vagy felsőfokú angol/német nyelvismerettel rendelkeznek (angol: $\chi^2 = 80,153$; $df=6$, $p=0,000$; német: $\chi^2 = 24,964$; $df=6$, $p=0,000$). Tehát úgy a román, mind a modern nyelvek (angol, német stb.) adekvát ismerete erősen meghatározza a végzős tanulók térbeli elhelyezkedését (vö. melléklet: 3. táblázat).

Márpedig szoros összefüggés tételezhető az iskolák típusa és az idegen nyelvismeret között is. Az eredmények értelmében az elméleti líceumot végző tanulók úgy a román, mind az angol és a német nyelvismeret tekintetében szignifikánsan magasabb arányban (román: $\chi^2 = 57,875$; $df=3$, $p=0,000$; angol: $\chi^2 = 65,241$; $df=3$, $p=0,000$; német: $\chi^2 = 26,682$; $df=3$, $p=0,000$) azok közé tartoznak, akik közép- és felsőfokú nyelvismerettel, míg a szaklíceumba járó tanulók a nyelvet nem ismerők vagy alacsony szintű ismerettel rendelkezők táborához tartoznak (vö. melléklet: 4. táblázat). Meg kell jegyeznünk, hogy a szaklíceumban az idegen nyelv tanulása a formális oktatás során alacsonyabb óraszámban jelenik meg a kerettantervben, mint az elméleti líceumi kerettantervben, főképp az a humán tagozaton (filológia és társadalomtudományok) járó tanulók esetében számottevőbb. Ugyanakkor több elméleti líceum különböző szakjához (reál és humán) társítja az intenzív idegen nyelvet, mely szintén hozzájárul a magasabb fokú nyelvismerethez. Korábbi kutatásaink értelmében az elméleti líceumba járó tanulók a formális oktatás mellett non-formális keretek között (különböző nyelviskolákban, iskolán kívüli tevékenységeken, vagy magánórák során) is igyekeznek az idegennyelvek elsajátítására, tudván, hogy az egyetemi felvételihez és továbbtanuláshoz szükséges és elengedhetetlen követelmény. Szintén a korábbi kutatási eredményeink arról számolnak be, hogy a nyelvvizsgát már 11. osztályban ténylegesen megszerzők vagy azt megszerezni tervezők aránya is magas az elméleti líceumba járó tanulók esetében. A tanulók 9,4%-nak már tulajdonában van az oklevél. Az aspirációk színterén a tanulók több mint

háromnegyedének (76,6%) komoly szándékában áll a középiskolás évek alatt annak a megszerzése, míg 14%-nak ez nem áll szándékában (vö. Tódor, 2019).

Az idegen nyelvismeret ugyanakkor szoros kapcsolatban áll a továbbtanulással is. Az eredményeink arról tanúskodnak (vö. melléklet: 5. táblázat), hogy azok a tanulók szeretnék folytatni (felsőfokú) tanulmányaikat, akik úgy a román mind az angol és a német nyelvismeret esetében közép- és/vagy felsőfokú nyelvismerettel rendelkeznek. Míg a környezeti (román) és az idegen nyelveket nem ismerők, vagy épp alapfokon beszélő végzősök szignifikánsan magasabb arányban tartoznak a tanulmányaikat nem folytatók csoportjához.

7. táblázat: Egyetem vagy munka választása (N=889, oszlopszázalék)

változók	egyetem	munka
nem**	lány	63,2
	fiú	36,8
	összesen	100
lakóhely településtípusa***	megyeszékhely	13,8
	város	34,8
	falu	51,4
	összesen	100
iskolatípus***	elméleti líceum	67,3
	szaklíceum	32,7
	összesen	100
angol nyelv ismerete***	közép- és felsőfokú	62,7
	nem ismeri, alapfokú	37,3
	összesen	100
apa foglalkozási státusa***	magas státusú	22,2
	közepes státusú	67,5
	alacsony státusú	10,3
	összesen	100
anya foglalkozási státusa**	magas státusú	10,4
	közepes státusú	75,4
	alacsony státusú	14,2
	összesen	100
család objektív anyagi helyzete***	átlag fölötti jólét	36,3
	átlag alatti jólét	63,7
	összesen	100
apa iskolai végzettsége***	felsőfokú	37,2
	alap- és középfokú	62,8
	összesen	100
anya iskolai végzettsége***	felsőfokú	48,9
	alap- és középfokú	51,1
	összesen	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Chi-négyzet próbával ellenőrizve.

Megj.: Szignifikáns eltérések: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

Az eddigi elemzéseink és a fenti táblázat alapján körvonalazódik az egyetemet (felsőfokú továbbtanulást) és a munkába való állást választók csoportja. Azt látjuk, hogy az előnyösebb szocio-ökonómiai mutatókkal rendelkező családok gyermekei az egyetem irányába mozdulnak, amelyet merőben befolyásolt a korábbi tudatos vagy tudattalan, szabadon vagy korlátozott tényezőkkel telített döntés (elméleti- vagy szaklíceum) meghozatala. A szülők iskolai végzettsége, munkahelyi pozíciója, anyagi helyzete mind-mind hatással vannak a végzős tanulók további életpályájára. A Bourdieu (1999, 2008) által megfogalmazott kulturális reprodukció ténye tetten érhető, láthatjuk, hogy az iskolatípus megerősíti a már fennálló kulturális, társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket.

Azt konstatáltuk, hogy a lányok magasabb arányban választják a továbbtanulást, mint a munkát. A mintába bekerült lányok aránya magasabb (59%-a lány és 41%-a fiú), viszont iskolatípus közti összehasonlításban nem találtunk szignifikáns eltérést. Az európai felsőoktatási statisztikák tükrében (Eurostat, 2016) az Európai Unió országaiban található egyetemek hallgatóinak körülbelül 54,1%-a nő. Romániában, az EU-s átlaghoz hasonlóan, az alap- és a mesterképzésen a nők aránya magasabb, viszont a doktori képzés esetében a férfiak képviseltetik magukat magasabb arányban. Képzési terület szerinti megoszlásban a nők a társadalomtudományok, az újságírás, a kommunikáció, a gazdaság, a közigazgatás és a jog szakokon felülreprezentálnak jelennek meg, ahogyan az egészségügy és a szociális gondozás (nők aránya 71,2%), valamint az oktatás területén is. Utóbbi esetében a hallgatók több mint háromnegyede (78%) nő. A humán tudományok és a művészetek iránt is nagy az érdeklődés a nők körében, ugyanis a hallgatói társadalom majdnem egyharmadát (64,5%) teszi ki.

A tanuló lakóhelye és az egyetem/munka választása között szintén szignifikáns összefüggést találtunk. Mivel egy megyének a tanulói társadalmát, iskoláit vizsgáltuk, így a megyeszékhelyen székelő tanulók aránya a legalacsonyabb, amelyet a városiak, majd a vidékiek aránya követ. Az iskolák – ahogyan azt fentebb már bemutattuk – egy pár (két tanintézmény) kivételével mind városi környezetben találhatóak. A vidéken lakó tanulók magasabb

arányban választják a munkába állást az érettségi vizsga sikeres/sikertelen kimenetele után. A tanulók 30%-a a szakképzés során gyakorlatot végző munkaegységtől (vállalatok) már állásajánlatot kapott, így a szakképzésének megfelelő, vagy ahhoz rokon szakmában állhat munkába úgy belföldön mind külföldön (nemzetközi vállalatok esetében). Iskolatípus szerinti bontásban pedig szignifikáns eltérést találunk ($\chi^2 = 96,995$; $df=1$, $p=0,000$), míg a líceumba járó tanulók 18,6%-a, addig a szaklíceumot végző tanulók 50,8%-a részesült állásajánlatban.

Romániában pár éve (2017/2018-as tanévtől) indult útjára kísérleti jelleggel a duális szakképzés, amelynek fő célja éppen a végzősök számára megtalálni a munkaerőpiacon a megfelelő munkát, mindezzel csökkentve a fiatalok körében az oly magas munkanélküliséget (Eurostat, 2019). Másik célja az egyes szakterületeken munkaerőhiánnyal küszködő vállalatok számára olyan munkaerő utánpótlást kialakítani, amely megoldja az országos és térségi problémákat. Másrészt a tanulók az elméleti és a hangsúlyosan gyakorlati képzésük során már elsajátíthatják azokat a kompetenciákat, amelyek szükségesek az adott szakmához. Így a vállalatok a tanulókat, mint potenciális munkaerőt, közvetlenül az iskola elvégzése után alkalmazni tudják, hiszen már ismerik a készségeiket, felkészültségét, lojalitását stb. Hargita megyében először két tanintézményben indult duális szakképzés, egyike épp a mintákba bekerülő székelyudvarhelyi szakközépiskola, ahol pincér és szakács szakmák indultak.⁴

5. Összegzés

A középiskola befejezése utáni újabb döntés: *egyetem vagy munka?* Vajon kihatással van-e a korábban – középiskolaválasztás kapcsán – meghozott döntés a négy év után hozandó döntésre? A kutatásunkban felvázolt szubjektív várható hasznossági elméletek és modellek teoretikusai szerint hatással van, ugyanis a középiskola megválasztásával előirányozzuk a felsőfokú továbbtanulást, avagy a munkába való állás tényét. A középiskolaválasztás kapcsán végzett korábbi kutatásaink is ezt vetítették elő. Az iskola közvetlen felhasználói (tanuló és/vagy a szülő) aszerint választja meg a saját maga és/vagy a gyermeke számára az iskolatípust, hogy az hozzájáruljon a sikeres érettségi vizsga, a nyelvvizsgák, különböző készségek megszerzéséhez, amelyek elengedhetetlen és szükségsszerű

⁴ Hargita Megye Tanfelügyelősége: Líceumi, szakiskolai és duális felvételi tájékoztató a 2020/2021-es tanévre
[http://isjhr.eduhr.ro/web2/attachments/article/7159/Ghid_2020_21_BM_KM_V3.pdf] A jelen tanévben már hét tanintézményben került megszervezésre a duális szakképzés.

feltételei a továbbtanulásnak. A szaklíceumot, a szakiskolát szabadon vagy korlátozott tényezők közepette (pl. az általános iskola tanulmányi átlaga, az országos mérés eredményei) választott tanulók tervei között úgy a továbbtanulás, mind a munkába állás jelen van. A középiskolai tanulmányok ideje alatt szakmát szerzett tanulók munkaerőpiaci elhelyezkedése könnyebb és szélesebb skálán mozog, mint az elméleti líceumot végzett tanulók esetében.

A két iskolatípus tanulói társadalmának összehasonlítása során azt találtuk, hogy az elméleti líceumba járó tanulók magasabb szocio-ökonómiai családi háttérrel rendelkeznek, melyből adódóan közép- és felsőfokú környezeti- és idegen nyelvismerettel rendelkeznek, mely tényre az iskolatípus is hatással van. A szülők iskolázottsága, munkahelyi státusa, anyagi javak birtoklása szignifikánsan magasabb a szaklíceumba járó tanulókkal szemben. Továbbá azt találtuk, hogy az egyetemet választók szignifikánsan magasabb arányban a lányok köréből, a nagyobb településen (megyeszékhely, város) elő tanulókból, az elméleti líceumokból, a közép- és felsőfokú román- és angol nyelvismerettel rendelkezők köréből, valamint a magasabb szocio-ökonómiai családi háttérrel rendelkező tanulókból tevődik össze. A munkát választó tanulói csoport pedig épp ennek az ellenkező pólusát képviselő miliőből származik.

Empirikus kutatásunk elemzésének második fázisában arra voltunk kíváncsiak, hogy mely tényezők, érvek indukálják a tanulók továbbtanulás melletti vagy elleni döntését. A végzősök még az aspirációk fázisában voltak, ugyanis a továbbtanulás *conditio sine qua non*-ját képező érettségi vizsga meglétével még nem rendelkezhetek. Az adatok alapján azt láttuk, hogy a döntési tervben az egyetemi tanulmányokra fordítandó költségek és az azzal járó pénzforrás kiesése (akik nem állnak munkába) perdöntő tényező a továbbtanulást nem választók körében. Továbbá a siker valószínűségének a mértéke is erőteljesen megjelenik a döntési procedúrában. Bár a továbbtanulási aspirációk magasabbak, mint annak a megvalósíthatósága, annak ellenére a tanulók számolnak a középiskolai tanulmányok alatt elért tanulmányi teljesítményükkel is.

Tehát a tanulók középiskola befejezése utáni döntéseiben is érvényesül a családi háttér hatás, ugyanis a magasabb státusú szülők gyermekei esetében csekély a befektetési kockázat és a siker valószínűsége közti diszkrepancia, ahogyan az aspirációk és a tényleges megvalósulás közti eltérés is. Esetükben az oktatási haszon (felsőfokú végzettség megszerzésével járó magasabb munkahelyi pozíciók és társadalmi presztízs) nagyobb, mint a kritikus befektetési kockázat. A szakgimnazista tanulók a líceumot végzettekhez képest szignifikánsan magasabb arányban választják az iskola befejezése után közvetlenül a munkába állást, mely

tanulóknál a státus elvesztése, a lefelé mobilitás ténye nem lép érvénybe. Mindehhez hozzájárul az adott térségben elérhető felsőoktatási intézmények és szakok csekély kínálata, mely az anyagi kényszerszert is maga után vonja.

Mellékletek

1. táblázat: A romániai középiskolák ágazatai, profiljai és szakjai

ágazat	profil	szakok
elméleti	humán	filológia
		társadalomtudományok
	reál	természettudományok
		matematika-informatika
technológiai	technikai	mechanika
		elektronika és automatizálás
		textil és bőripar
		építkezés és közművesítés
		faipari termékek gyártása
		mezőgazdálkodás
		villamosságtan
	szolgáltatások	kereskedelem
		közgazdaság
		turizmus és élelmezés
	természeti erőforrások és környezetvédelem	környezetvédelem
		erdészet

Forrás: Hargita Megyei Tanfelügyelőség 2020/2021-es tanévi beiskolázási adataira alapján (saját szerkesztés)

2. táblázat: A mintába bekerült iskolák tanulóinak érettségi eredményei (2020)

Tanintézmény	vizsgán részt vett tanulók (N)	vizsga sikeres volta (N)	vizsga sikeres volta %
Márton Áron Főgimnázium (Csíkszereda)	174	167	95,98
Salamon Ernő Gimnázium	150	130	86,67
Tamási Áron Gimnázium (Székelyudvarhely)	145	129	88,97
Orbán Balázs Gimnázium (Székelykeresztúr)	48	26	54,17
Kemény János Elméleti Líceum (Maroshévíz)	17	10	58,82
P. Boros Fortunát Elméleti Líceum (Zetelaka)	7	2	28,57
Joannes Kajoni Szakközépiskola (Csíkszereda)	132	84	63,64
Batthyány Ignác Szakközépiskola	113	21	18,58
Kós Károly Szakközépiskola (Székelyudvarhely)	108	58	53,70
Zeyk Domokos Szakközépiskola	3	0	0,00
Zimmethausen Szakközépiskola (Borszék)	5	0	0,00
Korondi Szakközépiskola (Korond)	25	4	16,00
Megyei átlag	2322	1336	57,54

Forrás: Hargita Megyei Tanfelügyelőség éves jelentés alapján; saját szerkesztés

3. táblázat: Tanulók nyelvismerete és a lakóhely választása közti összefüggés vizsgálata (N=889, oszlopszázalék)

		Hargita megye	Románia más megyéje	külföld
román nyelvismeret	nem beszél	5,3	1	5,5
	alapfok	32,7	19,8	32,5
	középfok	53,8	59,4	51,4
	felsőfok	8,2	19,8	10,6
	összesen	100	100	100
angol nyelvismeret	nem beszél	7,8	4	3,3
	alapfok	52,4	41	25,5
	középfok	33,1	43	51,1
	felsőfok	6,7	12	20,1
	összesen	100	100	100
német nyelvismeret	nem beszél	33,1	26	28,5
	alapfok	58,5	65	52,8
	középfok	8,2	8	16,1
	felsőfok	0,2	1	2,6
	összesen	100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: román: $\chi^2 = 20,295$; df=6, p=0,002; angol: $\chi^2 = 80,153$; df=6, p=0,000; német: $\chi^2 = 24,964$; df=6, p=0,000.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

4. táblázat: Tanulók nyelvismerete iskolatípus szerinti összehasonlításban (N=889, oszlopszázalék)

		elméleti líceum	szaklíceum	teljes minta
román nyelvismeret	nem beszél	2,8	7	4,8
	alapfok	21,4	41,6	31,2
	középfok	63,6	43,3	53,8
	felsőfok	12,2	8,1	10,2
	összesen	100	100	100
angol nyelvismeret	nem beszél	2	10,3	6
	alapfok	36,1	50	42,8
	középfok	45,3	33,9	39,8
	felsőfok	16,6	5,8	11,4
	összesen	100	100	100
német nyelvismeret	nem beszél	23,8	38,3	30,8
	alapfok	61,5	53,3	57,5
	középfok	13,8	7,2	10,6
	felsőfok	0,9	1,2	1,1
	összesen	100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: román: $\chi^2 = 57,875$; df=3, p=0,000; angol: $\chi^2 = 65,241$; df=3, p=0,000; német: $\chi^2 = 26,682$; df=3, p=0,000.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

5. táblázat: Tanulók nyelvismerete továbbtanulás szerinti összehasonlításban (N=889, oszlopszázalék)

		tovább tanul	nem tanul tovább	teljes minta
román nyelvismeret	nem beszélő	3	9,7	4,8
	alapfok	26,6	42,9	31,2
	középfok	59,2	39,8	53,8
	felsőfok	11,2	7,6	10,2
	összesen	100	100	100
angol nyelvismeret	nem beszélő	1,7	17,1	6
	alapfok	39,3	51,8	42,8
	középfok	44,4	27,9	39,8
	felsőfok	14,6	3,2	11,4
	összesen	100	100	100
német nyelvismeret	nem beszélő	26,9	41,3	30,9
	alapfok	60,8	49	57,5
	középfok	11,4	8,5	10,6
	felsőfok	0,9	1,2	1
	összesen	100	100	100

Forrás: saját adatbázis, egyéni számítás

Szignifikáns a Chi-négyzet próba alapján: román: $\chi^2 = 46,804$; $df=3$, $p=0,000$; angol: $\chi^2 = 108,026$; $df=3$, $p=0,000$; német: $\chi^2 = 18,036$; $df=3$, $p=0,000$.

A vastagon szedett értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adj. Stand. Res.: ≥ 2.0).

Felhasznált irodalom

1. Becker, Rolf (2000): Klassenlage und Bildungsentscheidungen. Eine empirische Anwendung der Wert-Erwartungstheorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 52 (3). 450–474.
2. Bernáth Krisztina (2016): *Hogyan válasszunk egyetemet? A Partiumban élő fiatalok továbbtanulási motivációi*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
3. Boudon, Raymond (1974): *Education, opportunity and social inequality: changing prospects in Western society*. New York, Wiley.
4. Boudon, Raymond (2013): *Beiträge zur allgemeinen Theorie der Rationalität*. Tübingen, Mohr Siebeck.
5. Bourdieu, Pierre (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 156–177.
6. Bourdieu, Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése – Tanulmányok*. Budapest, General Press Kiadó.
7. Braun, Norman (2009): Rational Choice Theorie. In Kneer, Georg – Schroer, Markus (szerk.): *Handbuch Soziologische Theorien*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 395–418.
8. Breen, Richard – Goldthorpe, John H. (1997): Explaining Educational Differentials: Towards A Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, 9 (3). 275–305.
9. Diekmann, Andreas (1999): Homo ÖKOnomicus. Anwendungen und Probleme der Theorie rationalen Handelns im Umweltbereich. In Straub, Jürgen – Werbik, Hans (szerk.): *Handlungstheorie. Begriff und Erklärung des Handelns im interdisziplinären Diskurs*. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag. 137–181.
10. Erikson, Robert – Jonsson, Jan O. (1996): Explaining Class Inequality in Education: The Swedish Test Case. In Uő (szerk.): *Can education be equalized? The Swedish case in comparative perspective*. Boulder, Colorado, Westview Press. 1–63.
11. Esser, Hartmut (1999): *Soziologie. Spezielle Grundlagen*. Band 1: Situationslogik und Handeln. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag.

12. Eurostat (2016): *Felsőfokú oktatási statisztikák*.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tertiary_education_statistics/hu#A_f.C3.A9rfiak_.C3.A9s_a_n.C5.91k_r.C3.A9szv.C3.A9tele_a_fels.C5.91oktat.C3.A1sban. Letöltés ideje: 2020.09.21.
13. Eurostat (2019): *Éves foglalkoztatási statisztikák*.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_statistics/hu.
Letöltés ideje: 2020.09.21.
14. Fónai Mihály (2021): Öt év múlva – még most is aktuálisan „Bernáth Krisztina: Hogyan válasszunk egyetemet? A Partiumban élő fiatalok továbbtanulási motivációi” című könyvéről. *Acta Medicinae et Sociologica*, 12, 32. 141–146.
15. Ganzeboom, Harry B. G. – Graaf, Paul M. de – Treiman, Donald J. (1992): A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 21. 1–56.
16. „Goldthorpe class scheme.” A Dictionary of Sociology. *Encyclopedia.com* (October 20, 2022).
<https://www.encyclopedia.com/social-sciences/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/goldthorpe-class-scheme>
17. Hargita Megye Tanfelügyelősége (2020a): *Líceumi, szakiskolai és duális felvételi tájékoztató a 2020/2021-es tanévre*. Csíkszereda
http://isjhr.eduhr.ro/web2/attachments/article/7159/Ghid_2020_21_BM_KM_V3.pdf. Letöltés ideje: 2020.09.16.
18. Hargita Megye Tanfelügyelősége (2020b): *Raport privind starea învățământului din județul Harghita în anul școlar 2019-2020*. Miercurea Ciuc
<http://www.eduhr.ro/web2/attachments/article/7396/raport%20privind%20starea%20inv.%202019-2020%20pe%20site.pdf>. Letöltés ideje: 2020.10.06.
19. Institutul Național de Statistică (2018): *Forța de muncă în România ocupare și șomaj în anul 2017*. București
<http://www.insse.ro/cms/en/content/romanian-labour-force-employment-and-unemployment-2017-romanian>. Letöltés ideje: 2020.07.23.

20. Institutul Național de Statistică (2020): *Câștigul salarial mediu lunar*. București
https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/cs08r20.pdf.
Letöltés ideje: 2020.10.12.
21. Oktatási törvény. Legea Educației Naționale (Legea nr. 1 din 5 ianuarie 2011). In: Monitorul Oficial al României nr. 18 din 10 ianuarie 2011.
22. Opp, Karl-Dieter (2004): Die Theorie rationalen Handelns im Vergleich mit alternativen Theorien. In Gabriel, Manfred (szerk.): *Paradigmen der akteurszentrierten Soziologie*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 43–68.
23. Schmid, Michael (2004): *Rationales Handeln und soziale Prozesse. Beiträge zur soziologischen Theoriebildung*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
24. Simon, Herbert Alexander (1982): *Korlátozott racionalitás: válogatott tanulmányok* (összeállította Hajnal Albert, Kindler József, Kiss István). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
25. Tódor Imre (2017): A középiskola-választási döntés mechanizmusai a felekezeti intézményekbe jelentkezők körében. In Bodó Barna – Szoták Szilvia (szerk.): *Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX*. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium. 417–438.
26. Tódor Imre (2018a): A középiskolás tanulók iskolai eredményesség-vizsgálata szektorközi összehasonlításban Hargita megyében. In Bodó Barna – Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvek és kultúrák érintkezése. Határhelyzetek XI*. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium. 131–154.
27. Tódor Imre (2018b): A felekezeti és a nem felekezeti középiskolát választó tanulók jellemzőinek vizsgálata Hargita megyében. In Kolumbán Vilmos József (szerk.): *A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 24. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. 616–629.
28. Tódor Imre (2018c): A tanulók középiskola-választási döntés mechanizmusai az értékváltozás elmélete alapján Hargita megyében. *PedActa*, 2. 19–30.

29. Tódor Imre (2019): Középiskolások eredményessége. Pilot kutatás Hargita megyében. *Educatio*, 28 (1). 166–173.
30. Tódor Imre (2020): *Az iskolaválasztás döntésmechanizmusai. Székelyföldi középiskolák szektorközi metszetben*. Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (31-53)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/2> NYÍREGYHÁZA

Oktatás – ruralitás – társadalmi környezet

Biró A. Zoltán¹, Bodó Julianna²

¹ Egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, ORCID: 0000-0003-4562-3466

² Egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, ORCID: 0000-0003-0223-5164

INFO

Biró A. Zoltán
biroa_zoltan@yahoo.com

Keywords
education, rurality,
Szeklerland

ABSTRACT

Abstract

The study examines the question of what factors shape attitudes towards education in Szeklerland (Romania) and what role the rural character of the rural Hungarian regional society plays in shaping attitudes towards school and learning. Due to the specific situation of Szeklerland, four factors frame Hungarian education in the region: the official state institutional system, the minority situation, the regional identity-building process and the way the regional rural society functions. The study summarises the research results of WAC - Center for Regional and Anthropological Research in Miercurea-Ciuc and discusses the ways in which the lifestyle, values and norms of local or micro-regional communities frame the everyday attitude of families and parents towards education. The authors emphasise that the relationship between education and local or micro-communities, which has developed over the past decades and is still relevant today, is characterised by a parallelism in which both distance and interconnectedness are constantly present.

Kulcsszavak
oktatás, ruralitás,
székelyföldi térség

Absztrakt

A tanulmány a romániai székelyföldi térség kapcsán vizsgálja azt a kérdést, hogy milyen tényezők alakítják az oktatáshoz való viszonyulást, milyen szerepe van a vidéki jellegű tömbmagyar térségi társadalomnak az iskolához és a tanuláshoz való viszony formálódásában.

A székelyföldi térség sajátos helyzetéből adódóan a térségi magyar oktatást négy tényező keretezi: a hivatalos állami intézményrendszer, a kisebbségi helyzet, a térségi identitásépítési folyamat és a térségi rurális társadalom működési módja. A tanulmány a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja kutatási eredményeit összegezve tárgyalja azt, hogy a lokális vagy

mikrotérsgégi közösségek életmódja, értékrendje, normavilága milyen módozatok révén keretezi a családok, a szülők számára az oktatáshoz való mindennapi viszonyulást. A szerzők azt emelik ki, hogy oktatás és a helyi, mikrotérsgégi közösségekközi viszonyoknak a korábbi évtizedek során kialakult – napjainkban is releváns – kapcsolatát a párhuzamosság jellemzi, ebben a viszonyban a távolságtartás és az egymáshoz kapcsolódás egyaránt folyamatosan jelen van.

Ez a tanulmány a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának keretében végzett kutatások alapján készült.

Bevezetés

A vidéki terek fölértékelődése, az új vidékfejlesztési paradigma térnyerése minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a vidéki térségben zajló oktatással, az iskolák működési módjával, az ott oktató pedagógusok helyzetének és tevékenységének elemzésével, nem utolsósorban a vidéki térségben zajló oktatás társadalmi-térbeli kontextusával egyre több szakmai program és publikáció foglalkozik (Miller – Bruce 1995, Bauch 2001, Boix – Champollion – Duarte 2015, Bæck 2015, Corbett – Helmer 2017). Az iskola és az oktatás térbeli meghatározottságának témaköre a magyarországi oktatásban már a Kozma Tamás és Forray R. Katalin által szerkesztett kiadványban hangsúlyosan előtérbe került (1992), a rurális iskolák helyzete kapcsán gyakran kerül napirendre az oktatás társadalmi meghatározottsága, újabban Széll Krisztián tanulmánya tárgyalja a témát térbeli megközelítésben (2020). „Is small beatifull?” – kérdezi tanulmánya címében az európai rurális iskolákkal foglalkozó szakmai elemzéseket szemlélő szerzőpáros (Fargas-Malet, Baglay 2021). A kérdőjeles megfogalmazás már önmagában kihívást jelez mindazon megközelítések számára, amelyek a rurális oktatáshoz már kiindulópontként is csak negatív értékeléseket társítanak, vagy csak a negatív tényezőket hangsúlyozzák (alacsony vagy fogyatkozó tanulólétszám, bizonytalan intézményi jövőkép, a városi iskolákhoz viszonyítva alacsonyabb oktatási színvonal, hiányos infrastruktúra és didaktikai ellátottság, kevesebb és mobilisabb oktató állomány, alacsonyabb oktató képzettségi szint, a rurális iskolák magas fenntartási költségei). A rurális iskolák helyzetének, működésének, eredményességének negatív megítélése a fentiekben jelzett tényezők együttes hatására a szakpolitika és a közvélemény szintjén is elfogadottá vált, és több európai országban ez a megítélés a rurális iskolák egy

részének bezárásához vagy összevonásához vezetett. Azonban több elemzés kiemelte ennek a folyamatnak az ambivalens jellegét is (lásd: Beach et al. 2018, Kvalsund 2009), jelezve azt, hogy a rurális iskolák összevonása/megszüntetése kedvezőtlenül érinti a helyi közösségek fenntarthatóságát, nagyobb terhet ró a családokra. Ugyanakkor a rurális térségek fölértékelődésének folyamata – a fenti negatív megközelítések egyfajta ellenpontosításaként – előtérbe hozta azokat a megközelítéseket, amelyek – a negatív vonások mellett – a rurális oktatás előnyeire, sajátosságaira is felhívják a figyelmet (Boix – Champollion – Duarte 2015).

A székelyföldi (Kelet-Erdély, Románia) vidéki, tömbmagyar térségben végzett kutatássorozatunk eredményei (Biró – Bodó – Gagy – Túros 1994, Bodó 2004, Túros 2005, 2006, Biró – Ozsváth-Berényi 2010) azt jelzik, hogy a rurális iskolák működésének megítélése az intézményi, szakpolitikai és közbeszéd szintű tematizációkban is hangsúlyosan negatív. A szülők, a döntéshozók és a szakpolitikai szereplők körében egyaránt előtérben vannak az olyan típusú kérdésfelvetések és döntési helyzetek, hogy a rurális térségben élő gyereket mikortól célszerű városi iskolába átíratni, az alacsony gyereklétszámmal működő falusi iskolákat fel kell-e számolni vagy sem, az iskolai osztályokat össze kell-e vonni, érdemes-e beruházni a falusi iskolaépületek felújításába. A rurális iskolák helyzete a romániai szakmai elemzésekben is napirenden van (Tomoletiu – Moraru 2010, Biriescu – Babaita 2014), ezek az elemzések a téma országos léptékű kezelésének ellentmondásos voltára hívják fel a figyelmet,

A fentiekben jelzett tematizációk felvetik azt a kérdést, hogy a vizsgált térségben milyen tényezők alakítják az iskolához mint intézményhez és a tanuláshoz való viszonyulást? Tanulmányunkban egy ilyen tényezővel foglalkozunk, azt tárgyaljuk, hogy milyen szerepe van a vidéki jellegű tömbmagyar térségi társadalomnak, még pontosabban a térségi társadalom működési jellemzőinek az iskolához és a tanuláshoz való viszony formálódásában. Tanulmányunk elsődleges célja az, hogy felhívjuk a térség fejlesztésével foglalkozó intézményi és szakmai szereplők, valamint a térséggel foglalkozó vagy a térségi társadalom érdekeit képviselő külső szereplők (a térségi oktatást támogatók, a térségi oktatás ügyét föl vállaló szakemberek, közéleti szereplők, döntéshozók) figyelmét az ilyen típusú megközelítésnek a fontosságára. A székelyföldi térség sajátos helyzetéből adódóan a magyar oktatás (a továbbiakban: a térségi oktatás) alakulását négy egymástól függetlenül működő és egymástól különböző célokat követő

tényező keretezi. A négy tényező keretezési gyakorlatának, céljainak és eredményességének részletes ismertetése túllép jelen tanulmányunk témakörén, a térségi oktatás sajátos működési módjának értelmezéséhez azonban kiindulópontként fontos figyelembe venni ezt a kontextust. A négy tényező a következő:

1. A hivatalos állami irányító és ellenőrző intézményrendszer (jogszabályi környezet, oktatáspolitikai, tanterv és tananyag, az anyagi feltételeinek teljeskörű biztosítása). Ez a térségi oktatás működésének hivatalos keretrendszere.
2. A magyar népesség országon belüli kisebbségi helyzete, az ebből adódó függőség és aszimmetria, a védekezési és jogérvényesítési tevékenység, valamint az ehhez a helyzethez kapcsolódó szakmai, közéleti és kisebbségpolitikai diskurzus. Ez a keretezés elsősorban a kisebbségi helyzetet tematizálja, az ezzel kapcsolatos diskurzus tartalmi és formai szempontból egyaránt hangsúlyozottan normatív jellegű (kötött a témaválasztás, a nyelvhasználat, az értékelés).
3. Az etnicitás, az identitás, a közösségi önkifejezés szimbolikus eseményei és az ehhez kapcsolódó nyilvános narratívák. Az ilyen jellegű eseményeknek és narratíváknak van nemzeti szintje, romániai magyar szintje, székelyföldi (részben etnikai, részben regionális) szintje, valamint lokális közösségekhez (településekhez kapcsolódó) szintje. Ez a keretezés kiemelt alkalmak, illetve kiemelt alkalmakhoz kötődő narratívák formájában működik, és alapfunkciója az intézmény és az oktatási tevékenység közösségi tulajdonként való pozicionálása, manifeszt vagy latens módon utalva a másságra, az állami rendszerrel való oppozícióra.
4. A kisléptékű társadalmak modellje szerint működő (small scale society, lásd Berreman 1978) lokális és/vagy nagyobb, tájegység szintű társadalom, amely közvetlen módon és lokális vagy tájegység szinten igyekszik keretezni a sajátjának tekintett iskolával és a tanulási folyamattal kapcsolatos közösségi jellegű társadalmi viszonyulást. Ez a lokális vagy mikrotérségi léptékben működő keretezés közvetett jellegű abban az értelemben, hogy az adott lokális vagy mikrotérségi közösség a saját közösségi életmódja, értékrendje, normavilága révén pozicionálja az iskolát illetve a tanulást, és keretezi az ahhoz való mindennapi, közösségi jellegű viszonyulást.

További tanulmány tárgyát képezheti annak vizsgálata, hogy a fenti felsorolásban jelzett négy tényező keretezési funkciója miként viszonyul egymáshoz, erősítik-e vagy gyengítik egymást, párhuzamosan vagy komplementer módon működnek-e, ennek a témának a vizsgálata egy következő szakmai kihívás. Tanulmányunk első részében a téma térségi elemzésének indoklásával foglalkozunk röviden, ezt követően összefoglaló jellegű ismertetések formájában tárgyaljuk a fentiekben jelzett négy tényező szerepét, majd részletesebben foglalkozunk a negyedik tényező, a small scale típusú keretezés elemzésével. Tanulmányunk záró részében két olyan aktuális változási folyamatra hívjuk fel a figyelmet, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tárgyalt témakörhöz. Összegzéseink háttérében az elmúlt három évtized különböző intézeti kutatási programjainak eredményei állnak, a különböző léptékű és tematikájú kutatási programok a személyes részvételen alapuló terepmunkára, az interjúk kutatásokra, esetelemzések, nagymintás térségi adatfelvételekre alapozódtak (Laki – Biró 2001, Bodó 2004 Túros 2005, 2006, KAM 2004, 2011) valamint azokra az újabb elemzésekre, amelyek a térségi rurális iskolák helyzetével (Biró – Sárosi-Blága 2018, Sárosi-Blága 2018), a pedagógus szerepváltozásaival (Biró – Sárosi-Blága et al. 2021.), a felnőttkori tanulási igényekkel (Fazakas – Kiss 2019) a szakképzéshez való társadalmi viszonyulással (Biró – Sárosi-Blága et al. 2018), a szülői bevonódás témakörével (Szász 2022) foglalkoznak. Tanulmányunk közvetlen szakmai előzménye a térségi rurális társadalom és az iskolai oktatás viszonyát tárgyaló publikációnk (Biró – Bodó 2020).

A téma térségi aktualitása

A térségi társadalom és az oktatás viszonyának elemzésére több tényező is apropót szolgáltat, ezek egy része endogén eredetű, más része külső hatásra beindult térségi változási folyamat.

A térségi endogén folyamatok körében említhető az utóbbi időszakban fokozatosan erősödő térségi identitásépítési folyamat (Bodó 2021), amely a területi alapú közösségi identitásépítés paradigmája szerint működik. Ez az identitásépítési folyamat egyfelől arra törekszik, hogy egységes szerkezetbe foglalja és egységben láttassa a térségi társadalom minden alkotóelemét, ennek keretében az oktatás szereplőit, jellemzőit, működési módját, és ezáltal az oktatás kisebbségpolitikai keretezését erősíti fel (Biró – Bodó 2020. 146-147). Ebben a keretben egyrészt szűk tematikai körre korlátozódnak az oktatással

kapcsolatos nyilvános és szakmai tematizációk (a kisebbségi helyzetből adódó hiányok jelzése, sikerek ismertetése), másfelől viszont ez a megközelítés védi, erősíti, legitimálja a különböző helyi kezdeményezések jogosságát (iskolák átnevezése, szimbolikus események szervezése, helyi programok indítása), ily módon – az országos rendszerrel opposícióban – az iskolát a kistérség vagy a lokalitás tulajdonaként („a mi iskolánk”) igyekszik tematizálni.

Egy további térségi folyamat, amely a téma vizsgálatát indokoltta teszi, a lokális társadalmak újbóli megerősödéséhez kapcsolható. Ez az 1989 után fölerősödő folyamat nem csupán szimbolikus síkon zajlik, hanem a helyi intézmények újjászerveződésében, a lokális léptékű értékrend és normakészlet szerepének növekedésben is tapasztalható (Bodó 2019, Biró 2019). Többek között azt is eredményezi, hogy a helyi iskolával, a tanulással kapcsolatos viszonyulások közösségi léptékű magatartási mintákba rendeződnek (az iskolavezető megítélése, a pedagógusokkal kapcsolatos helyi tudás kialakulása, a helyi iskola munkájának értékelése, a helyben való iskoláztatás hasznosságának megítélése, a szülői bevonódás helyi modelljeinek kialakulása), és ezáltal a helyi iskola sorsának alakulásában a helyi társadalom egyre fontosabb szerepet játszik. A lokális közösség viszonyulásának változása az iskola megerősödéséhez is vezethet (lásd a tanulmányban ismertetett második esetet, de előállhat olyan helyzet is, hogy a helyi társadalom egésze elfordul az iskolától, a gyerekeket a községközpont vagy a város iskolájába íratják be.

A helyi társadalom szerepének vizsgálatát szorgalmazza az is, hogy a székelyföldi térségben is teret nyert és fokozatosan erősödik az a folyamat, amelyet a szakirodalom új vidékfejlesztési paradigmaként (OECD 2006), a vidéki térségek fölértékelődéseként (Ray 1998) jelöl meg. A ruralitás értékeinek előtérbe kerülése a vidéki települések megerősödéséhez is vezethet, és ez támogatási, megújulási esélyt kínálhat a vidéki iskolák számára is. Ehhez kapcsolható még egy további érv, hogy sok országban már az elemzők és a szakpolitikusok is felfigyeltek a rurális oktatás fontosságára, helyi közösségépítő szerepére, sőt, a rurális oktatás egyedi értékeire is (Fargas-Malet – Baglay 2021). Elindultak olyan vizsgálatok, amelyek a rurális iskolák funkcióinak újragondolása, kibővítése révén igyekeznek újrapozícionálni ezeket az intézményeket. Bár vizsgálataink szerint (Biró – Sárosi-Blága 2018) a rurális iskolák szakpolitikai szintű újrapozícionálásának feltételei a székelyföldi térségben egyelőre nem adóttak, a jelenlegi helyzetben is

kidolgozhatók és kivitelezhetők olyan helyi léptékű megoldások – amennyiben ezek a helyi közösség kezdeményezésére és részvételével jönnek létre –, amelyek egy-egy településen az újrapozicionálási folyamat tényleges beindításához vezetnek.

A térségi oktatás keretezése – négy szinten

A tanulmány bevezető részében jelzett, a térségi oktatást keretező négy tényező hatásainak bemutatása jelen tanulmány kereteit meghaladó jóval részletesebb igényelne, az alábbiakban minden tényező esetében egy-egy jellemző vonás révén mutatjuk be a keretezés működési módját abból a célból, hogy jelezzük a székelyföldi magyar nyelvű oktatás sajátos jellegét, illetve azokat a komponenseket, amelyek szerepétől a rurális oktatás újrapozicionálása esetén ebben a térségben nem lehet eltekinteni.

a. Az állami rendszerhez tartozás mint előny és korlát

A térségi oktatás minden összetevője (intézmények, személyi státuszok, szakpolitikai és oktatási tartalmak) az országos (állami) oktatási rendszer része, fenntartója teljes egészében a román állam, illetve a romániai oktatás centralizált és hierarchikus felépítésű intézményrendszere (minisztérium, a minisztériumnak alárendelt megyei tanfelügyelőségek). A fenntartás magába foglalja az anyagi keretek biztosítását, a szakpolitikai kereteket, az adminisztratív szervezést, az oktatási tartalmat, az ellenőrzést. A térségi oktatás szereplői számára az állami rendszer egyfelől működési feltételek biztosításaként jelenik meg, másfelől pedig olyan korlátként, amely át nem léphető határt szab a térségi oktatás működésének. Térségi léptékben mind a hétköznapi, mind a közéleti és szakmai tematizációban az utóbbi funkció, az állami rendszer korlát-jellege van előtérben. Ettől a makroszintű rendszertől a romániai magyar oktatás szereplői (iskolák, pedagógusok, oktatáspolitikai célkitűzések, oktatási tartalmak, kapcsolódó szakmai és egyéb civil szerveződések) részlegesen és sajátos módon „elkülönülnek” vagy legalábbis elkülönülésre törekednek. Ennek az elkülönülésnek a tartalmi és módozatai nagyobb részben informális jellegűek (mentális és magatartásbeli tényezők, az oktatási célok, módszerek és tartalmak részleges módosításai, a másság diszkurzív megjelenítése). Az elkülönülésnek vannak ugyanakkor hivatalos módozatai is, ezek közé tartoznak a kisebbségi helyzetből adódó, jogszabályok által kodifikált szervezeti keretek és tartalmak (az anyanyelven való oktatás, magyar oktatási intézmények és osztályok, az oktatáshoz kapcsolódó szakmai

rendezvények, nemzeti vonatkozású oktatási tartalmak, magyar nyelvű tankönyvek, az egyházi szerepvállalás különböző módozatai). Nem utolsósorban pedig az elkülönüléshez kapcsolódnak azok a komplementer jellegű szerveződések (egyesületek, rendezvények, kiadványok), amelyek működtetése nem közvetlenül a román állami költségvetéshez kapcsolódik, és amelyek az oktatás regionális vagy lokális társadalmi beágyazottságát célozzák. Ezeknek a komplementer jellegű szerveződéseknek a támogatásában – a helyi és térségi erőforrások mellett – jelentős szerepet játszanak a magyar állami támogatások. Az összetett és többszintű elkülönülési folyamat a romániai magyar oktatás egészére is jellemző, de amíg szórványhelyzetben az elkülönülés szigetszerű (egyes intézményekhez, programokhoz kapcsolódik) és inkább manifeszt jellegű, a tömbmagyar térségben a folyamat összetettebb, magától értetődőbb, többféle helyi támogatási forrásra alapozódik, és az egyes települések, térségek ebben a tekintetben egymást erősítik, modellt és referenciakeretet jelentenek egymás számára. Ennek a folyamatnak az eredménye az, hogy a székelyföldi tömbmagyar térségben a magyar oktatás intézményi, személyi és szakmai szereplői – az országos rendszerhez való tartozás mellett, azzal mintegy párhuzamosan – egyfajta informális rendszerként, sajátuk érzett/tudott etnikai entitásként is működnek és tekintenek saját magukra, annak ellenére, hogy a térség nem adminisztratív egység, nincsen a szereplőket és a tevékenységeket összefogó térségi léptékű szervezeti koordináció. Megjegyzendő, hogy az ilyen jellegű – a formális és az informális módozatokat sajátos módon összeillesztő – elkülönülési folyamat a térségi társadalom egészében is működik, ennek szerves részeként az oktatásban is.

b. A kisebbségi helyzet mint hiány

A kisebbségi helyzetből adódó keretezési gyakorlat hangsúlyosabb része értelemszerűen a kisebbségi érdekvédelemhez kapcsolódik (kisebbségi jogok hangsúlyozása és követelése, jogsérelem esetén panaszok megfogalmazása, jogszabályalkotási időszakokban a korábban megszerzett jogok megtartása, esetleg újabbak szerzése), illetve azokhoz a nyilvános alkalmakhoz (ünnepi események, közéleti szereplők nyilatkozatai, médiaanyagok) amelyek a kisebbségi oktatás szereplői és eredményeit prezentálják. Ezek a prezentációs formák a tartalom és a forma tekintetében egyaránt affirmatív és normatív jellegűek: azt hangsúlyozzák, hogy a kisebbségi oktatás létezik, működik, eredményes, sikeres. A keretezési gyakorlatban negatív tartalom akkor kerül

bele, ha valami hiányzik (intézmény, álláskeret, tankönyv stb.), amelyet az államnak kellene biztosítania, vagyis a hiányosság külső tényezőtől függ, nem a saját rendszer terméke. Ennek a keretezési gyakorlatnak van egy kevésbé ismert, vagy kevésbé hangsúlyozott hatása is, amelynek viszont gyakorlati vonatkozásai vannak. A kisebbségi helyzet tematizációja felmentést ad az olyan kérdések megválaszolása alól, amelyek a kisebbségi oktatás működésének milyenségére vonatkoznak. Így például nem releváns az olyan kérdésfelvetés, hogy milyen minőségű a kisebbségi oktatás, megfelelő-e az oktatók felkészültsége, sőt, a tanulók iskolai teljesítménye is másodlagos kérdés ahhoz képest, hogy „van iskola”. Ez a keretezés gyakorlatilag mellékvágányra kényszeríti az oktatáskutatás egész sor elemzési témakörét, illetve a szakpolitikai megközelítésből és a társadalmi nyilvánosságból is kizárja a helyzetelemzést (kivételt képeznek az olyan elemzések, amelyek a kisebbségi oktatás leépülési folyamatairól adnak hírt, a továbbtanulással kapcsolatos vizsgálatok).

c. Az oktatás mint a térségi identitászerkezetek része

Újszerű és dinamikusan változó (a jelek szerint fokozatosan erősödő) az a harmadik tényező, amely befolyással van az elemzett viszony alakulására. A 2000-es évek elejétől fokozatosan erősödik a székellyöldi térségben egy olyan sokszereplős és komplex téralapú identifikációs folyamat, amelybe a térségi magyar oktatás is integrálódik. Ennek az identifikációs folyamatnak egyik része a térség etnikai jellegét hangsúlyozó diszkurzus, másik része a szimbolikus térhasználat többszintű, regionális és lokális léptékben is megmutatkozó, szimbolikus eseményekben gazdag gyakorlata (Bodó 2021). Ehhez a tágabb léptékű keretezéshez illeszkednek az olyan szimbolikus súllyal rendelkező események, mint az iskolák átnevezési ceremóniái, a helyi oktatási terek szimbolikus elemekkel való gazdagítása (szobrok, kopjafák, emléktáblák). De ide sorolható az oktatási tevékenység és az oktatói szerep etnikai/nemzeti funkciójának nyilvános tematizációja is. Mindez egyfelől az országos rendszertől való elhatárolódás érzését/tudatát is erősíti, de igazán fontos szerepe az, hogy az oktatás alkotóelemeit (intézmények, intézménytörténetek, vezetői szerepek, oktatók, tanulók, kiemelt események és mindennapi cselekvések) sajátként, a kisebb vagy nagyobb identitászerkezetek szerves részeként pozicionálja. A nyelvi-szimbolikus birtoklásnak ez a gyakorlata mindig nyilvános, mindig ceremonikus jellegű nyilvános esemény formájában jelenik meg.

d. Rurális társadalmi közeg

A térségi társadalom keretező szerepét nagymértékben befolyásolja az, hogy a székelyföldi térség alapvetően rurális jellegű. Az iskolák többsége és a tanulók többsége rurális környezetben van, és a rurális közeg érték- és normavilága, mindennapi életvezetési gyakorlata közvetlen módon befolyásolja az oktatás alakulását. Romániában is országos trendnek tekinthető, hogy a rurális iskolák tanulói létszáma folyamatosan csökken, növekszik azoknak a rurális térségben élő a családoknak a száma, amelyek az elemi oktatás után a községközpontokba vagy a városi iskolába íratják gyerekeiket, ugyanakkor a rurális térségben zajló oktatás társadalmi megítélése is kedvezőtlen. Ezek a trendek a vizsgált térségben is kimutathatók, ennek ellenére a székelyföldi rurális oktatás mennyiségi paraméterei még mindig számottevőek, a rurális térségben zajló oktatás társadalmi szerepe mennyiségi szempontból meghatározó fontosságú. Ebben szerepet játszik a kisebbségpolitikai megközelítés is, amely a magyar nyelvű oktatás intézményi és személyi kereteinek megőrzésére irányul. Ez az alapállás részben gátat szab azok számára, akik ebben a térségben anyagi vagy szervezeti megfontolásokból a falusi iskolák összevonását vagy megszüntetését szeretnék szorgalmazni.

Az Intézetünk keretében zajló vidékkutatás keretét (értelemszerűen az iskolák működésére, társadalmi szerepére irányuló kutatások terepét is) azoknak a székelyföldi településeknek a halmaza alkotja, amelyeknek lakossága teljes egészében vagy többségében magyar etnikumú, illetve amelyek térben egymás mellett helyezkednek el, és amelyek a térbeli elhelyezkedés okán – a helyi közösségek működése terén – egymás számára viszonyítási pontot és referenciakeretet jelentenek. Ezt a településhalmazt Kovászna és Hargita megye, illetve a Maros megyéhez tartozó Nyárádmente és a Kis-Küküllőmente magyar, illetve magyar többségű települései alkotják. Ennek a tömbmagyar térségnek nagyobb hányada rurális jellegű (az elemzés körébe tartozó 386 településből 13 közepes vagy kisméretű város. Községközpont besorolása 106 településnek van, 273 rurális település nem adminisztratív egység). Ezek a számok azt jelzik, hogy az iskolai keretben zajló térségi oktatási-nevelési tevékenység nagyobb hányada rurális környezetben zajlik. A székelyföldi térség kapcsán ugyanakkor azt is jelezni kell, hogy a rurális jellegű, társadalomtörténeti meghatározottságú társadalmi kontextus (életvezetési gyakorlat, kulturális minták, mentalitás, magatartási modellek, értékrendszer lásd ezzel kapcsolatban Biró 2019) nem korlátozódik a rurális településekre.

A térségi városok lakosságának nagyobb része elsőgenerációs városi népesség (az 1970-es, 1980-as években a szocialista iparosítás nyomán a térség rurális településeiről verbuválódott), és az is figyelmet érdemlő jelenség, hogy ennek a városokban élő népességnek a jelentős hányada ma is valamilyen mértékű agrárérintettséggel jellemezhető (földtulajdon, gazdálkodás). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a városi iskolákban fokozatosan növekszik a falusi lakhellyel rendelkező gyerekek száma, és a városi középiskolák tanulóinak nagyobb hányada is rurális környezetben él. Mindez együttesen arra utal, hogy a rurális társadalmi közeg alkotja a térségi oktatás társadalmi kontextusának meghatározó részét.

Hogyan keretezi a térségi oktatást ez a dominánsan rurális társadalmi közeg? Erre a kérdésre igyekszünk választ adni a tanulmány következő fejezetében. A fentiekben ismertetett három tényező (állami keret, kisebbségi helyzet, szimbolikus gyakorlat) keretezési módja esetében az látszik, hogy az térségi oktatásra gyakorolt hatás inkább határkijelölő, estenként védő, illetve burokkeremtő szereppel bír. Az állami rendszer létezése és működése elkülönülést generál, a kisebbségi helyzet tematizációja védelmet nyújt és felmentést ad a számonkéréssel szemben, a szimbolikus szegmens az oktatás intézményeit és gyakorlatát az identitásépítéshez kapcsolja. Mindhárom keretezési gyakorlat a maga módján valamiféle burkot von a térségi oktatási gyakorlat köré/főlé, amin belül az oktatás szereplői saját belátásuk szerint végzik a dolgukat, vagy legalábbis ennek a helyzetnek a kialakítására törekednek. Térségi tapasztalataink arra engednek következtetni, hogy a társadalmi közeg hatása alapvetően más jellegű, konkrétabb, gyakorlatiasabb, nem csupán az oktatás keretfeltételeit gyarapítja, hanem több szinten is befolyásolja, közvetlen módon is alakítja mind a helyi intézmények működését, mind a pedagógusok habitusát vagy oktató-nevelő munkáját.

Oktatás – vidéki társadalmi térben

Ebben a fejezetben annak összefoglaló jellegű ismertetésére vállalkozunk, hogy a térségben folytatott kutatásaink alapján mi jellemzi a térségi társadalom és a térségi oktatás viszonyát. A téma elemzésével az 1989-es romániai változásokat követően több elemzésben foglalkoztunk, a fontosabb elemzési témakörök a következők voltak: a képzettségi szint és a tovább tanuláshoz való viszonyulás vizsgálata nagymintás kérdőíves kutatások keretében (Laki – Biró 2001, KAM 2004, 2011, Fazakas – Kiss 2019), interjúsorozatok

pedagógusokkal (Túros 2005) teljes iskolai korcsoportokra kiterjedő adatfelvételek és esettanulmányok a tanuláshoz való családi viszonyulás témakörében (Bodó 2004) lokális reprezentatív háztartási adatfelvételek több mint két tucat térségi településen és mások. Az utóbbi években készült elemzések célzottan a térségi társadalom és az oktatás kapcsolatával foglalkoztak Biró – Sárosi-Blága 2018, Sárosi-Blága 2018, Biró – Sárosi-Blága et al. 2018,2021 , Szász 2022,Biró – Bodó 2020).

a. Tanuláshoz való viszonyulás közösségi jellege

Elemzéseink egyik legfontosabb tapasztalata volt az, hogy a település szintű lokális társadalom működési módozataiban a helyi oktatásra (iskolaépület, oktatási tevékenység, vezetés módja, pedagógusszerepek működése, órákon kívüli tevékenység) vonatkozó közösségi jellegű reflexiók folyamatosan jelen vannak. Fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy helyi oktatási intézmény működésével kapcsolatos információk, tapasztalatok, értékelések a lokális léptékű közösségi tudás részét képezik. A reflexiók fontos jellemzője, hogy rejtett vagy explicit módon, de mindig valamilyen értékelést, minősítést is tartalmaznak, amelyeket a témával foglalkozók szűkebb vagy tágabb körben megosztanak egymással, ílymódon az oktatással kapcsolatos közösségi tudást erősítik vagy alakítják. Ezek a tartalmak úgymond az oktatás szereplőinek „háta mögött”, a hétköznapi nyilvánosságban kerülnek forgalmazásra, az oktatás szereplővel való kommunikációs helyzetekben nem fogalmazódnak meg. Megjegyezzük, hogy ez a típusú diszkurzív gyakorlat – amely a distanciateremtés és a narratív birtoklás elemeit ötvözi – más olyan helyi intézményekkel kapcsolatban is működik (önkormányzati vezetés, egyház, rendőrség stb. amennyiben a településen vannak ilyen intézmények), amelyek nem képezik szerves részét a helyi közösségnek. Az oktatáshoz való viszonyulás közösségi jellege – amely nyilván nem csak a helyi oktatásra irányul, hanem annak apropóján az iskola és a tanulás általánosabb megítélést is hordozza – településenként változó lehet annak függvényében, hogy a település mérete/lakossága mekkora, önálló adminisztratív egység-e a település vagy sem, milyen a helyi közösség belső térbeli vagy társadalmi strukturáltsága. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a viszonyulás közösségi jellege keretezi az egyes családoknak, személyeknek a viszonyulását, a közösségi tudás az egyéni magatartások vonatkoztatási keretként működik. Ha a helyiek egy pedagógus magatartásával, munkájával, öltözetével kapcsolatban negatív vagy pozitív tapasztalatot szereznek, akkor

ez a tapasztalat a helyi átbeszélési gyakorlat során olyan közösségi véleménnyé formálódik amely tartóssá válik és a pedagógus személyének/munkájának egészére kiterjed.

b. Az oktatáshoz való viszonyulás társadalomtörténeti beágyazottsága

A helyi oktatáshoz való viszonyulás diszkurzív tartalmaiban nagyon gyakran előtérbe kerülnek – utalások vagy explicit hivatkozások formájában – a korábbi évtizedek tapasztalatai. Az oktatás szerepének és működésének korábbi modelljei közösségi társadalomtörténeti tudásként és referenciakeretként kerülnek előtérbe minden olyan helyzetben, amikor az oktatás mai működésével kapcsolatban kifogások, hiányérzetek merülnek fel, illetve amikor a helyi társadalom tagjai érveket keresnek az oktatással kapcsolatos értelmezéseik, magatartásaik igazolására vagy a közösségi jellegű távolságtartó értelmezés koherenciájának megerősítésére. A korábbi időszak tapasztalataira való hivatkozások alkalmanként az 1950-es évekre is hivatkoznak, amikor a tanító “a falu lelke, mindenese volt”, a gazdálkodástól az ügyintézésen át a gyerek jövőjének tervezéséig mindenben tudot tanácsot adni. Az 1960-as éveket gyakran azért idézik fel modellként, mert abban az időszakban „az igazi pedagógus” a helyi művelődési élet szervezője volt, tánccsoportot vagy helyi zenekart alakított, a falusiakkal helyi színjátszócsoporthoz szervezett. Az 1970-es, 1980-as évek iskolájának az volt az előnye, hogy a gyerekeket az iskola végeztével munkahely várta. Az ilyen és ehhez hasonló vélemények magatartásvezérlő erejét az adja, hogy nem efemer, egyéni megnyilatkozások, hanem a helyi közösségi tudást hordozó/kifejező élményszerű és legitimáló (normatív) jellegű utalások. Az oktatáshoz való viszonyulás társadalomtörténeti beágyazottsága ráerősít az oktatáshoz való viszonyulás közösségi jellegére, ugyanakkor a helyi közösségi tudásnak ez az összetevője akkor is befolyásolhatja az egyes családok oktatáshoz való viszonyulását, amikor lokális léptékben a közösségi jelleg csökken, amikor egyik vagy másik család az oktatáshoz való viszonyulásban megpróbál egyéni utakat követni.

c. Az iskola a helyi társadalomból való kilépés csatornája

Jelentős, napjainkban is kimutatható társadalomtörténeti hatásnak nevezhető a tanulás személyi és közösségi hasznosságának a hangsúlyosan pragmatikus megítélése. Ennek kiindulópontja az, hogy az iskolában szerzett tudás nagyobb hányada a saját lokális társadalomban nem releváns, nem

hasznosítható tudás. Az elemi iskola tudáskínálata és kompetenciafejlesztő szerepe még teljes mértékben elfogadott, magasabb szinten azonban az iskolai tudás elsődleges funkciója a helyi közegből, helyi társadalomból való kilépés biztosítása. Az 1970-es, 1980-as évek térségi urbanizációs, iparosítási folyamatai jelentős mértékben fölerősítették ezt a már korábban kialakult alapállást. Ebben a megközelítésben az egyén nem saját személyes fejlődése érdekében szerez tudást, hanem gyakorlati célok (egy megnevezett mesterség megtanulása, egy társadalmi státusz elérése) érdekében. Ha ilyen célok a családban nem fogalmazódnak meg, akkor az iskolai oktatás igénybevétele formális kötelezettség, amelyet minél rövidebb idő alatt le kell tudni.

Ennek a beállítódásnak az egyik fontos következménye az egyszakos képzés értékelése (felkészülés egy bizonyos mesterség, foglalkozás végzésére), másfelől pedig az a munkahelykeresési gyakorlat, amely a hosszútávú, biztonságosnak tartott, személyes kapcsolatokkal megerősített alkalmazást helyezi előtérbe még azon az áron is, hogy az elvártnál alacsonyabb a személyes szakmai tudás hasznosulása vagy alacsonyabb a fizetés. (Más szinten, da hasonló modellt követ a felsőfokú tanulás gyakorlata is, de ezen a szinten nem a településről, hanem a térségből való kilépés igénye jelenik meg a tanulási folyamatot meghatározó gyakorlati célként.) A tanulási folyamathoz való – hangsúlyosan pragmatikus – hozzáállás az oktatás és a helyi társadalom viszonyában olyan munkamegosztást eredményez, amelyben az iskola tudásfelhalmozó, személyiségfejlesztő szerepköre szűk keretek közé kerül, az iskolai teljesítmény elsődleges szerepe pedig az lesz, hogy keretezi a helyi társadalom számára a három alapvető döntési opció közti választást (például: „a tanulás nem fontos”, „szakmát kell tanulni”, „egyetemet kell végezni” stb.). Ez a viszony a 2000-es évek elejétől, az egyetemi képzés tömegessé válásával részben módosult, de napjainkban visszarendeződni látszik.

d. Az iskolához való viszonyulás ambivalens jellege

Az oktatás és a helyi társadalom közti viszony további fontos alkotóeleme egyfajta párhuzamosság, amelyben a két entitás eltérő módon működik, de közben folyamatosan reflektálnak egymásra. Ez több szinten is kimutatható. A helyi közösség meggyőződése az, hogy az iskola működése nem a helyi társadalom ügye, az iskola működéséért egy külső/felső autoritás a felelős, ebbe nem kell és nem lehet gyakorlati szinten beleavatkozni. Ennek a társadalomtörténeti megalapozottságú beállítódásnak – és explicit módon is megfogalmazott meggyőződésének – a folyománya az, hogy nagyon kevés

esettől eltekintve az iskola és a szülők/családok között napjainkban sem alakulnak ki tartós, formalizált együttműködési formák. Országos szakpolitikai kezdeményezés részeként már az 1990-es években kísérlet történt a decentralizációra és ennek keretében az iskola működését felügyelő/támogató helyi testületek kialakítására, ez a kezdeményezés viszont nem vezetett eredményre. Az iskola/pedagógus és a szülők partnerségi kapcsolatainak bővítését célzó újabb szakpolitikai kezdeményezések (extracurriculáris programok szervezése szülők bevonásával, a rendszeres konzultáció és együttműködés szülő és pedagógus között a gyerek iskolai előmenetelének és személyiségfejlődésének támogatása céljából stb.) csak városi elemi osztályokban működnek, rurális környezetben csak kevés esetben. Elemző szemszögből nézve sajátos ambivalenciának tűnik az oktatás és a helyi társadalom viszonyában az, hogy a helyi közösség gyakorlatilag folyamatosan foglalkozik az oktatás értelmezésével és értékelésével, azzal kapcsolatban közösségi tudást, diszkurzív gyakorlatot és közösségi jellegű magatartási mintákat működtet, mindebben értékeléseket, elvárásokat is folyamatosan napirenden tart, ugyanakkor elzárkózik a gyakorlati jellegű együttműködési formák kialakításától vagy rendszeressé tételétől, amelyek – elvben – esélyt, lehetőséget kínálhatnak a befolyásolásra, érdekérvényesítésre. Jellemző példaként említhető a helyi szereplők távolságtartó attitűdje olyan helyzetekben, amikor a román oktatáspolitikai kísérletet tett a decentralizációra (az iskola működését felügyelő helyi testületek létrehozása). A szülői bevonódás alakulására irányuló újabb rurális kutatások (Szász 2022) nem jeleznek érzékelhető változást ezen a téren.

e. Az oktatás helyi szereplőinek antropomorfizálása

A helyi közösségnek az oktatásra irányuló diszkurzív gyakorlata azzal is párosul, hogy a helyi közösség az általa jónak, elfogadhatónak tartott szerepkliiséhez mérten értelmezi és értékeli a helyi iskolát mint intézményt, az iskola vezetőjét, valamint minden egyes pedagógust. Az intézmény egészének és minden szereplőjének ez a típusú antropomorfizálása az iskolaigazgató és a pedagógusok esetében a fizikai megjelenéstől a beszédmódon át az öltözetig és a viselkedésig a személyiség egészét átfogja. Másfelől pedig magába foglalja a pedagógusok helyi társadalomban vállalt szerepének értelmezését is. Az antropomorfizálás hordozója olyan nyelvi-szimbolikus gyakorlat, amely a szóbanforgó egyéneknek a helyi közösség érték-és normarendjéhez való igazítására irányul, ennek sikertelensége esetén pedig nyelvi szimbolikus

eltávolításra. A helyi közösség által kialakított és működtetett közösségi szerepkonstrukciónak való megfelelés vagy meg nem felelés mértéke mindig értékelést is hordoz és behatárolja az egyes szülők/családok mindennapi magatartását. Mindez az utcán való találkozástól a köszönés módján át a tényleges együttműködési formákig többféle módon megnyilvánul.

f. A tanulástól való elfordulás erősödése

Új fejlemény az oktatás és a helyi társadalom viszonyában a formális tanulástól való elfordulás fokozatos erősödése. Az ebben a témakörben végzett korábbi kutatásaink (Bodó 2004) ennek a folyamatnak három módozatát emelik ki: az iskolai lemorzsolódás fokozódása már az általános iskola szintjén is, de hangsúlyosan a középszintű oktatásban (napjainkban már a felsőfokú képzésben is), az iskolai oktatás értékének csökkenése a közvélekedés szintjén, illetve a tanulási életpálya tudatos, programszerű rövidre zárása. Ez a folyamat minden bizonnyal összefüggésbe hozható a térségi munkaerőpiac 1989 utáni fokozatos, teljeskörű átrendeződésével, a nagymértékű külföldi munkamigrációval, nem utolsósorban azzal, hogy erre a térségre az elmúlt három évtized során gazdasági hatással járó modernizációs program, tőkeberuházás nem irányult. Az innovációs folyamatok kisléptékűek, bottom-up jellegűek. Az intenzív munkamigráció, a helyi erőforrásokra alapozó kisléptékű gazdasági kezdeményezések olyan szakmai ismereteket igényelnek, amelyek nem részei a formális iskolai oktatásnak. Ennek következménye az, hogy a formális iskolai oktatás helyett a különféle tanfolyamok (felnőttképzés), illetve ennél sokkal hangsúlyosabban az informális tudásszerzés módozatai értékelődnek fel. Ennek a témakörnek a részletesebb szakmai elemzése még várat magára, trendszerűen azonban az látszik, hogy az intézményes oktatás és a térségi/helyi társadalom fokozatosan távolodik egymástól.

A fentiekben ismertetett térségi folyamatok az oktatás és a társadalom viszonyáról kínálnak helyzetképet, elsősorban a társadalom szemszögéből. Nem tekintettük feladatunknak kitérni arra, hogy a térségi oktatás milyen módon működik, az intézmények és a helyi döntéshozók milyen lépéseket tettek az oktatási infrastruktúra felújítása vagy bővítése terén, a magyar oktatással foglalkozó szakmai szervezetek (egysületek, alapítványok) milyen tevékenységet folytatnak, milyen szerepet vállalnak az egyházak az

oktatásban, a helyi iskolák milyen kezdeményezések révén igyekeznek erősíteni státuszukat. Kutatási programjaink tapasztalatai alapján azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy az oktatás terén mutatkozó fejlesztési, innovációs kezdeményezések a vizsgált térségben nem változtatták meg alapjaiban az oktatás és a társadalom közti viszonyt a korábbi évtizedek során kialakult modelljét. Ez a modellt az oktatás és a társadalom működése közti olyan párhuzamosság jellemezte és jellemzi, amelyben a távolságtartás és az egymáshoz kapcsolódás egyaránt folyamatosan jelen van, Szemléletes példa a párhuzamosságra az is, hogy a helyi fejlesztési stratégiákban az oktatás nem jelenik meg fejlesztési célként.

A fenti felsorolás arra utal, hogy ebben a térségben az iskola lokális léptékben kialakított identitása olyan társadalmi konstrukció, amely egyfelől a fizikai, személyi, jogi-adminisztratív adottságok, másfelől pedig a helyi közösségi tudás viszonyában konstituálódik. Mindkét komponens – ezért az egyes helyi iskolák oktatási erőforrásainak mennyisége is – szoros átfedést mutat a székelyföldi településszerkezet jellemzőivel. Attól függően, hogy egy település kicsi-e vagy nagyobb, községközpont státusza van-e vagy nincsen, főútvonalaktól és térségi centrumoktól távol van-e vagy sem, mind az iskola fizikai, személyi, adminisztratív-jogi adottsága, mind pedig a közösségi tudásnak az oktatással való összekapcsolódása lényeges mértékben különbözhet. Az első tényezőcsoport a külső-felső döntéshozás, illetve a tanulólétszám függvényében alakul, a helyi közösségi tudásnak az oktatással való összekapcsolódása pedig endogén folyamat. Ez utóbbi azért fontos, mert a település adottságaitól függően a közösségi tudás is sokféle lehet, és a közösségi tudás megléte önmagában nem garancia arra, hogy az a helyi oktatással össze is kapcsolódik.

Romániában az oktatás 1989 utáni átalakítása ellentmondásos és elhúzódozó folyamat volt, és az oktatás makroszintű keretei lassan változtak, de minden jel arra mutat, hogy a vidéki térségek társadalmainak működési modellje még lassabban változik, és ez a székelyföldi térségben is így alakul. Az oktatás és a társadalom közti viszony térségi elemzése azt mutatja, hogy a székelyföldi térségben az oktatási intézmények tényleges működési módja, a helyi, konkrét pedagógus szerepek kialakítása és működtetése, az iskolai keretben zajló tudásszerzési és szocializációs folyamat egésze egy interferencia folyamat terméke, amelynek egyik elemkészletét az oktatás hivatalos helyi kerete, másik elemkészletét a helyi társadalom alkotja.

Merre tovább?

Van-e továbblépési lehetőség, vannak-e olyan megoldások, amelyek a társadalom és az oktatás együttműködése révén pozícionálják újra lokális léptékben az iskolák működését? Merre tart a fentikben bemutatott folyamat, ha nem indul be az iskolák újrapozícionálása? Két példával szeretnénk érzékeltetni, hogy milyen irányba mutatnak a mai térségi változási folyamatok.

a.

Első példánk azt a térségi folyamatot illusztrálja, amikor az oktatás erőforrásai folyamatosan rendeződnek át a kevesebb erőforrással rendelkező településekről a közvetlenül mellette lévő nagyobb erőforrással rendelkező településekre, ez utóbbiról a még nagyobb erőforrással rendelkező településre, és ez a láncszerű erőforrás áthelyeződési folyamat a társadalom és az oktatás szereplőinek hallgatólagos egyetértésével zajlik. Az oktatás erőforrásai körébe a helyi társadalom szemszögéből azok a tényezők sorolhatók, amelyeket a helyi közösségi tudás a helyi iskola adottságaként kezel és amelyeket a maga során minősít is. Ezek közé tartozik az iskolaépület (helyszín, méret, külalak, az épület állaga, az utóbbi időszak beruházásai, az épület történetéről való tudás), az oktatói állomány (létszám, nemi hovatartozás, életkor, az egyes pedagógusok régisége a településen, helyben lakók vagy ingázók, van-e igazgató, ha igen milyen jogkörrel, helyettesítői státusban lévő pedagógusok), az iskola didaktikai felszereltsége, az iskola hatékonyságának/hasznosságának helyi közösségi megítélése, az iskola saját rendezvényei és azok helyi társadalmi szerepének közösségi megítélése, az egyház szerepvállalása az iskola tevékenységében. Az áthelyeződési folyamat egyik pólusán az olyan kis település áll, amely nem községközpont, az iskola a községközpontnak van alárendelve és döntési jogkörrel rendelkező helyi vezető nincsen, ahol már csak kevés tanulóval és 2-4 pedagógussal működő elemi iskola van, az épület és a felszereltség szerénynek mondható, a fejlesztési beruházások mértéke kicsi, a helyi közösséggel való kapcsolat az iskolába járó gyerekek szüleire korlátozódik, a pedagógusok gyakran cserélődnek és nem a településen élnek, oktatói státuszuk nem végleges. Ezek a helyi anyagi és humán erőforrások azonban nem stabilak, az áthelyeződés mutathat a községhez tartozó, de nagyobb település iskolája irányába, illetve a községközpont iskolája irányába, ahol több gyerek és több pedagógus van, ahova nagyobb beruházás irányul, a helyi közösségekhez való kapcsolat

szélesebb körű, az iskolai élet színesebb, több a településhez kapcsolódó és nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkező pedagógus. De mutathat az áthelyeződés a város fele is, amennyiben az közel van. Az erőforrások áthelyeződés évekig tarthat, a helyi iskola megszűnése már csak a folyamat betetőződése. Egy-egy iskola megszűnése már szélesebb körben is figyelmet kelt, de maga az átrendeződési folyamat nem, azt minden érintett szereplő természetesnek tartja, tulajdonképpen széleskörű társadalmi tudomásulvétel mellett zajlik. Az erőforrások átrendeződése más szinten is kimutatható, a nagyobb, de nem községi központ településről a községi központba, a községi központ településekről a városba. Ennek a változási folyamatnak a lényege az oktatási erőforrások trendszerű áthelyeződése a kisebb településekről a mellettük lévő nagyobb településekre, illetve rurális településekről városra. Ez nem adminisztratív program, nem tervezett folyamat. Az oktatás szereplői számára minden lépcsőfok értékesebb, mint az alatta lévő. Nem két pólus van (falu – város) hanem egy lépcsőzetes, folyamatos informális átrendeződés amelyben az oktatási erőforrások folyamatosan egy irányba (felé) mozognak. Minél magasabb lépcsőfokot vizsgálunk, annál nagyobb a valószínűsége, hogy több a tanuló és a pedagógus, az oktatók szakmai tapasztalata nagyobb, jobban kötődnek a településhez, nagyobb valószínűséggel van címzetes állásuk, az intézmények döntési jogköre van, a helyi közösséggel való kapcsolat tartalmi és formai tekintetben szélesebb skálával jellemezhető, a didaktikai eszközökkel való felszereltség jobb, a beruházások volumene jelentősebb. Ezt az áthelyeződési folyamatot a helyi közösség is azonnal érzékeli, és rendszerint azzal válaszol, hogy már jóval a tényleges megszűnés előtt „elfordul” a helyi iskolától.

b.

Második példánk ellenkező irányultságú trendre utal, bár azt jeleznünk kell, hogy az oktatási erőforrások átrendeződési folyamata a térségben települések százait érinti, a fordított irányú trendre még kevés a példa. A változás lényege az, hogy a helyi oktatási intézmény leépülése láttán vagy a leépülés veszélyét érzékelve a helyi közösség az iskola helyi szerepének megerősítését célozza meg. Nem állami beruházásról van szó, hanem széleskörű helyi összefogáson alapuló, időben elhúzódó, menet közben a lehetőségekhez alkalmazkodó rugalmas programról, amely helyi intézményi szereplők (önkormányzat, közbirtokosság, helyi egyesület, helyi vállalkozások) és a lakosság időben elhúzódó, esetenként nem problémamentes együttműködése keretében zajlik.

A program kivitelezéséhez külső támogatások szerzésére is szükség van (megyei tanács, testvértelepülés, adományok), a külső támogatás mértéke lehet jelentős is, de nem változtatja meg a program helyi jellegét, az intézményépítés nem válik standard beruházási projektté.

Jellegzetes példát erre egy városközeli nagyobb lélekszámú település szolgáltatott. A közeli városba ingázó családok számára gondot jelentett az iskoláskor előtti vagy az elemi iskolás gyerekek délutáni felügyeletének megoldása, az étkeztetés biztosítása. Ha a munkavégzés idejére városi intézménybe vitték, akkor ez jelentős időráfordítással járt, a gyerekek számára beilleszkedési gondokat okozott. Ugyanakkor fölmerült az a veszély is, hogy ezek a gyerekek később városi iskolába kerülnek, és a nagy lélekszámú település iskola nélkül marad. A társadalmi érdek, a helyi pedagógusok érdeke és a helyi vezetés közös érdeke indította el a több évig tartó tervezési és építési folyamatot. A végeredmény a tervezettnél kisebbre sikerült, de működőképes volt, és évek múltán sor került nem csupán a befejezésre, hanem arra is, hogy a most már helyben oktatott gyerekek számára megfelelően felújított, kibővített, délutáni foglalkozást kínáló, a tanulóknak étkeztetést biztosító iskola is álljon helyben rendelkezésre. Az ilyen jellegű kezdeményezés a térségben ma már nem egyedi, az ilyen jellegű és mértékű közösségi összefogás megtervezése és menedzselése azonban csak olyan településeken kivitelezhető, amelyeknek ehhez helyi szervezeti, intézményi, gazdasági erőforrásaik is vannak. A végeredmény olyan folyamat, amely a helyi oktatási intézmény részleges újrapozicionálását eredményezi. Nem járul hozzá az újrapozicionálást megalapozó szakmai, szakpolitikai koncepció, állami jellegű ösztönzés. Az állami keret szerepe az, hogy amennyiben az egyébként nagyon bürokratikus jogszabályok lehetővé teszik (még pontosabban: megengedik) a tanulók délutáni foglalkoztatását, a gyakorlati kivitelezéshez azonban helyi erőforrásokra és nem egy esetben informális megoldásokra van szükség. Alapvetően bottom-up típusú térségi folyamatról van szó, amely – ha beindul – lokális léptékben az oktatási erőforrások áthelyeződési folyamatának ellenében hat.

Felhasznált irodalom

1. Bæck, U. D. K. (2015): Rural Location and Academic Success—Remarks on Research, Contextualisation and Methodology. *Scandinavian Journal of Educational Research* (4): 435-448.
<https://doi.org/10.1080/00313831.2015.1024163>
2. Bauch, P.A. (2001): School-Community Partnerships in Rural Schools: Leadership, Renewal, and a Sense of Place. *Peabody Journal of Education* (2): 204–221. https://doi.org/10.1207/S15327930pje7602_9
3. Beach D. – From T. – Johansson M. – Öhrn E. (2018): Educational and spatial justice in rural and urban areas in three Nordic countries: a meta-ethnographic analysis. *Education Inquiry* 9 (2): 1-18.
4. Berreman, G. D. (1978): Scale and Social Relations. *Current Anthropology* 19 (2): 225-245.
5. Biriescu, S. – Babaita, C. (2014): Rural Education, an Important Factor of Regional Development in the Context of Local Government Strategies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 124. 77-86.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.02.462>
6. Biró A. Z. (2019): Szeklerland - What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis* (3-4): 129 – 151.
7. Biró A. Z. – Bodó J. (2020): Iskolai oktatás egy vidéki társadalom szemszögéből. *Tér és Társadalom* 34, (4): 143-157.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3307>
8. Biró A. Z. – Bodó J. – Gagyí J. – Túros E. (1994): A túlélés vonzásában. Helyzetelemző tanulmány a romániai magyar oktatási/nevelési szerkezetéről. In Túros E.(szerk.) *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 67–92.
9. Biró A. Z. – Ozsváth-Berényi H. (szerk.) (2010): *Hogyan tovább, közoktatás?* Hargita Népe Kiadó, Csíkszereda.
10. Biró, A. Z. – Sárosi-Blága, Á. (2018): Rurális iskolák – válaszút előtt? *Pro Scientia Ruralis* (3-4): 105–147.
11. Biró A. Z. – Sárosi-Blága Á. – Gergely O. – Székely K. K. (2018): [Szakképzés vidéki térségben](#). *Pro Scientia Ruralis* (2):103-152.

12. Biró A. Z. – Sárosi-Blága Á. – Szász M. M. – Kovács O. E. – Kovács J. T. (2021): A tanító szerep változásai rurális környezetben. *Pro Scientia Ruralis* (2): 105-154.
13. Bodó J. (szerk.) (2004): ALMa – Acces to the Labour Market. Alutus Kiadó, Csíkszereda
14. Bodó J. (szerk.) (2019): Vidék és Társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda
15. Bodó J. (szerk.) (2021): Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda.
16. Boix, R. – Champollion, P. – Duarte, A.M. (2015): Teaching and Learning in Rural Contexts. *Journal of Education*, 3/2, pp. 28-47.
17. Corbett, M. – Helmer, M. (2017): Contested geographies: competing constructions of community and efficiency in small school debates: Contested geographies. *Geographical Research*, (1): 4 –57. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12209>
18. Fargas-Malet, M – Bagley, C. (2021): Is small beautiful? A scoping review of 21st-century research on small rural schools in Europe. *European Educational Research Journal* (6): 1-23. DOI: 10.1177/14749041211022202
19. Fazakas G. – Kiss A. (2019): [Tanulási igények és szükségletek külföldi vendégmunkára vállalkozó felnőttek körében](#) *Pro Scientia Ruralis* (3-4): 7-17.
20. Forray R. Katalin – Kozma Tamás (szerk.) (1992): Társadalmi tér és oktatási rendszer. Akadémiai Kiadó
21. KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
22. KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
23. Kvalsund R (2009) Centralized decentralization or decentralized centralization? A review of newer Norwegian research on schools and their communities. *International Journal of Educational Research* 48 (2): 89–99.

24. Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6., Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
25. Miller, C. – Bruce, M. (1995): The Role of Rural Schools in Community Development: Policy Issues and Implications. *Journal of Research in Rural Education*, (3): 163–172.
26. OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. OECD publications, Paris <https://www.ircwash.org/sites/default/files/OECD-2006-New.pdf> Letöltés ideje: 2020.11.16.
27. Ray, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 38, (1): 3–20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
28. Sárosi-Blága, Ágnes (2018): Iskola társadalmi elfogadottsága és vidékfejlesztési jelentősége egy kistérségben működő szakiskola példáján. *Falu Város Régió* (1): 120-123.
29. Szász M.M. (2022): „Felhívom, ha bajom van...” Informális kapcsolatok a szülők iskolához való viszonyulásában rurális környezetben. *Korunk* (33) 10: 87-95.
30. Széll K. (2020): Iskola a társadalomban – társadalom az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle* 70 (5-6): 88-98.
31. Tomoletiu, A. E. – Moraru, A.(2010): Rural Education in Romania: Present and Perspectives. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.Vol. 2. 402-406. DOI:10.1016/j.sbspro.2010.03.034
32. Túros E. (szerk.) (2005): Igény a tanulásra. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda
33. Túros E. (2006): Szakmai szintézis a székelyföldi térség oktatási intézményrendszerével és változási folyamataival kapcsolatos kutatási programok és szakmai publikációk alapján. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Adattár

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (54-70)

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/3>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

Iskolavezetők és vidéki elitszerepek

Sárosi-Blága Ágnes¹

¹ Szociológus, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, Mihail Sadoveanu utca 14 szám, Hargita megye, Románia. ORCID: 0000-0003-3470-2943

INFO

Kapcsolattartó szerző neve

Sárosi-Blága Ágnes
email címe:
agnesblaga@gmail.com

Keywords

rural school, school
leaders, rural elite roles,
rural development,
Szeklerland

Kulcsszavak

urális iskola,
iskolavezetők, vidéki
elitszerepek,
vidékfejlesztés,
Szekelyföld

ABSTRACT

Abstract

The study is based on a questionnaire survey carried out in 2017-2018. It analyses the attitudes of school leaders in Szeklerland (n=238) based on two main aspects in the topics that determine the everyday school work and leadership: (1) the relationship between school and local society and (2) the social context. The importance of this topic is indicated by the changes in the role of schools, teachers and school leaders in the 21st century, which have created different challenges for rural schools and areas compared to urban ones, and which can be addressed in new ways. These new processes require a change of approach in school management, which is not only a matter of school management and education, but also of rural development. The aim of the study is to draw attention to the relevance of this process by referring to the literature and by analysing the attitudes of school leaders in Szeklerland.

Absztrakt

A tanulmány egy 2017-2018 között megvalósuló kérdőíves adatfelvétel alapján készült. A székelyföldi iskolavezetők célcsoportban (n=238) két kiemelt szempont szerint elemzi az iskolavezetők attitűdjeit a mindennapi iskolaműködést és vezetést meghatározó témákban: (1) az iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok, valamint (2) a társadalmi kontextus. A témaválasztás aktualitását és fontosságát jelzik az iskola, a pedagógusok, valamint az iskolavezetők szerepének 21. századi változásai, amelyek rurális iskolák és térségek esetében a városiakhoz képest eltérő, és újszerű módszerekkel kezelhető kihívásokat eredményeztek. Ezek az új folyamatok az iskolavezetésben egy szemléletváltást tesznek szükségessé, ami nem csak iskolaműködtetési és oktatási, hanem vidékfejlesztési kérdés is. A tanulmány célja felhívni a figyelmet ennek a folyamatnak az aktualitására a hivatkozott szakirodalmi szempontokkal, valamint a székelyföldi iskolavezetők attitűdjeinek elemzésével.

Ez a tanulmány a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének együttműködésében 2017-2018 között megvalósuló kérdőíves adatfelvétele alapján készült.

Bevezetés

Az iskola és az oktatás szerepének 21. századi változásai – különösképpen az oktatással kapcsolatos társadalmi igények és elvek megváltozása, és az ehhez kapcsolódó alkalmazkodási nehézségek – az iskola és a pedagógusok szerepének újraértelmezését teszik szükségessé, és vidéki térségekben sajátos módszerekkel kezelhető kihívásokat eredményeznek (például Sousa 2013). Európai vonatkozásban a változási folyamat aktuális kérdéseivel foglalkozó szakmai elemzések és kutatások fontos témája a rurális iskolák vezetése (Fargas-Malet és Bagley 2021), amelyben jelentős figyelem irányul az iskolavezető célcsoport attitűdjeire és szerepének komplexitására (például Deunk és Maslowski 2020, Hadjitheodoulou Loizidou és Fokaidou 2020, Wildy és mtsai 2014, Autti and Bæck 2021).

A témában releváns nemzetközi szakirodalmi anyagokhoz hasonlóan (például Wallin és Newton 2014, Lingam és mtsai 2014, Bauch 2001, Olsen 2017) a rurális iskolák társadalmi szerepével és fejlesztési lehetőségeivel, valamint ebben a vonatkozásban a szülők, pedagógusok és az iskolavezetők attitűdjeivel foglalkozó vagy részben érintő székelyföldi elemzésekben is (például Biró – Bodó 2020, Biró – Sárosi-Blága 2018, Sárosi-Blága 2020, Szász 2021, 2022) a vidéki térségek és vidéki közösségek fejlesztésében játszott szerep fontossága, vidékfejlesztési jelentősége van hangsúlyozva.

A székelyföldi térség Románia központi részén található, nem adminisztratív jellegű, kisebb és nagyobb falvakat, illetve 10 – 40 000 lakossal rendelkező városokat magába foglaló tájegység. Többségében magyar etnikumú népességgel rendelkezik (Biró 2020). Ehhez a térséghez kapcsolódóan a vidéki elitszerepek tanulmányozása alapján megfogalmaztuk, hogy az iskolavezetők egy sajátos vidéki elitszerepben vannak, amelyen belül keverednek a pedagógusszerep megéléséből és általában a helyi közösségvezető, valamint hivatali szerepből adódó viselkedés- és magatartásformák, attitűdök (Biró és társai 2019, Sárosi-Blága 2018a).

Jelen tanulmány fókuszában is ennek a sajátos vidéki elitszerepnek a vidékfejlesztési jelentősége áll. Ugyanakkor fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy a rurális településeken működő iskolák vezetési modelljében –

illetve annak megváltoztatásában – rejlő fejlesztési lehetőségek felismerése és szakmai értelmezése egy viszonylag új témakör, amelyen belül jelen pillanatban, a rendelkezésünkre álló kutatási eredmények alapján csupán arra vállalkozhatunk, hogy jelezzük az iskolavezetők komplex szerepének, és ebből adódóan az attitűdjeinek vidékfejlesztési jelentőségét, és ezáltal támogassuk a rurális iskolák működésével kapcsolatos szemléletváltási folyamatot.

A tanulmány alapját képező kutatási program 2017-2018 között valósult meg a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének együttműködésében. A kérdőíves adatfelvétel a közel 11 ezres nagyságrendű, romániai magyar pedagógustársadalmat célozta meg. Az adatfelvétel lehetőséget kínált arra, hogy a székelyföldi mintán feltérképezzük az iskolavezetők attitűdjeit formáló tényezőket olyan, a mindennapi iskolaműködést és vezetést meghatározó témákban, mint (1) szereplők, partnerek, (2) oktatási rendszer, (3) pedagógusok sajátosságai (4) az iskolai és iskolán kívüli programok/rendezvények, (5) a kisebbségi helyzet.

Jelen tanulmány a székelyföldi iskolavezetők célcsoport attitűdjeit elemzi két kiemelt szempont szerint: (1) iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok, (2) társadalmi kontextus.

Az általunk elemzett székelyföldi célcsoport esetében fontos megjegyezni, hogy az iskolavezető pedagógus is – sőt, elsősorban az –, ami föltehetően szoros összefüggésben van a vezető szerep működtetésével, és ilyen értelemben az egyes témákkal kapcsolatban kialakult attitűdökkel. Ugyanakkor fontos kiemelni azt is, hogy a tanulmányban elemzett iskolavezetők kivétel nélkül mindannyian állami vezetés alatt álló iskolák vezetői. Ilyen értelemben a mozgásterük meglehetősen korlátozott egy magánintézményhez képest. Ezeket a sajátosságokat más háttérű európai vidéki térségek intézményeinek vezetésével foglalkozó szakmai munkák szempontjaihoz és eredményeihez való viszonyítás – valamint az ilyen szakmai munkákban elterjed kulcsszavak és definíciók alkalmazása – során mindenképp fontos szem előtt tartani.

Elméleti háttér

Az EU-28 népességének csupán 28%-a él vidéki térségben (Eurostat 2020), ami részben magyarázatot ad arra, hogy a vidéki iskolákra irányuló szakpolitikai figyelmet elsősorban még mindig a várostól való távolságok és a

tanulólétszám alapján releváns gazdasági, fenntarthatósági kérdések határozzák meg. Az elmúlt két évtizedben számos európai országban végeztek rurális iskolákra irányuló kutatásokat olyan témákban, mint az iskolavezetés, a társadalmi kontextus fontossága, valamint az iskola és a közösség közötti kapcsolatok (az európai rurális iskolákkal kapcsolatosan az utóbbi 10 év angol nyelvű szakirodalmi anyagairól részletes áttekintést lásd Fargas-Malet és Bagley 2021. A korábbi időszakról lásd Hargreaves és mtsai 2009, Åberg-Bengtsson 2009, Dowling 2009, Kalaoja és Pietarinen 2009, Kvalsund 2009). A tanulmány kontextusában nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a rurális iskolák helyzetének nem csak iskolaműködtetési és oktatási, hanem vidékfejlesztési jelentősége is van. Ilyen értelemben fontosnak tartjuk azokat a szakmai megközelítéseket, amelyek a rurális iskolák újrapozicionálásával, a vidéki térségek fejlesztési lehetőségeivel, valamint ezekben a folyamatokban az iskolavezetők szerepével (például Wallin és Newton 2014, Lingam és társai 2014, Bauch 2001, Olsen 2017), a célcsoportot érintő kihívásokkal (Plessis 2017, Preston és Barnes 2017) foglalkoznak. Az iskolavezetők közvetlen módon a rurális iskolák, közvetett módon pedig a vidéki térségek fejlesztési folyamatainak potenciális ágensei. Készségeik, tudásuk, attitűdjeik meghatározóak lehetnek az iskola és a helyi társadalom közötti együttműködési kapcsolatok kialakításában (Plessis 2017, Preston és Barnes 2017).

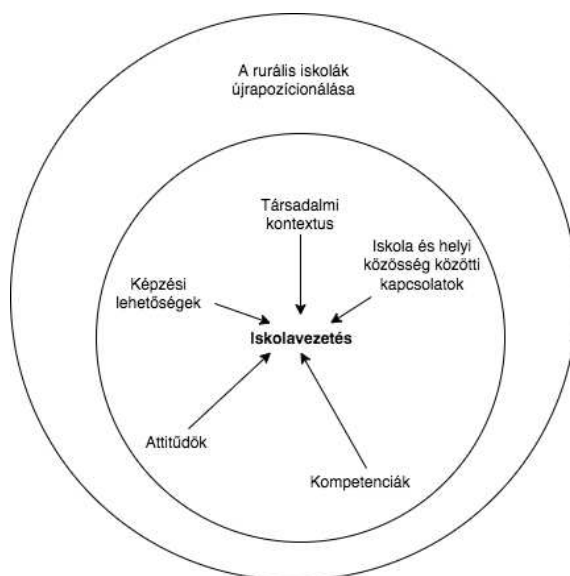
Fargas-Malet és Bagley (2021) a rurális iskolák helyzetével az iskolavezetésen keresztül foglalkozó európai tanulmányok áttekintése alapján jelzi, hogy tekintettel a rurális iskolák heterogenitására egy adott országon belül és az országok között is (pl. pénzügyi és oktatási nehézségek, infrastruktúra, együttműködések, hálózatok, szakértelem, egyéni motiváció többletmunka) az igazgatók helyzete és hozzáállása is rendkívül változatos.

A fentiekben hivatkozott kutatási témák tágabb értelemben a rurális iskolák helyzetének/működésének értelmezését és társadalmi szerepének újragondolását célozzák meg, amire székelyföldi viszonylatban is egy fontos és figyelemre méltó szemléleti és gyakorlati fordulatként hivatkozunk mindamellett, hogy a kapcsolódó kérdésfelvetések és kezdeményezések, tapasztalatok még nagyon újszerűnek számítanak (Bíró – Bodó 2020, Bíró – Sárosi-Blága 2018). Ilyen újszerű szakmai kérdésfelvetés az iskolavezetés és a rurális iskolaigazgatók helyzete.

A hivatkozott szakirodalmi anyagok és az eddigi kutatási tapasztalataink alapján az 1. ábra azt szemlélteti, hogy a székelyföldi térségben, a mindennapi

iskolavezetéshez és a működéshez kapcsolódóan – vagy abból kiindulva – melyek lehetnek az iskolák újrapozicionálásának tényezői. Ilyen értelemben emeljük ki a társadalmi kontextust, iskola és helyi közösség közötti kapcsolatokat (beleértve a különféle partnerségeket), kompetenciákat (pedagógusi és vezetői), attitűdöket, valamint a képzési lehetőségeket.

1. ábra: A székelyföldi rurális iskolák újrapozicionálásának tényezői a tanulmányban hivatkozott szakirodalmi anyagok és az eddigi kutatási tapasztalatok alapján

Forrás: saját szerkesztés, 2022

A székelyföldi rurális oktatási és intézményműködtetési gyakorlatban, a rurális településeken működő iskolákhoz kapcsolódóan a hétköznapi diskurzusok, szakpolitikai anyagok és a médiatematizációk egyaránt a városhoz viszonyított hátrányos helyzetre, és ennek a negatív következményeire alapozódnak. Ennek a város és vidék szembeállításnak a lényege röviden az, hogy a vidéki környezetben működő iskolák a számszerű, teljesítményalapú (például tanulólétszámok, iskolai eredmények, didaktikai felszereltség) összehasonlítások során jóval elmaradnak a városi környezetben működő iskoláktól (Bíró – Sárosi-Blága 2018). Eddigi kutatásaink és elemzéseink alapján (például Bíró – Bodó 2020, Bíró – Sárosi-Blága 2018, Bíró és társai 2021) a rurális iskolák mindennapi életét a negatív tényezők hatásának csökkentésével kapcsolatos rutinfeladatok határozzák meg, és az

iskolaműködésben fontos szereplők, vidéki elitek (ide tartoznak az iskolavezetők mellett a pedagógusok, más intézményvezetők és helyi kulcsszereplők) narratíváiban, mindennapi munkavégzési gyakorlatában háttérbe szorul az iskolára, mint helyi, lokális közösségi intézményre való fókuszálás. A legrosszabb forgatókönyvek – például bizonyos települések elnéptelenedése, vagy olyan jellegű funkcióvesztése, mint amilyenről Ludescher (2017) a magyarországi vidéki térségek változásai kapcsán ír – szerint ennek a következménye jóval túlmutat a tanulók létszámának csökkenésén és az iskola megszűnésén, összefüggésben van a rurális települések életképességével, versenyképességével. Az elemzett térségben több példa van visszafordíthatatlan leépülési folyamatokra, ami igazolja, hogy a rurális iskolák újrapozicionálásának kérdése aktuális és több, mint oktatási probléma. Ilyen értelemben szakmai feladatnak tartjuk egy olyan szemléleti fordulat lehetőségének tematizálását, amelyben az iskolavezetési gyakorlat feltérképezése, modellezése, és általános értelemben az iskolavezetőkkel mint helyi, lokális intézményvezetőkkel – és nem csupán oktatási intézményvezetőkkel – való foglalkozás egy fontos kiindulópont.

Anyag és módszer

A tanulmány alapját a romániai magyar pedagógusok körében végzett, komplex kutatási módszereket alkalmazó szakmai program képezi, amely 2017-2018 között valósult meg a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének együttműködésében. Az Erdély szintű kérdőíves adatfelvétel több problématerület vizsgált: a pályaválasztás tényezői, pályaelhagyási tervek, a szakmai, anyagi helyzet megítélése, a pedagógus szerepnek a kisebbségi helyzetből adódó specifikumai, a szakterület helyzete, képzési opciók, a pedagógus szerep társadalmi megítélése, az IKT tartalmak/eszközök iskolai használata, az iskola működésének megítélése, a pedagógusszerep jó működtetésének feltételei.

A kutatási program külön modulban, kérdőíves felmérés keretén belül foglalkozott az iskolavezetők attitűdjeit formáló tényezőkkel.

Jelen tanulmány a fentiekben hivatkozott kérdőíves adatfelvétel eredményei alapján, a székelyföldi iskolák vezetőinek célcsoportján belül (n=238), két kiemelt szempont alapján elemzi a viszonyulásmódokat:

1. Iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok:
 - az iskola működését meghatározó szereplőkhöz való viszonyulásmód
 - az iskolai és iskolán kívüli programok/rendezvények
2. Társadalmi kontextus:
 - az oktatási rendszerrel kapcsolatos meglátások
 - kompetenciák: a pedagógusok sajátosságainak és tudásának hatása az iskola működésére

A viszonyulásmódokat a kérdőív 5-ös Likert-skálán mérte. A válaszok SPSS programban kerültek rögzítésre. Jelen elemzés leíró statisztikai módszereket alkalmaz.

Az elemzés továbbá magyarázó jelleggel alkalmazza a terepmunka során tapasztalt megfigyeléseket és informális beszélgetéseket.

Eredmények

1. Iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok

A rurális iskolák témakörben hivatkozott szakirodalmi anyagok és az eddigi székelyföldi kutatási eredmények, tereptapasztalatok alapján az iskolavezetők attitűdjeit két kiemelt szempont szerint elemeztük: iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok, valamint társadalmi kontextus. A kiemelt szempontok elemzésének a fő célja az, hogy a társuló adatok, attitűdök bemutatása révén képet formáljon arról, hogy az iskolavezetők mindennapi intézményvezetési gyakorlatában milyen szerepet kap ez a két, az iskolák működése szempontjából fontos partnerségi tényező, és ez alapján milyen következtetéseket lehet megfogalmazni a székelyföldi rurális iskolák újrapozicionálásának esélyeivel, lehetőségeivel kapcsolatban. Elemzési munkánkat meghatározta az a kulcsfontosságú, fejlesztési lehetőségként is értelmezhető térségi jellegzetesség, hogy bár az országos léptékű jogi-adminisztratív keretek és ellenőrzési, működtetési gyakorlatok nem ösztönzik, direkt módon nem is korlátozzák azt, hogy az iskolaigazgatók mint helyi vezetők egy újrapozicionálási kezdeményezés vagy folyamat potenciális kulcsszereplői legyenek. Ilyen értelemben ezzel a célcsoporttal kapcsolatban felmerül egy informális mozgástér lehetősége mindamelllett, hogy az intézményi tevékenységet értelemszerűen befolyásolják a bürokratikus szabályok és egyéb, az oktatási rendszer sajátosságaiból adódó külső tényezők. Egy korábbi, a rurális iskolák újrapozicionálási lehetőségeivel foglalkozó

munkánkban (Biró – Sárosi-Blága 2018) felhívtuk a figyelmet arra a székelyföldi sajátosságra, amely szerint az iskolák mindennapi működésében nagyon fontos szerepet kap az intézményvezető habitusa, a saját szerepértelmezése, az iskola működésével kapcsolatos saját meggyőződései, értékrendszere, kapcsolatrendszere, társadalmi beágyazottsága. Mindez keretet képez a jelen tanulmányban bemutatott adatok értelmezéséhez.

Az iskola és a helyi társadalom közötti kapcsolatok elemzésén belül két további szempontot fogalmaztunk meg: az iskola működését meghatározó szereplőkhöz, valamint az iskolai és az iskolán kívüli programokhoz, rendezvényekhez való viszonyulásmód elemzése. Míg az előbbi a fontosabb aktorokon keresztül, az utóbbi a konkrét programokon, tehát a lokális közösséggel való kapcsolódási lehetőségek megítélésén keresztül formál képet a székelyföldi rurális iskolák működéséről.

Az iskola működését meghatározó szereplőkhöz való viszonyulásmód

Kutatásunk során több megközelítésben megkérdeztük az iskolavezetők véleményét az iskolák életére nézve meghatározó szereplőkről: például milyen aktorok (szülők, gazdasági szereplők, helyi hivatalok, megyei tanfelügyelőség, szakminisztérium) fontosak az iskola eredményes működésében; milyen partnerkapcsolatok fontosak az iskola vezetése szempontjából; milyen szervezetek (szülői testületek, diáktanács, iskola egyesülete, ALUMNI hálózat, támogatók) hasznosak az intézmény munkájában.

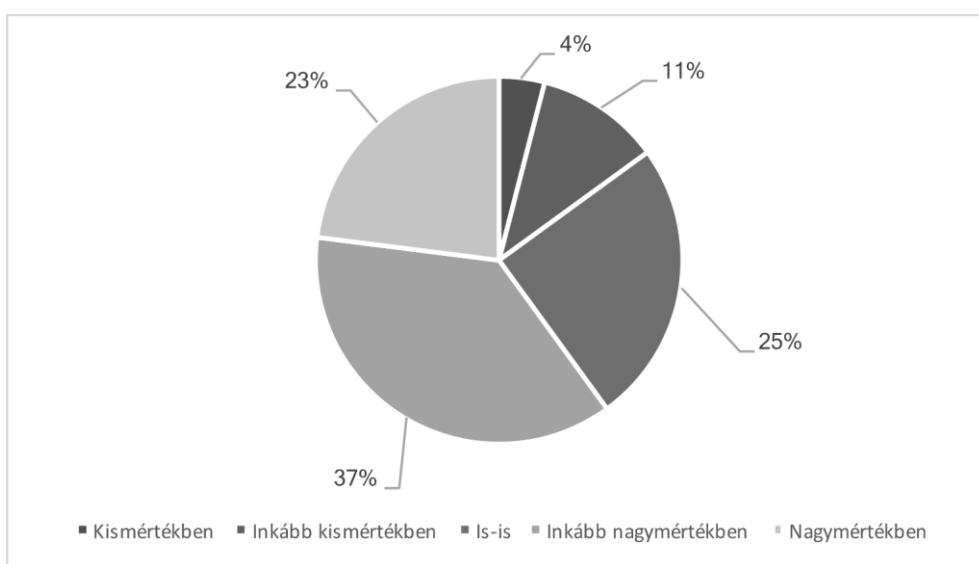
Az elemzett célcsoport attitűdjei alapján az iskola mindennapi életét befolyásoló szereplők fontosságának megítélése nem minden esetben társul a partnerség kialakításának fontosságához, pontosabban az ebben való aktív szerepvállaláshoz. A megkérdezett iskolavezetők a felsorolt szereplők közül a szülőkkel való kapcsolatot tartják a legfontosabbnak, ugyanis az 5-ös Likert skálán mérve (az 5-ös, „nagyon fontos” válaszok alapján), a vezetők 63%-a szerint a szülők hozzáállása nagymértékben befolyásolja az iskola eredményes működését, illetve 78%-os arányban válaszolták azt, hogy a vezetésben is nagyon fontos a velük való jó kapcsolat.

Fontossági sorrendben ezt követik a helyi hivatalok (pl. önkormányzat), ugyanis az ő hozzáállásukat a megkérdezettek 53%-a tartja kiemelten fontosnak az iskola mindennapi működésében. Ebben a vonatkozásban a partnerségi kapcsolat kialakításának és működtetésének szándéka is erős. A válaszadók a szakminisztérium szerepét (42%) fontosabbnak ítélték meg, mint

a megyei tanfelügyelőség (32%) munkáját, de egyik esetben sem társul ez az aktív, mindennapos partnerségi kapcsolat kialakításának szándékával annak ellenére, hogy térségi szintű politikai támogatottság elérésének lehetősége rejlik ebben.

Az, hogy a gazdasági szereplőket a vezetők 23%-a tartja kiemelten fontosnak, kétféleképpen értelmezhető: egyrészt arra lehet ebből következtetni, hogy jelenleg még nincsenek kialakulva azok az együttműködési modellek, amelyek fontosabbá tehetnék a gazdasági szereplőket az iskolák működésében. Ezt igazolja az is, hogy a saját forrásbevonást a megkérdezett vezetők egynegyede tartja fontosnak. Másrészt pedig pozitívként értelmezhető, hogy a vezetők közel egynegyede felismerte a gazdasági szereplőkkel való együttműködésben rejlő lehetőségeket.

2. ábra: Véleménye szerint milyen mértékben befolyásolja (általában) az iskola hatékony, eredményes működését a helyi gazdasági szereplők hozzáállása?

Forrás: saját szerkesztés, 2022

Az iskola működéséhez kapcsolódó/kapcsolható szervezetek közül a vezetők az iskola egyesületeit tartják a legfontosabbnak (48%-os a nagyon fontos, illetve 34%-os az inkább fontos említések aránya). Ezt követi a szülői testületek kiemelt fontossága (39%). A vezetők meglepő módon kismértékben tartják fontosnak a diáktanácsok (16% a nagyon fontos említések aránya),

illetve az ALUMNI hálózatok fontosságát (11% a nagyon fontos említések aránya), annak ellenére, hogy a lokális partnerségek kialakítása szempontjából ezeknek kiemelt jelentőségük van. Föltehetően ennek a háttérében az áll, hogy a székelyföldi rurális iskolákban még kevésbé, vagy az iskola alárendeltségében működnek ezek a szervezeti formák.

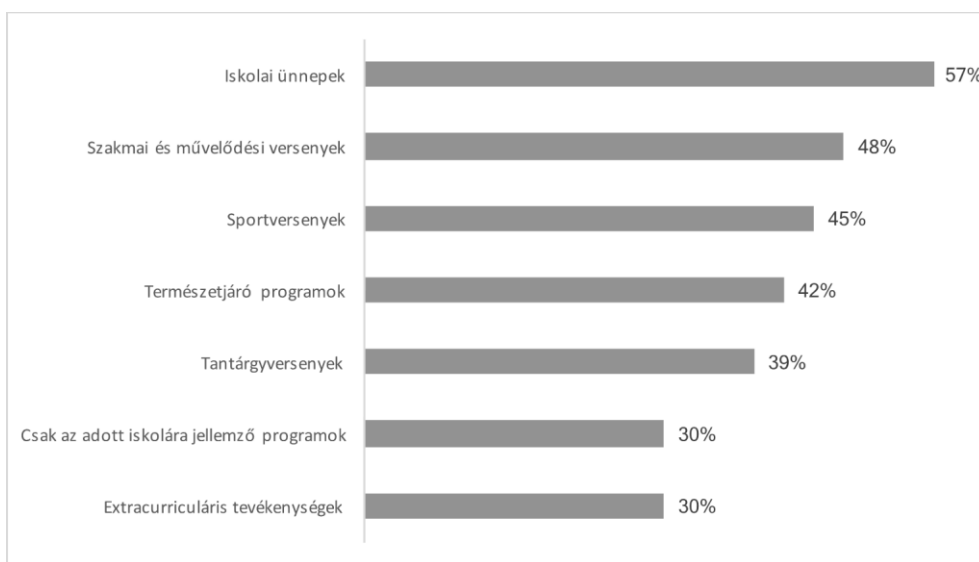
Az iskolai és iskolán kívüli programok/rendezvények értékelése

Az iskola és a helyi társadalom közötti kapcsolat szempontjából információértékkel bír az, hogy a vezetők miként vélekednek, és milyen fontossági sorrendet állítanak fel az iskolai és iskolán kívüli programokat/rendezvényeket illetően. Ennek a kérdéskörnek az elemzése kiindulópontot képezhet a székelyföldi rurális iskolaigazgatók informális mozgásterének feltérképezéséhez is, ugyanis a legtöbb rendezvényt az oktatási rendszer nem kötelezi, általában az igazgatók és az iskola pedagógusközösség motivációján és szándékán múlik az, hogy minek adnak prioritást. Vannak olyan iskolák is, ahol egy aktív szülői testület, vagy diákszervezet mozgatja ilyen szempontból az iskolai életet, de tereptapasztalataink alapján ez nem elterjedt.

A kérdőívünkben felsorolt iskolai és iskolán kívüli programok közül az iskolai ünnepek kapták a legtöbb említést (57% kiemelten fontosnak tartja). Ezeket követik a szakmai és művelődési versenyek (48%), a sportversenyek (45%), valamint a természetjáró programok (42%). A vezetők körében a többi programhoz képest kisebb fontosságnak örvendenek az extracurriculáris tevékenységek, ugyanis csupán egyharmaduk tartja azokat kiemelten fontosnak. Továbbá a válaszok alapján a vezetők számára kevésbé prioritás, hogy csak az adott iskolára jellemző programokat szervezzenek (31%-uk tartja ezt kiemelten fontosnak). A fentiekben elhangzottak alapján arra lehet következtetni, hogy az iskolai és iskolán kívüli rendezvények kapcsán a vezetők egy, az általános közvéleményben elfogadott és bejáratott kerethez igazodnak, amelyben kevesebb szerep jut a kísérletezésnek, az egyedi programoknak, valamint az extracurriculáris tevékenységeknek. Az eredmények értelmezésénél szükségszerű figyelembe venni azt, hogy az extracurriculáris és más, egyedi programok megszervezése olyan plusz energia befektetéssel jár a pedagógusok részéről, amit az igazgatók vezetőként csak kevés esetben tudnak anyagilag is jutalmazni. Így az ilyen jellegű programszervezés elvárás sem lehet az ő részükről, ami vezetési szempontból

egy jelentős korlátként értelmezhető. Feltételezhető tehát, hogy a különféle versenyek, iskolai ünnepek megszervezése mellett kevés idő és energia marad más programokra, és az utóbbiak azért vannak hátrébb a vezetők fontossági sorrendjében.

**3. ábra: Az iskolai és iskolán kívüli programok/rendezvények fontossága az iskolavezetők attitűdjében
(a „nagyon fontos” válaszok szerinti sorrend, %)**

Forrás: saját szerkesztés, 2022

2. Társadalmi kontextus

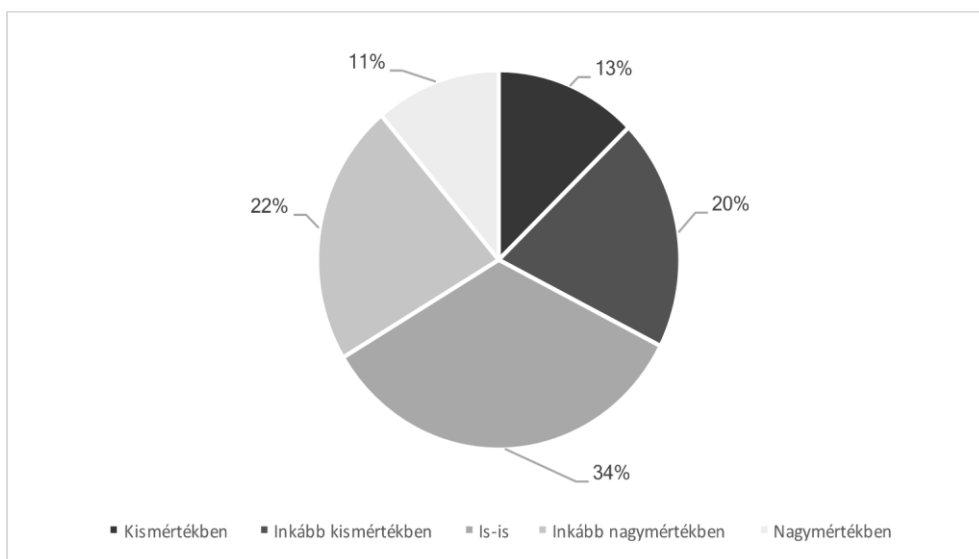
Az iskola mindennapi működését meghatározó társadalmi kontextus elemzésében két fontos szempontot emeltünk ki: a célcsoport oktatási rendszerrel kapcsolatos meglátásai, valamint a pedagógusok sajátosságainak (tudásának, felkészültségének) hatása az iskola működésére.

Az oktatási rendszer általános működésével kapcsolatos meglátások elemzésével kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a közvéleményben megjelenő, általános problémák közül a vezetőket melyek érintik leginkább a mindennapi munkavégzés során, mi foglalkoztatja őket. Mindez képet formál a tágabb értelemben vett társadalmi kontextusról, amely meghatározó a rurális iskolák működése szempontjából: jelzi az újrapozicionálással kapcsolatos korlátokat.

A megkérdezettek háromnegyede egy 5-ös skálán a túl sok adminisztrációs munkát (79%), illetve a kevés finanszírozást (75%) emelte ki, illetve 50% problémásnak látja a rendszer túlszabályozottságát is.

Különböző kontextusokban rákérdeztünk arra, hogy *a pedagógusok olyan sajátosságai, mint például a kor, tudás, szakmai felkészültség, hozzáállás hogyan befolyásolják az iskola működését*. Ezek közül a személyes, emberi hozzáállás kapta a legtöbb említést (77%). A pedagógusok tudását (12% nem tartja megfelelőnek), szakmai felkészültségét (9% nem tartja megfelelőnek), korát (8%-uk szerint határozza meg az iskola eredményes működését) a megkérdezettek nem igazán sorolják az intézmény működését meghatározó tényezők közé. Például a korral kapcsolatban kérdőívünk tartalmazott egy ellenőrző kérdést is (Milyen mértékben nehezíti az iskola munkáját, hogy kevés a fiatal pedagógus), ahol hasonló attitűd körvonalazódott: csupán a megkérdezettek 11%-a tartja kiemelt problémának azt, hogy kevés a fiatal pedagógus.

4. ábra: Tapasztalata szerint az, hogy kevés a fiatal pedagógus milyen mértékben nehezíti egy iskola munkáját?

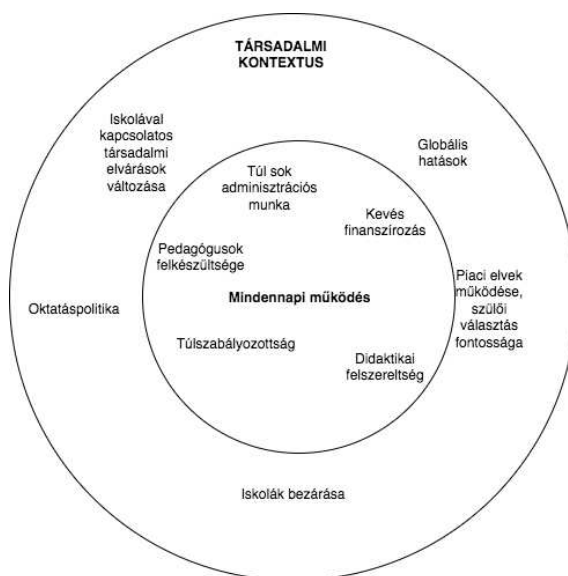
Forrás: saját szerkesztés, 2022

A rurális iskolák helyzetével foglalkozó – és a tanulmányban idézett – szakirodalmi anyagok és a kutatási eredmények alapján az 5. ábra azt szemlélteti, hogy a mindennapi működést, és ahhoz szorosan kapcsolódóan a vezetőket foglalkoztató főbb témákat (túl sok adminisztrációs munka, kevés

finanszírozás, didaktikai felszereltség, túlszabályozottság, pedagógusok felkészültsége) milyen társadalmi kontextus határozza meg. Pontosabban melyek a társadalmi kontextus fontosabb tényezői. Az eredmények alapján az iskolavezetőket foglalkoztató problémák hátterében a következők állnak: a globális hatások és változások által észlelt új társadalmi elvárások, a piaci elvek előtérbe kerülése, a romániai oktatási rendszer lassú adaptálódása, és mindezekből adódóan az iskolák bezárásának veszélye.

A kutatási eredmények és a tereptapasztalatok azt jelzik, hogy az iskola lokális társadalmi szerepével kapcsolatos társadalmi elvárásokat az iskolaigazgatók elsősorban az egyéni szintű oktatási és nevelési funkciók alapján értelmezik és érzékelik. Tehát az iskolák közösségi jellegű funkcióbővítésének szükségességét egyelőre a társadalmi elvárások nem közvetítik, a családok érdeke elsősorban oktatási/nevelési jellegű, és az iskolavezetők is ehhez igazodnak. Mindez korlátként működhet az iskolák újrapozicionálását megcélzó kezdeményezésekben.

5. ábra: A rurális iskola mindennapi működésében a társadalmi kontextus meghatározó tényezői

Forrás: a kutatási eredmények és a tanulmányban hivatkozott szakirodalmi szempontok alapján saját szerkesztés, 2022

Összegzés

A tanulmány a székelyföldi térség rurális településein működő iskolák vezetőinek sajátos vidéki elitszerepét tematizálta vidékfejlesztési megközelítésben. Fő célja az volt, hogy a rurális iskolák működésével foglalkozó szakirodalmak alapján megvizsgálja, hogy a 21. századi rurális iskola működésében fontos együttműködés és partnerség az elemzett iskolavezető célcsoport attitűdjei alapján mennyire aktuális téma a székelyföldi iskolák működési gyakorlatában.

A tanulmány két kiemelt szempont szerint elemezte az iskolavezetők attitűdjeit: (1) iskola és helyi társadalom közötti kapcsolatok, (2) társadalmi kontextus.

Az iskola és a helyi társadalom közötti kapcsolatok elemzése alapján az iskola mindennapi életét befolyásoló szereplők fontosságának megítélése nem minden esetben társul a partnerség kialakításának fontosságához, és az ebben való aktív szerepvállaláshoz, ami az iskola lehetséges szerepbővítése szempontjából korlátként értelmezhető.

Az iskola és a helyi társadalom közötti kapcsolat szempontjából az iskolai és iskolán kívüli programokhoz/rendezvényekhez való viszonyulásmód elemzése rávilágított arra, hogy az informális mozgástér meglelte ellenére a célcsoport a „kötelezőnek” vélt, „társadalmilag elvárt” programoknak ad prioritást. Véletlenszerűen, és a pedagógusközösség motivációja szerint alakul, hogy az iskolákban szerveződnek vagy sem egyedi programok, rendezvények.

A mindennapi működés, és ahhoz szorosan kapcsolódóan a vezetőket foglalkoztató főbb témák elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az iskolavezetők mindennapi munkájában észlelt problémák szoros összefüggésben állnak a globális hatások és változások által észlelt új társadalmi elvárások megjelenésével, a piaci elvek előtérbe kerülésével, a romániai oktatási rendszer lassú adaptálódásával, és mindezekből adódóan az iskolák bezárásának veszélyével. Ugyanakkor a kutatási eredmények és a tereptapasztalatok azt jelzik, hogy a célcsoport jelenlegi eszköztárából még hiányoznak azok a kompetenciák és vezetési modellek, amelyekkel hatékonyan felelni tudnának az új kihívásokra. Az iskolák közösségi jellegű, és vidékfejlesztési jelentőségű funkcióbővítésének szükségességét egyelőre a társadalmi elvárások nem közvetítik, amit igazol az iskolavezetők viszonyulásmódja is. Az iskolaműködésben tehát háttérbe szorul az iskolára mint helyi, lokális közösségi intézményre való fókuszálás. Mindez korlátként értelmezhető az iskolák újrapozícionálását megcélzó kezdeményezések szempontjából.

Felhasznált irodalom

1. Åberg-Bengtsson L. (2009): The smaller the better? A review of research on small rural schools in Sweden. *International Journal of Educational Research* 48(2): 100–108.
2. Autti O.; Bæck U-DK. (2021): Rural teachers and local curricula: Teaching should not be a bubble disconnected from the community. *Scandinavian Journal of Educational Research* 65(1): 71–86.
3. Bauch P.A. (2001): School-Community Partnerships in Rural Schools: Leadership, Renewal, and a Sense of Place, *Peabody Journal of Education*, Vol. 76, No. 2, Reexamining Relations and a Sense of Place between Schools and Their Constituents, 204-221.
4. Biró A. Z. (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Csíkszereda, Alutus Kiadó.
5. Biró A. Z. (2020): Székelyföld – Milyen vidék?, *Pro Scientia Ruralis*, 2020. 1-4., 221-242.
6. Biró A. Z.; Bodó J. (2020): Iskolai oktatás egy vidéki társadalom szemszögéből, *Tér és Társadalom* 34 (4), 143-157.
7. Biró A. Z.; Sárosi-Blága Á. (2018): Rurális iskolák – Válaszút előtt?, *Pro Scientia Ruralis*, 2018. 3-4. 105-147.
8. Biró A. Z.; Sárosi-Blága Á.; Székely K. K.; Silló Á. (2019): Helyi elitek szerepe a helyi fejlesztésben. In: Bodó Julianna (szerk.): *Vidék és társadalom. Domus csoportos kutatási programok*. Madéfava, Státus Kiadó, 167-192.
9. Biró A. Z.; Sárosi-Blága Á.; Szász M. M.; Kovács O.; Kovács J. T. (2021): A tanító szerep változásai rurális környezetben, *Pro Scientia Ruralis*, 2021. 2., 105-154.
10. Deunk M; Maslowski R. (2020): The role of school boards and school leadership in small rural schools in the Netherlands. In: Gristy C, Hargreaves L. és Kučerová S. R. (szerk.) *Educational Research and Schooling in Rural Europe: An Engagement with Changing Patterns of Education, Space, and Place*. Charlotte: Information Age Publishing, 237–257.
11. Dowling J. (2009): Changes and challenges: Key issues for Scottish rural schools and communities. *International Journal of Educational Research* 48(2): 129–139.

12. Fargas-Malet M.; Bagley C. (2021): Is small beautiful? A scoping review of 21st-century research on small rural schools in Europe, *European Educational Research Journal*. 1-23.
<https://doi.org/10.1177/14749041211022202>
13. Hadjitheodoulou Loizidou P.; Fokaidou M. (2020): Experiencing transformation of professional identity: From teaching to leadership in a small rural primary school in Cyprus. *Journal of Education and Culture Studies* 4(2): 158–181.
14. Hargreaves L., Kvalsund R.; Galton M. (2009): Reviews of research on rural schools and their communities in British and Nordic countries: Analytical perspectives and cultural meaning. *International Journal of Educational Research* 48(2): 80–88.
15. Kalaoja E.; Pietarinen J. (2009): Small rural primary schools in Finland: A pedagogically valuable part of the school network. *International Journal of Educational Research* 48(2): 109–116.
16. Kvalsund R. (2009): Centralized decentralization or decentralized centralization? A review of newer Norwegian research on schools and their communities. *International Journal of Educational Research* 48(2): 89–99.
17. Lingam G.; Lingam, N.; Raghuwaiya K. (2014): Challenges for Rural School Leaders in a Developing Context: The Case of Solomon Islands. In *International Journal of Humanities and Social Sciences* Vol. 8, No. 2., 372-380.
18. Ludescher G. (2017): A vidék változása. *Acta med. sociol.* 8 (25), 26-43.
DOI: 10.19055/ams.2017.8/25/3
19. Olsen D. D. (2017): "Homegrown rural school leaders." PhD (Doctor of Philosophy) thesis, University of Iowa, 2017.
<https://doi.org/10.17077/etd.st6dgklx>
20. Plessis P.D. (2017): Challenges for rural school leaders in a developing context: a case study on leadership practices of effective rural principals. *Koers (Online)* vol.82 n. 3.
21. Preston J. P.; Barnes K. E. R. (2017): Successful leadership in rural schools: Cultivating collaboration. *The Rural Educator*, 38(1), 6–15.
22. Sárosi-Blága Á. (2016): Rurális elitek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben, *PRO SCIENTIA RURALIS* 2016. 4., 171-179.

23. Sárosi-Blága Á. (2018a): A vezetés, mint fejlesztési lehetőség és eszköz vidéki iskolákban, *Pro Scientia Ruralis*, 2018. 1. 43-51.
24. Sárosi-Blága Á. (2018b): Együtt,vagy külön? A településközi együttműködésekről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle: A szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata*, 2, 61-74.
25. Sárosi-Blága Á. (2019a): A rurális elit téralapú identitásstruktúrájának elemzése egy székesfehérvári térségben. *Metszetek - Társadalomtudományi Folyóirat*, 2, 32-49.
26. Sárosi-Blága Á. (2019b): A rurális elit identitásának vidékfejlesztési szerepe. In: Jakab, Albert Zolt; Vajda, András (szerk.) *Változó ruralitások: A vidékiség mai formái*. Kolozsvár, Románia: Kriza János Néprajzi Társaság, 167-173.
27. Sárosi-Blága Á. (2020): Pedagógusok és pedagógusszerepek rurális környezetben. In: Bodó Julianna (szerk.) *Térség és tudomány*. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, Kolozsvár, EME.
28. Sousa S.F. (2013): Families, Schools and the Image Communication in the Education Market, *International Journal about Parents in Education*. 7/2. 177-188
29. Szász M-M. (2021): Szülői segítségnyújtás az iskolai tanulmányi feladatok teljesítésében - Szülői kommunikáció – I. Rész. *Acta med. sociol.* 13 (33), 144-159.
30. Szász M-M. (2022): Szülői segítségnyújtás az iskolai tanulmányi feladatok teljesítésében - Szülői kommunikáció – II. Rész. *Acta med. sociol.* 13 (34), 212-232.
31. Wallin D. C.; Newton P. (2014): Teaching Principals in Small Rural Schools: “My Cup Overfloweth”. In *Alberta Journal of Educational Research*, Vol. 60, No. 4, 708-725.
32. Wildy H.; Sigurðardóttir S. M.; Faulkner R. (2014): Leading the small rural school in Iceland and Australia: Building leadership capacity. *Educational Management Administration & Leadership* 42(4 Supplement): 104–118.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (71-88)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/4> NYÍREGYHÁZA

„Nem tudom, hogyan lehet rájuk hatást gyakorolni...” Pedagógusok a roma tanulók oktatásáról

Jakab Judit¹

¹ PHD hallgató, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, ORCID: 0000-0001-7973-8216

INFO

Jakab Judit
jakjudit1234@gmail.com

Keywords

education of Roma pupils,
teacher's perceptions,
social context

ABSTRACT

Abstract

In our study we analyse a specific aspect of the mass presence of Roma pupils in schools: the context in which the social environment of Szeklerland creates the context for the schooling of Roma pupils. After outlining the characteristics of the regional social context, we present some classroom situations which for teachers bear the challenges of confronting the cultural difference of pupils. The research method is interviews with teachers in Roma-majority classrooms. Our research shows that a significant part of the work of teachers in Roma-majority classrooms is not about teaching, but about managing cultural difference. In the context of the specific social conditions of the Szekler region, in addition to the social approach (extreme poverty) and the search for methodological solutions in the education of Roma children, it is also useful to pay attention to the social relations as a frame of the educational process

Kulcsszavak

roma tanulók oktatása,
pedagógusi percepciók,
társadalmi környezet

Absztrakt

Tanulmányunkban a roma tanulók tömeges iskolai jelenlétének egyik sajátos vonatkozásával foglalkozunk: azzal, hogy a székelyföldi társadalmi környezet milyen kontextust teremt a roma tanulók beiskolázásának. A térségi társadalmi kontextus jellemzőinek felvázolását követően a térségben roma tanulókat oktató pedagógusok körében végzett interjúk kutatás anyagai alapján azokat a pedagógusi percepciókat mutatjuk be, amelyek számukra a tanulók kulturális másságával való szembesülés kihívásait hordozzák. Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy a roma többségű osztályokban tanító pedagógus munkájának egy jelentős része

nem az oktatásra, hanem a kulturális másság kezelésre irányul. A székelyföldi térség sajátos társadalmi viszonyai közepette a roma gyerekek oktatásában a szociális jellegű megközelítés (mélyszegénység) és a módszertani megoldások keresése mellett célravezető figyelmet szentelni az oktatási folyamatot ennél tágabb, ugyanakkor mélyebb szinten keretező társadalmi viszonyoknak is.

Bevezetés

Az 1990-es évek végén, a kétezres évek elején a térségben (Székelyföld, Hargita megye) elindult a roma tanulók tömeges beiskolázása. Ennek kontextusát Románia Európai Unióhoz való csatlakozásának egyre erősebben körvonalazódó szándéka és a csatlakozás feltételei adták. Abban az időszakban kaptak először helyet a különböző kormányhatározatokban, kormánystratégiákban olyan EU-konform alapelvek, célkitűzések, amelyekben prioritásként jelenik meg az esélyegyenlőség elvének érvényesítése az oktatásban, a hátrányos helyzetű rétegek széleskörű beiskolázása, illetve az oktatásban való benntartása. Megjelentek olyan intézkedések, konkrét szociális programok, amelyek a hátrányos helyzetben élő családok gyerekeinek iskoláztatását hívatottak támogatni: „Kifli és tej” program¹ (2002), „Ingyenes tanszersegély” program (2002),² szociális ösztöndíjak lehetősége. Elindult a „Második esély” (1999) program azoknak a fiataloknak és felnőtteknek, akik nem fejezték be általános iskolai tanulmányaikat. Néhány főiskola és egyetem (főleg szociális munkás-, pedagógus és romani nyelvtanár jelölteknek) biztosít ingyenes helyeket roma fiatalok számára, és bár szórványosan, de elindult a roma pedagógusok képzése is, amely az évek során néhány egyetemre kiterjedt (Bukarest, Bákó, Marosvásárhely, Szlatina, Jászvásár, Zilah). A Megyei Tanfelügyelőségek kinevezték az első roma oktatásért felelő tanfelügyelőket,³ akiknek a hatáskörébe tartozik az egyes megyék roma oktatásának szervezése, követése, vonatkozó statisztikai adatok begyűjtése. Megírásra kerültek az első roma nyelvű tankönyvek és segédanyagok, amelyeknek száma az évek során egyre

¹ A „Kifli és tej” program keretében minden óvodás és általános iskolás naponta részesül tízóráiban.

² Minden szociálisan hátrányos helyzetű általános iskolás tanév elején részesülhet egy tanszercsomagban, ha a családban az egy főre eső jövedelem nem haladja meg az országos minimálbér felét.

³ 3363 sz. Határozat, 1999

növekedett. Románia Európai Unió csatlakozásával megsokasodtak azok a rendeletek, határozatok, amelyek a roma gyermekek iskolai integrációját szabályozzák. 2007-ben jelent meg az iskolai szegregáció megszüntetésére vonatkozó határozat.⁴ Szintén 2007-ben „hivatalosítják” minisztériumi szinten az iskolai mediátor⁵ alkalmazásának lehetőségét azokban az iskolákban, ahol magas a roma tanulók aránya, ahol beiskolázási, iskola-elhagyási problémák vannak.

A roma népességszám növekedése, a szociális jellegű támogatások (ingyenes tízórai, tanszercsomag, ösztöndíjak) és a családi segélyezések iskolalátogatáshoz kötött feltétele nyomán a roma gyermekek egyre nagyobb számban iratkoztak be az iskolákba. Az országos szintű intézkedések Székelyföldön, Hargita megyében is hasonló folyamatokat indítottak el. Néhány településen a csökkenő gyereklétszám okozta osztály- és iskolamegszűnés veszélye is ösztönözte a roma gyermekek beiskolázását.

Tanulmányunkban a roma tanulók tömeges iskolai jelenlétének egyik sajátos vonatkozásával foglalkozunk: azzal, hogy a székelyföldi társadalmi környezet milyen kontextust teremt a roma tanulók beiskolázásának. A térségi társadalmi kontextus jellemzőinek felvázolását követően a térségben roma tanulókat oktató pedagógusok körében végzett interjúk kutatás anyagai alapján azokat a pedagógusi percepciókat mutatjuk be, amelyek számukra a tanulók kulturális másságával való szembesülés kihívásait hordozzák.

Elméleti háttér

A roma tanulók tömeges beiskolázása kihívások sokaságával szembesíti (szembesítette) mind az iskolavezetést, mind a pedagógusokat. A többségében mélyszegénységben élő, eltérő szociális-kulturális közegben szocializálódó roma tanulók számára a “standard” iskolai elvárások és a nem roma tanulókkal való együtt-tanulás szintén sok kihívást tartogat(ott). Több kutatási eredmény is rávilágít, hogy a teletszerű körülmények között élő roma családok eltérő értékrendszere, gyermeknevelési szemlélete, viselkedésmintái az iskolai sikertelenség, a lemorzsolódás háttértényezőiként hatnak (Móré; Stomp; R. Fedor 2022, Oláh 2000), és igen sok “gondot okoznak” a pedagógusoknak (Fónai 2004). Több szerző (Forray R. 1998:4, Radó 2007) a “hagyományos

⁴ 1540.sz. Határozat, 2007

⁵ Az iskolai mediátor (*mediatorul școlar*) általában roma nemzetiségű, feladata az iskola és a roma családok közötti kapcsolattartás, a kommunikációs nehézségek áthidalása.

iskolai struktúrák és tanítási gyakorlatok” felkészületlenségét is hangsúlyozza, amelyek miatt az iskolák nem hatékonyak a roma tanulók befogadásában. Az ilyen szituációkra megoldásokat kereső szakmai munkák egyik csoportja (Hopkins és Reynolds 2001, Eggen és Kauchak 2001, Babusik 2003, Sági 2006, Kiss és Mayer 2007, Mogyorósi 2010, Messing 2013, K. Nagy Emese 2019) a pedagógusok módszertani megújulását tekinti kiemelkedően fontosnak (innovatív módszerek, kooperatív technikák alkalmazása, tapasztalaton alapuló élményközpontú tanítás, differenciált tananyagok használata, tanuló-centrikus pedagógia).

A témával foglalkozó szakmai munkák azonban egy másik megközelítés fontosságára is felhívják a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a pedagógusok körében pozitív attitűdöket kell kialakítani a más kultúrához, etnikai vagy vallási közösséghez tartozó csoportokkal szemben (Gagliardi 1994). Erre azért van szükség, mert a pedagógusok körében már korábban is kialakulhattak olyan percepciók és attitűdök, illetve szert tehettek olyan személyes tapasztalatokra (Meier 2005), amelyek a más kultúrájú csoport vonatkozásában negatív tartalmúak, olyan sztereotip képek létrejöttét és fenntartását támogatják, amelyek a más kultúrához tartozó csoport inkompetenciáját, műveltségének az alacsony fokát vagy hiányát, a tanulással és az iskolával szembeni, távolságtartó magatartását helyezik a középpontba.

A módszertani megújulással és a pedagógusok attitűdjének megváltoztatásával kapcsolatos szakmai megközelítések fontosságát és hasznosságát elfogadva, hangsúlyoznunk kell egy olyan további szempont szükségességét is, amely a roma népesség sajátos térségi helyzetéhez kapcsolódik. A különböző országokban élő roma csoportok identifikációs gyakorlatával foglalkozó szakmai munkák (Williams 2007, Asséo; Petcut; és Piasere 2017) azt hangsúlyozzák, hogy a különböző roma csoportok a saját identitásukat ahhoz a társadalmi közeghez való viszonyulás keretében alakítják, amelyben tartózkodnak. Identitásuk – ehhez kapcsoltan a társadalmi környezetükkel való minden kapcsolatuk, beleértve az oktatási intézményekhez való kapcsolódást is – ennek a viszonyoknak a terméke. Tekintettel arra, hogy a vizsgált térségben a roma népesség döntő hányada csoportot, csoportokat képez (és nem egyénként, családként viszonyul az oktatáshoz), a térségi többségi-kisebbségi viszony elemzése szükséges ahhoz, hogy a roma népességnek az oktatáshoz való mindennapi gyakorlatát, végeredményben pedig a térségi iskolai oktatás valós esélyeit, mozgásterét, cselekvési lehetőségeit értelmezni lehessen. Ez a többségi-kisebbségi viszony

képezi a térségi roma oktatás számára azt a társadalmi kontextust, amely napjainkban több vonatkozásban is keretezi az iskola, a pedagógus munkáját, és amelyet a jelenlegi gyakorlat változtatását célzó szakmai tervezésnek vagy módszertani újításoknak is célszerű lehet majd figyelembe venni.

A térségi kontextusról röviden

A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja kutatói az elmúlt három évtized során folyamatosan foglalkoztak a helyi magyar többség és a településen élő roma közösség közti, közösségi jellegű társadalmi viszony kialakulási folyamatának elemzésével (Gagyí 1996, Biró; Oláh 2002, Bodó 2002, Biró 2009, Biró; Jakab 2017, Biró; Jakab; Krézsek 2017). A helyi magyar közösség és a helyi roma közösség közti, közösségi jellegű viszony olyan kontextust képez, amely több vonatkozásban is keretezi mind a roma népesség oktatáshoz való viszonyulását, mind pedig a magyar közösségnek (ezen belül az iskola intézményének és a pedagógusoknak) a roma népesség oktatásához való viszonyulását. Az alábbiakban rövid összefoglaló formájában fölvezetjük ennek a viszonyoknak a fontosabb jellemzőit.

Az elemzések legfontosabbnak mutatózó konklúziója szerint a helyi magyar közösség és a roma közösség közti viszonyt a párhuzamosság, az “egy más mellett élés” határozza meg (a kutatók metaforikus megjelölése, amely kiadványcímként is megjelenik, Gagyí 1996). Ez a viszony társadalomtörténeti szinten meghatározott kulturális pattern-ek mentén szerveződik (Gagyí 1996, Biró; Oláh 2002, Bodó 2002), olyan modellnek tekinthető, amely az 1989-es romániai változásokig térségi léptékben domináns volt. Jellemzője a nagyfokú térbeli, társadalmi, mentális elkülönülés. A két közösség tagjai között a kapcsolatok kifejezetten egyéni/családi léptékűek, többnyire alkalmiak, rövid időtartamúak, tartalmuk pragmatikus (Oláh 1996 a.,b.,c., Biró; Oláh 2002). A találkozási helyzetek pedig tartalmi és formai jegyeik (nyelvhasználat, magatartás) alapján hangsúlyosan aszimmetrikusak. Nem jellemző a két közösség kapcsolatára a szomszédsági, rokonsági, szociális kapcsolatok létesítése, ez a modell nem tartalmaz társadalmi integrációs folyamatokat (Biró 2009).

A térségben a roma népesség településenkénti eloszlása egyenlőtlen, térbeli elhelyezkedésükre a telepszerű forma jellemző (faluvég, utca a település külső

részen).⁶ Az eltérő helyi adottságokból adódóan a roma és a magyar közösség közti viszony egyedi vonásokat is mutat, ezért a roma népesség oktatása is település specifikussá válik. A telepszerű elrendezés azt is eredményezi, hogy minden, a roma népességhez kapcsolódó téma, így az oktatás is, automatikusan közösségi jellegű (mi – ők oppozícióban értelmezett témává) válik, mind magyar, mind roma oldalon.

A térbeli elkülönüléshez az 1989 előtti időszakban gyakorlatilag teljes körű gazdasági, munkaerő-piaci, társadalomszervezési, érték- és normarendszerbeli különбözőség kapcsolódott (Biró; Oláh 2002). Ezt a helyzetet lényeges mértékben erősítette a roma népesség helyzetének 1989 előtti hivatalos romániai kezelésmódja (a korábbi népszámlálási adatsorokban a roma népességnek csak kis része jelent meg, a hivatalos intézmények többnyire tudomásul vették, egyes esetben erősítették a spontán társadalmi szegregációt). Ebben az időszakban a roma népesség oktatása néhány gyerek formai beiskolázására korlátozódott, akik néhány év után rendszerint ki is maradtak. A helyi intézmények és a helyi közösség a roma népesség oktatását nem tartotta sem reálisnak, sem szükségesnek.

A romániai rendszerváltást követő másfél-két évtized legfontosabb fejleménye a térbeli elkülönülés részleges felszámolódása volt. Ez nem vezetett a telepszerű elrendeződés felszámolásához, de megváltozott a nyilvános terek használata (beleértve a korábban tilos nyilvános “kéregetés” gyakorlatát is), lehetővé vált a lakásszerzés a telepen kívül is, és szabaddá vált a települések közti lakhelyváltás (Biró; Bodó 2003, 2017). Ebben az időszakban a roma lakosság helyzete még nem válik közéleti vagy szakpolitikai témává. Az oktatás terén ebben az időszakban még csak szórványos próbálkozások vannak. A magyar közösségek és a roma közösségek közti, 1989 előtt kialakult társadalmi modell lényegében nem változik.

A 2000-es évek közepétől, Románia EU integrációs folyamatának tényleges indulásától az országos hivatalos közéleti tematizáció és a szakpolitikai tematizáció egyaránt lényeges mértékben megváltozik. Az utóbbi tíz évben az oktatási rendszerbe regisztrált roma tanulók száma látványosan emelkedett, bár informális jelzések szerint még korántsem fedi le az iskoláskorú populációt. Az oktatási rendszerbe való erőteljes integrációs folyamathoz azonban a térség

⁶ A legutóbbi, 2011-es népszámlálás településre bontott Hargita megyei adatait lásd az erdelystat.ro oldalon <http://statistikak.erdelystat.ro/adatlapok/hargita/3256>

településein továbbra sem társul más jellegű társadalmi integrációs folyamat, az 1989 előtti időszakban működő társadalmi modell tartósan tovább él. Továbbra sem szimmetrikusak a két közösség tagjai közti kapcsolatok, a munkaerőpiac, a társadalmi szerveződés, a kapcsolati hálók, az érték- és normarendszer terén a társadalmi különbség és elkülönződési folyamat tartósan fennmarad (Bíró; Sárosi-Blága 2017). Ezt a különbséget mindkét közösség kultiválja. Az egyik közösség számára a másik közösség életmódja nem releváns és fordítva. Az életvezetéseknek ez a strukturális oppozíciója rurális környezetben még mindig rendkívül erős, urbánus környezetben kis részben mérséklődni látszik.

Az oktatási gyakorlat számára kihívást jelent az, hogy az oktatás intézményrendszere a fentiekben vázolt társadalmi viszonyról úgymond “nem vesz tudomást”. Az intézményi keret, az oktatási program, a tananyag, a pedagógiai célkitűzések rendszere minden tanuló számára teljes mértékben azonos. Ugyanakkor a két közösségnek az oktatáshoz, a pedagógusokhoz, a tananyaghoz, az iskolai elvárásokhoz való viszonyulása egymástól teljes mértékben különböző, és ami a legfontosabbnak tűnik: az egyes családok iskolával kapcsolatos magatartása számára a saját közösség érték- és normarendje képezi a referencia keretet. Ez a kettősség minden tekintetben rendkívül nehéz helyzetbe hozza a roma gyerekeket oktató pedagógusokat. A roma tanulók tömeges beiskolázása az oktatás vonatkozásában azzal jár, hogy a roma tanulók az otthoni életmód elemeit hozzák magukkal az iskolába, a pedagógus az iskolai tevékenység minden mozzanatában olyan kulturális mássággal szembesül, amely az esetek többségében negligálja az oktatói munka formáját, tartalmát, hivatalosan előírt módszertanát.

Módszertan

Kutatási célok, kérdések

A jelenlegi tanulmányhoz felhasznált interjúszövegek egy tágabb kutatás keretében készültek, amelynek célja a roma tanulók oktatásával kapcsolatos pedagógusi nézetek, vélekedések feltárása, a pedagógusi attitűdök tipologizálása, értelmezése a tágabb társadalmi kontextus (oktatáspolitikai, többség-kisebbség viszonya) és az iskola, mint intézmény keresztmetszetében. Az interjúterv a roma tanulók oktatásának-nevelésének több dimenzióját átfogja, a pedagógusok pedagógusszerepből adódó viszonyulása (szerepfelfogás, szakmaiság, tudatosság, szerepkonfliktusok) mellett saját

emberi viszonyulásuk (elégedettség, siker- és kudarcélmények, hiedelmek meggyőződés, sztereotípiák) feltárására is irányultak kérdések. Ebben a tanulmányban a pedagógusi interjúk alapján körvonalazódó másság-értelmezéseket vesszük számba, amelyek megértését a térségi társadalmi kontextus bemutatása segíti.

A minta jellemzői

A Hargita Megyei Tanfelügyelőség 2016/2017-es tanévre vonatkozó, a roma tanulók számát tartalmazó adatbázisból választottunk ki a Csíki-medencében⁷ található három általános iskolát, amelyekben a roma tanulók aránya 25 százalék fölött van. A három intézmény közül egy városi, kettő pedig vidéki iskola. A városi iskolában 37 százalékos, a községi iskolákban 55, illetve 33 százalékos volt a roma tanulók aránya. Az iskolák tanulószáma 350-500 között mozog, és mindenik több tagiskolával rendelkezik. Egyes tagiskolákban 100 százalékos a romák aránya. Iskolánként 9-10 pedagógussal készítettem félig strukturált interjút, összesen 30 interjú készült. A minta nem reprezentatív, a kiválasztásnál arra törekedtünk, hogy minél több „kategória” legyen képviselve (településtípus, életkor és szakmai tapasztalat, alsó, illetve felső tagozaton tanító, vizsgatantárgyat, illetve készségtárgyakat tanító, csak roma osztályban, illetve vegyes osztályban tanító). Az általános iskolai pedagógusok egyharmada elemi osztályokban tanít, a többiek felső tagozatos tanárok. Az alsó tagozatos tanítók fele teljesen roma összetételű osztályokban oktat, a többiek vegyes osztályokban. A felső tagozaton mindenki vegyes összetételű, roma többségű osztályokban tanít. 13 pedagógus városi iskolában, 17-en községi (vagy a községhez tartozó falusi) iskolában tanítanak.

Eszköz és adatfelvétel

A kutatási probléma összetettsége arra késztetett, hogy félig strukturált interjúk keretében beszéljünk a pedagógusokkal, amely lehetőséget biztosított arra, hogy a számukra fontosabb kérdéseknél kifejtessék véleményüket, hogy a konkrét válaszok mögötti érzelmi összetevőkről is képet alkothassunk. Az attitűdök vizsgálata jelen esetben nem közvetlen méréssel (különböző attitűdmérő skálákkal) történt, hanem közvetve valósult meg, az expliciten megfogalmazott válaszok mellett az implicit módon megjelenő pedagógusi nézetekre, meggyőződésekre, viszonyulásokra is következtetünk. Az interjúk időtartama egy-másfél óra között változott. Az interjúkról hangfelvétel

⁷ A Csíki-medence egy 600-700 m magasságban elterülő hegyközi medence Hargita megyében (Románia), amely a Hargita-hegység és a Csíki-havasok között húzódik. Három részre oszlik: Felcsík, Középcsík és Alsócsík. A választóvonal a régió legnagyobb települése, Hargita megye megyeközpontja, Csíkszereda.

készült, amelyeket legtöbbször az iskolákban, különösebb zavaró tényezők nélkül készítettem el.

Eredmények bemutatása, értelmezése

A több dimenziót átfogó interjú vizsgálat a roma többségű osztályokban tanító pedagógusok nézeteinek, vélekedésének, attitűdjének elemzésére irányul, ennek részeként foglalkozunk azokkal a pedagógusi „reakciókkal”, percepciókkal, amelyeket a roma gyermekek kulturális másságából fakadó, az iskola elvárás rendszerétől jelentősen eltérő viselkedésmódja vált ki. A kulturális másság kifejezést antropológiai értelemben használjuk, ami azt jelenti, hogy a másság a mindennapi életvezetéstől az értékrendszeren át a magatartási mintákig mindent magába foglal. Az alábbiakban néhány, a pedagógusok által gyakran emlegetett iskolai/osztálytermi szituációt mutatunk be, amelyek számukra a tanulók kulturális másságával való szembesülés kihívásait hordozzák.

a) a fegyelmezettség, a pontosság fogalmának eltérő értelmezése

A kutatásba bevont pedagógusok többsége hangsúlyozta, hogy a roma tanulók számára az iskolai szabályzatok, normák betartása komoly nehézségekkel jár. Iskolába lépéskor a roma gyermekek egy sor olyan elvárással, kötelezettséggel szembesülnek, amelynek nehezen tudnak megfelelni. Az otthoni szabadság, a korlátozások, fegyelmezések nélküli egész napos szabad játék, a természetes szükségleteik szabályozta napirend után az iskolában elvárt kitartó figyelem, összpontosítás, pontosság, önfegyelem és szabálykövetés komoly nehézséget jelent számukra. Elmondásuk szerint az iskolai napirend kötöttsége fáradékonnyá, türelmetlenné, frusztrálttá teszi őket. A beszoktatás, a szabályok betartatása a pedagógusok részéről fokozott odafigyelést, állandó jelenlétet, türelmet és elfogadást igényel, amely nélkül nem lesz eredményes a beilleszkedés.

„A rend teljesen hiányzik az életükből. Amikor bejönnek az iskolába, az első hetekben megpróbálunk náluk szabályokat, rendszerességet kialakítani, elmondjuk, hogy ez az osztály, ez a pad, hogy hogyan kell használni a WC-t, hogy egymás dolgait nem firkáljuk, nem gyűrjük össze, hogy van szemetes kosár, hogy órán bent vagyunk, szünetben kint. Ez folyamatos otlétet jelent, szünetben is. Hogy mikor eszünk, hogy hogyan eszünk, hogyan mosunk kezét,

szóval mindent aprólékosan magyarázni, mutatni, követni kell” (alsó tagozatos pedagógus).

Felső tagozaton ez a fajta állandó pedagógusi jelenlét „enyhül”, a különböző tanórákra különböző pedagógusok mennek be, más-más elvárásokkal, különböző viszonyulásokkal. A külső kontroll gyengülésével egyre nagyobb teret hódít a „rendetlenség”, a „káosz”, amelyet a pedagógusok nehezen értenek, nehezen tudnak elfogadni.

“Könyveik nem nagyon vannak, füzetek vannak valamennyire, de az is borzasztó rendetlen. Összeírja a történelmet, a fizikát, egy olyan káosz uralkodik a füzetben. Van akinél meg lehetett oldani, hogy a füzet elejére írja a fizikát, közepétől hátra a kémiát” (felső tagozatos tanár).

A szülők többsége nem jár rendszeresen “munkába”, mind a felnőttek, mind a gyermekek számára ismeretlen a pontosság kötelezettsége. Időfogalmuk eltérő, az óra számukra gyakran még felső tagozatos korukban is nehezen értelmezhető. Előfordul, hogy a szülők vagy jóval korábban, vagy jóval később érkezik meg szülői értekezletre. A pedagógusok ezt nehezen viselik, van, aki a késést nem tudja tolerálni, és igazolatlan hiánnyal bünteti.

„Az órát egyszerűen nem tudják. Kérdeztem, hogy hányra jösztek ide? Egyre (délután járnak), mondták. És akkor miért vagytok ti itt 12 után rögtön? Hát harangoztak, s siettünk. Tehát ők nem az órában mérik az időt. Például próbáltam ilyeneket, hogy hánykor kellene elinduljanak, hogy elérjék a fél kilenckor kezdődő misét, hogy mindig ne késsenek el. Megbeszéltük, hogy 8-kor el kellene indulni, de az órán a nyolc órát nem tudták megmutatni” (felső tagozatos pedagógus).

b) taneszközkhöz való viszonyulás

A pedagógusok zöme nehezményezi, hogy a roma tanulók nem vigyáznak a tanszereikre, alig néhány nap után hagyják azokat elkallódní. A hiányzó könyvek, füzetek, írószerek miatt „értékes tanítási időt” kell fordítani a helyzet megoldására. Nem hordják magukkal a szükséges felszereléseket, nem tekintik értéknek a könyvet. Bár tanév elején megkapják az ingyenes tanszersegélyt, nem osztják be, gyorsan eltűnnek a füzetek, írószerek.

„Hazaviszik a tanszereket, sokszor egy pár nap múlva a füzet eltűnik. ‘Eltűzötték’ mondják” (felső tagozatos pedagógus).

Ezekben a családokban, ahol a szülők közül sokan írástudatlanok vagy keveset jártak iskolába, hiányoznak az „írás-olvasás események”, a taneszközök nem képezik részét a mindennapoknak, nincs funkciójuk. A pedagógusok ezt nehezen értik meg, próbálják büntetni a „felelőtlen magatartást”, de nem sok eredménnyel. Különböző megoldásokat kénytelenek találni a probléma kezelésére. Vannak elemis osztályok, ahol egyáltalán nem viszik haza a tanulók a tankönyveiket, tanszereiket, minden óra után összegyűjtik és egy szekrényben tárolják. A felső tagozatosok is gyakran hagyják „önszántukból” a padban a felszereléseket, amelyek egy idő után onnan is elkallódnak. A pedagógusok gyakran saját költségen pótolják a hiányosságokat.

„Év elején veszek egy táskányi ceruzát, hegyzőt, radírt, s azt cipelem magam után minden osztályba. Hogy tudjak tanítani, és ne azzal töltsük az időt, hogy keresgéljük az írószereket” (felső tagozatos pedagógus).

Többen a tanulók (szülők) közül azt gondolják, hogy ha a pedagógus kötelezővé teszi a különböző taneszközöket, akkor neki kell azokat biztosítani. Számukra nehezen érthető, hogy miért probléma, ha a kapott felszereléseket tönkre teszik, elveszítik. Gyakran azt is természetesnek veszik, hogy ha elveszett, eltörött, elfogyott valami, akkor nekik jár egy másik, az iskola, a pedagógus köteles ezt nekik biztosítani.

c) otthoni feladatokhoz való viszonyulás

A pedagógusok számára nagyon sok vívódást, frusztrációt okoz a roma tanulók otthoni/délutáni tanulásának hiánya. Szerintük azzal, hogy elmarad a délelőtti tanultaknak a gyakorlása, rögzítése, tulajdonképpen tovább növekednek a hátrányok, lemaradások, amelynek pótlása egy bizonyos idő után már lehetetlen. Bár többségük tudja, hogy a legtöbb tanuló otthoni környezete alkalmatlan a tanulásra (zsúfolt, egyszobás lakások, állandó zaj, asztalok, tanulásarkak hiánya), nehezen viselik ennek következményeit.

„Ha valamit meg is értenek órán, és úgy látja a tanár, hogy léphetne tovább, másnapra mintha agymosásban vettek volna részt. Az, hogy otthon tanuljanak, még ha adódna is úgymond lehetőség egy-egy helyen, azt sem használják ki” (felső tagozatos pedagógus).

Azok a pedagógusok, akik meglátogatják a roma családokat, beszélgetnek velük, megismerik őket, inkább belátják, hogy ezekben a családokban nem része a napirendnek az otthoni tanulás, a házi feladat készítés. Ennek nincsenek

előzményei, ez nem épült be a napi rutinjukba. Nem látják a konkrét hozadékát, a hosszútávon jelentkező eredmények őket nem motiválják. A rendszeresség, a kötelezőség sem illeszkedik az életvitelükbe, a szükségletek szabályozzák napirendjüket. Különösen, ha már a délelőtti tanítás során sem tudtak kapcsolódni a tananyaghoz, nagyon kevés az esélye annak, hogy elvégzik a házi feladataikat. Esetleg azok az elemi osztályos tanulók, akik szorosabban kötődnek a pedagógushoz, „szeretetből”, a pedagógus kedvéért leírják a házi feladatot. A pedagógusok tehetetlennek érzik magukat, hiszen a legtöbb esetben az iskolai büntetések (rossz jegy, írásbeli figyelmeztetés, szülői értesítés, bukás, évismétlés) a roma családok számára nem relevánsak. Mind az iskolavezetők, mind a pedagógusok az “after-school” típusú programokat tekintenék megoldásnak, amelynek megszervezésére megvan a törvényes keret, de a források biztosítása hiányzik.

d) eltérő nyelvi-kommunikációs és kulturális kódrendszer

A kutatásba bevont pedagógusok többsége számára komoly kihívást jelent a roma tanulókkal való hatékony kommunikáció, a tananyag nyelvezetének “lefordítása”, emészthetővé tétele a tanulók számára. Az iskola “kidolgozott kódjához” igazítani a tanulók képességeit valójában kulturális rendszerek megváltoztatását jelenti, amelynek eredménye könnyen vezethet oktatási sikertelenséghez (Bernstein 1975). Több kutatási eredmény is hangsúlyozza, hogy az iskolába érkező gyerek szókincse, a szocializációs különbségekből fakadó nyelvi hátrány jobban befolyásolja az iskolai sikerességet, mint a rossz társadalmi helyzetük (Derdák; Varga 1996). Az interjúbeszélgetések során a pedagógusok többsége egyik legnagyobb nehézségnek tekintette a roma tanulók szókincsének szegényességét, a tankönyvi szövegek, utasítások megértéséhez szükséges alapfogalmak hiányát. A pedagógusok szerint egy teljesítményközpontú rendszer tantervi előírásainak és egységes felméréseinek tükrében a roma tanulók nyelvi hátránya “behozhatatlan”, és bár többségük megtanulja az írás, olvasás technikáját, a szövegértés terén nagy hiányosságokkal maradnak.

„Van, hogy odajönnek (az iskolába), de a nevüket sem tudják, beszélni se tudnak. ...Beszélsz hozzá, s azt gondolod érti, de aztán rájössz, hogy nem értette. Teljesen le kell ereszkedni óvodás szintre”(alsó tagozatos pedagógus).
„Pár hét alatt megtanul bizonyos fogalmakat, azaz megérti, hogy hozd ide a füzetet, de ő még nem használja a fogalmat. A füzet és a könyv

megkülönböztetése néha még harmadik-negyedikben is nehézséget okoz nekik” (alsó tagozatos pedagógus).

e) “szabálytalan” viselkedés

A pedagógusok hivatalból is, de saját kulturális hovatartozásuk okán is az iskolai kultúra megtestesítői. Ennek perspektívájából ítélik meg a roma tanulók iskolai viselkedését is, amely többségük számára nehezen érthető, nehezen elfogadható. Az interjúbeszélgetések során expliciten megfogalmazták a számukra idegennek, gyakran “minősíthetetlennek” tűnő viselkedésbeli megnyilvánulásokat. Nagyon gyakran elhangzott, hogy a roma tanulók „hangosak, zajosak”, „megszokták, hogy otthon sokan vannak, és egymást túl kell kiabálniuk”, „hangosan fütyögtenek”, „ricsajt csapnak”.

“Az a piaci hangulat, amit hoznak otthonról... Ezt a hangoskodást, ezt nem bírom, nagyon nem” (felső tagozatos pedagógus).

Szintén több pedagógus nehezményezte, hogy „agresszívek”, „verekedősek”, „hamar túlreagálnak dolgokat, kiabálnak”, szerintők „csak a bunyó old meg mindent”.

“Engem az zavar, hogy agresszíven oldják meg a dolgaikat, nincsen bennük egy olyan, hogy most megbeszéljük, hogy ezt miért csináltuk. Hanem ütünk, csapunk, satöbbi” (felső tagozatos pedagógus).

Az iskolai szabályok „semmibe vételére” is panaszkodtak a pedagógusok, hiszen különösen a felső tagozatos tanulók gyakran „azt csinálnak, amit akarnak”, „a magaviseleti jegy őket nem érdekli”, „a büntetéseket nem veszik komolyan”.

“... ha általánosan nézem az én óráimat és az elmúlt két évet, akkor az első félévben bátran mondhatom, hogy az órák nagy része fegyelmi problémákkal telt el. ...az első tanítási év arról szólt, hogy a diákok tesztelték az idegrendszeremet, a következetességemet, a tartásomat” (felső tagozatos pedagógus).

Többen azt is megemlítették, hogy nem tisztelik a pedagógust, “bátran visszaszólnak a tanárnak”, “háborognak, nagyon érzékenyek”, órák alatt gyakran „kacagnak, visszafeleselnek”, szóval “sok gond van a viselkedéssel” - mondják.

Az interjúbeszélgetésekből egyértelműen kiderül, hogy a pedagógusok számára ismeretlen az a „másik” világ, ahonnan a tanulók jönnek, és ahol a korábban felsorolt viselkedések nem szabálytalanok. A tanulók eltérő

viselkedését nem rosszindulat vagy szándékosság táplálja, ez része az ők mindennapi életüknek. A pedagógusok a tanulók szabálytalan viselkedését olyan nehézségként azonosítják, amelynek kezelése komoly kihívást jelent számukra.

f) szülőkkel való kapcsolat

A megkérdezett pedagógusok a tanulók szüleivel való kapcsolattartást szintén olyan tényezőként említették, amely nagyon sok kihívással jár. Elmondásuk szerint az általában írástudatlan szülőkkel nagyon nehéz a kommunikáció, nehéz velük megértetni az iskolai szabályzat előírásait, elvárásait. Eltérő időkezelési gyakorlatuk miatt nehéz közös időpontokat egyeztetni, tőlük pontosságot elvárni. Sok szülő nehezen tartja számon gyermekei születési adatait, pontos nevét, osztályát, az érvényes jegyben kifejezett értékelés számukra nem értelmezhető. Mivel általában sokuknak nincsenek (vagy többnyire negatívak az) iskolai tapasztalataik, bizalmatlanok az iskolával, a pedagógussal szemben. Mivel nem beszélnek az „iskola nyelvét”, nem vagy nehezen értik a szülői értekezletek szövegeit, a különböző adminisztrációs intézkedésekhez (gyermekek beíratása az iskolába, tanszersegély és egyéb támogatások igénylése) szükséges dokumentumok kitöltése, összegyűjtése sokuk számára nehezen kivitelezhető. Legtöbbször a pedagógusok segítenek eligazodni az ügyintézés és dokumentumok útvesztőjében, hogy ne maradjanak le a különböző támogatásokról. Egyes családok sokat költözködnek, számukra nem magától értetődő az iskolaváltással járó hivatalos papírok elrendezése, ezért a gyermekek gyakran iskolai féléveket, éveket veszítenek el a hiányzások miatt. A pedagógusok gyakran úgy érzik, hogy a szülői feladatok is rájuk hárulnak, szerintük a roma szülők nem tudnak érdemben részt venni a gyermek iskolai életében.

“Az a gond, hogy tudatlanok, mondhatni analfabéták. Van olyan, aki a szülői értekezleten nem tudta leírni a nevét, vagy nem ismerték az órát. Egy óra késéssel jöttek szülői értekezletre. Volt olyan is, hogy megkérdezték, hogy akkor a lányom hányadikos is. Akkor tudtam, hogy itt be is fejeztük a párbeszédet... Tovább a kislánnyal beszélgettem, mert neki több tudása volt. A szülőkre ilyen szempontból nem igazán lehet számítani”(osztályfőnök).

“Az igazolatlan hiányzásokat sem a gyermekek, sem a szülők nem nagyon értik. Én eleget elmondom, aztán mégis jön a szülő reklamálni. Mi elmondjuk, hogy a gyermek hány órát hiányzott, de a szülő csak azt hajtja, hogy három napot

hiányzott. Azt nem fogja fel, hogy az 12- 15 óra. Ezt el kell nekik többször magyarázni. Tényleg figyelmet fordítunk arra, hogy megértsék, hogy az ő szintjükön magyarázzuk, aztán valahogy mégis előfordul, hogy levágják a szociális segélyt. Akkor jön a szülő nagy felháborodva, hogy nem érti. A szociális osztályon 20 igazolatlan óra után bizony elvágják a szociális segélyt.... Vagy néha az is probléma, ha a gyermek beteg. Sokuknak nincs családorvosa, ahova vigye, és igazolást kérjen. Ezt ha mind igazolatlan órának feltüntetjük, akkor gyorsan elveszítik a segélyt” (alsó tagozatos pedagógus).

“Másik gond az, hogy a család, ahonnan jött, nem értik azt, hogy tanuljon. Tehát a szülő nem tudja segíteni semmiben a gyereket” (tanító).

Következtetések

Tanulmányunkban a vizsgált térségben zajló roma oktatás társadalmi meghatározottságának néhány összetevőjére kívántuk felhívni a figyelmet. A roma többségű osztályokban tanító pedagógus munkájának egy jelentős része nem az oktatásra, hanem a kulturális másság kezelésre irányul. A pedagógusok értelmezésében a roma tanulók, családok iskolai előírásoktól eltérő időbeosztása, térhasználat, viselkedése, felfogása az iskolai rend hiányához vezet, ugyanakkor a rend eltérő értelmezésmódját tükrözi. A pedagógusok ezeket a másságokat olyan nehézségként, korlátként azonosítják, amelyek kezelése komoly kihívást jelent számukra. Egy centralizált oktatási rendszer szűk mozgásterében, a térség sajátos társadalmi viszonyai közepette gyakran érzik magukat tehetetlennek, eredménytelennek. Az interjúbeszélgetések során többször elhangzott, hogy szükség volna több segítő szakember (fejlesztő pedagógusok, logopédusok, pszichológusok) alkalmazására, a roma tanulók délutáni oktatásának megszervezéséhez szükséges erőforrásokra, a tanulók otthoni körülményeinek javítására.

Ugyanakkor a székelyföldi térség sajátos társadalmi viszonyai közepette a roma gyerekek oktatásában a szociális jellegű megközelítés (mélyszegénység) és a módszertani megoldások keresése mellett célravezető figyelmet szentelni az oktatási folyamatot ennél tágabb, ugyanakkor mélyebb szinten keretező társadalmi viszonyoknak is. Az iskolai oktatás, mint a roma népességet célzó integrációs folyamat és a szélesebb körű térségi társadalmi integrációs folyamat közti fáziskülönbség kezelése értelemszerűen nem az iskola feladatkörébe tartozik. Ennek a helyzetnek a tudomásulvétele azonban az oktatási folyamat tervezői, szervezői számára is fontos kiindulópontot szolgáltatnak.

Felhasznált irodalom

1. Asséo H, Petcuț P, Piasere L.(2017): Romania's Roma. A Social-Historical Overview, In book: Open Borders, Unlocked Cultures Romanian Roma Migrants in Western Europe. Routledge. 26-56.
2. Babusik Ferenc (2003): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában. Új Pedagógiai Szemle (53. évf). 10: 3-18.
3. Bernstein, B.(1975): Nyelvi szocializáció és oktathatóság In: Pap, Szépe (szerk): Társadalom és nyelv. Budapest, Gondolat. 393-435.
4. Biró A. Zoltán; Oláh Sándor (2002): Helykeresők. Roma népesség a székelyföldi településeken In Bodó J. (szerk.): Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.11-13.
5. Biró A. Zoltán (2009): Roma téma a székelyföldi térségben. In: Antropológiai Műhely (15) Évkönyv 2009, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó. 77-85.
6. Biró A. Zoltán (2017). Roma helyzetkép a térségben In Biró A. Z., Jakab J. (szerk.): Tegnap és ma. Romakutatók a székelyföldi térségben. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó. 141-151.
7. Biró A. Zoltán; Bodó Julianna (2003): "Hát ezek kezdtek sokan lenni..." Magyarok és cigányok Korondon. In: Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 65-82.
8. Biró A. Zoltán; Bodó Julianna (2017). Öndefiníciós kísérletek helyi környezetben In: Biró Z. Zoltán; Jakab Judit (szerk.): Tegnap és ma. Romakutatók a székelyföldi térségben. Csíkszereda, Státus Kiadó, 11-31.
9. Biró A. Zoltán; Sárosi-Blága Ágnes (2017): Scriptek szerepe a rurális elitek roma népességhez való viszonyulásában. In: Biró A. Zoltán; Jakab Judit (szerk.): Tegnap és ma. Romakutatók a székelyföldi térségben. Csíkszereda, Státus Kiadó, 126-140.
10. Biró A. Zoltán; Jakab Judit (szerk.) (2017): Tegnap és ma. Romakutatók a székelyföldi térségben. Csíkszereda, Státus Kiadó
11. Biró A. Zoltán; Jakab Judit; Krézsek Erika (2017): Az 1989 utáni székelyföldi romakutatók áttekintése. In: Biró A. Zoltán; Jakab Judit (szerk.): Tegnap és ma. Romakutatók a székelyföldi térségben. Csíkszereda, Státus Kiadó, 67-88.

12. Derdák Tibor; Varga Anna (1996): Az iskola nyelvezete – idegen nyelv. *Regio* 1996/2. 150–174.
13. Eggen P, Kauchak D (2001). *Educational psychology: Windows on classrooms*. New Jersey Prentice Hall, Inc
14. Fónai Mihály (2004): Romák és az iskola: lehetőség a kitörésre? In: A tanuló felnőtt - a felnőtt tanuló. Országos Közoktatási Intézet Integrációs Fejlesztési Központ, Budapest. 115-135.
15. Forray R. Katalin (1998): A cigányság oktatásának egyes kérdései Európában. *Magyar Pedagógia*, 98/1. 3-16.
16. Gagliardi, R. (1995). An integrated model for teacher training in a multicultural context. In Gagliardi, R. (Ed), *Teacher Training and Multiculturalism: National Studies*. Paris: UNESCO, International Bureau of Education. <https://eric.ed.gov/?id=ED389671> Utolsó letöltés: 2021. 08. 29.
17. Gagy József (szerk.) (1996): Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
18. Hopkins, D.; Reynolds, D. (2001): The Past, Present and Future of School Improvement: Towards the Third Age. *British Educational Research Journal* (27), 4. 459-475.
19. Kiss Judit; Mayer József (szerk.) (2007): *Életvilágok*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza
20. K. Nagy Emese (2019): A roma tanulók iskolai sikerességének kérdései. *Magyar Tudomány* 180 (2019) 11. 1638-1648.
21. Meier C. (1998). Student teachers' perceptions of solutions to dilemmas in multicultural classrooms in South Africa. Paper presented at the British Educational Research Association Annual Conference, 27 - 30 August 1998, The Queen's University of Belfast, Ireland, added to the Education-line database, 1999
<http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/000001171.htm>
22. Messing Vera (2013): Az iskola mint szocializációs terep: kortárs-kapcsolatok, tanár-diák viszony nemzetközi összehasonlításban. *Esély* 2013/2. 33-52.
23. Mogyorósi Zsolt (2010): "Hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét célzó pedagógiai gyakorlatok és pedagógusi gondolkodás vizsgálata", doktori disszertáció, ELTE, Budapest

24. Mór  Marianna; Stomp Ágnes; R. Fedor Anita (2022): Oktatási helyzetkép telepszerű körülmények között élő roma lakosokr l. *Acta Medicinae et Sociologica* 2022/13. No. 34. 112-137.
25. Oláh Anna (2000): Családi nevelés a romáknál. In: Fordulópont, Ki vagyok  n? 10. szám II.  vf. 2000/4 PONT Kiadó, Budapest. 99-102.
26. Oláh Sándor (1996a): "... szeretnek... s szükségük es van reám..." In: Gagyí J.(szerk.) (1996): Egy más mellett  l s. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó. 195-205.
27. Oláh Sándor (1996b). Cigány-magyar kapcsolatok. In Gagyí J. (szerk.): Egy más mellett  l s. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó. 181-194.
28. Oláh Sándor (1996c): Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. In: Gagyí József (szerk.) (1996): Egy más mellett  l s. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. 225-246.
29. Radó Péter (2007): Oktatási egyenlőtlenségek Magyarors gon. *Esély* 2007/4. 24-36.
30. Sági Matild (2006): A tanári munka értékelése és az iskolai eredményesség. In: Lannert J.; Nagy M. (szerk.): Eredményes iskola. Adatok és esetek. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 111-128.
31. Williams, S. (2007). The "Civilized Trap" of Modernity and Romanian Roma, 1918-1934. *Anthropology of East Europe Review*, 25(2). 12–27.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (89-107)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/5>

A review of civil society organizations concepts through content analysis

Kushtrim Vllasaj¹, György Norbert Szabados², Éva Bába-Bácsné³, Szabolcs Gergely Orbán⁴

¹ PhD student, University of Debrecen, Faculty of Economics and Business, Institute of Sport Organization and Management, ORCID: 0000-0002-7340-4941

² Associate Professor, University of Debrecen, Faculty of Economics and Business, Institute of Sport Organization and Management, ORCID: 0000-0003-3959-1963

³ Professor, University of Debrecen, Faculty of Economics and Business, Institute of Sport Organization and Management, ORCID: 000-0002-0733-6637

⁴ Head of department, HBM-RFK, ORCID: 000-0002-0063-704X

INFO

Szabolcs Gergely Orbán
drorbanszabolcsgergely@gmail.com

Keywords

Civil Society Organizations,
Non-Governmental, Non-
Profit,
content analysis

ABSTRACT

Abstract

Day by day, civil society organizations (CSOs) are becoming an increasingly important factor in all areas of the socio-economic system. The interest in their study has also increased, although the place, role, and definition of their terminology and concepts, needs to be further clarified, as their meaning changes conditionally. Through content analysis, this article reviews the literature by addressing a sample of 136 journal articles published in the period 2015-2019 in two big databases. The findings show that CSOs literature is dominated by qualitative works of social sciences authors who mostly use the term Non-Governmental Organizations (NGOs). This paper is also elaborated on the main themes which dominate the text of the articles. Furthermore, the main concepts of this literature, development, organizations, international, local and other words are analyzed here. The significance of this study is that it aims to provide CSOs researchers with a clearer description of the terminology and concepts the most commonly used.

Kulcsszavak

Civil társadalmi szervezetek,
nem-kormányzati, non-
profit,
tartalom
elemzés

Absztrakt

A civil társadalmi szervezetek (CSO-k) napról napra egyre fontosabb tényezővé válnak a társadalmi-gazdasági rendszer minden területén. Tanulmányozásuk iránt az érdeklődés is megnőtt, bár terminológiájuk és fogalmaik helye, szerepe, meghatározása további tisztázásra szorul,

mivel jelentésük a feltételeknek megfelelően változik. Ez a cikk tartalomelemzésen keresztül tekinti át a szakirodalmat a 2015-2019 közötti időszakban megjelent 136 folyóiratcikkből álló mintán, két nagy adatbázisban. Az eredmények azt mutatják, hogy a civil szervezetek irodalmában a társadalomtudományi szerzők kvalitatív munkái dominálnak, akik többnyire a nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) kifejezést használják. Ez az írás kitér a cikkek szövegét meghatározó főbb témákra. Elemezzük itt továbbá a szakirodalom főbb fogalmait, a fejlesztést, a szervezeteket, a nemzetközi, helyi és egyéb fogalmakat. Ennek a tanulmánynak a célja az, hogy a civil szervezetek kutatói számára világosabb leírást adjon a leggyakrabban használt terminológiáról és fogalmakról.

A publikáció megjelenését "A munkaképesség, a munka- és életminőség egyéni és társadalmi fenntarthatóságában szerepet játszó sport és testedzés kérdéseinek vizsgálata az egészséges és biztonságos társadalomért (multidiszciplináris kutatási ernyőprogram)" projekt támogatta.

1. Introduction

As an essential component of every academic research, literature review does not only serve to understand what has been researched in the past but justifies the objectives and the means of pursuing the future study. In any field of science, when a good knowledge base is established through the choice of a genuine method of systematic literature review, the continuation of further study in any subfield becomes easier, more rational, and complete. As a constituent part, the literature is reviewed in every study. Although, when it comes to a study dedicated exclusively to it, then it will be a more systematic, more accurate and substantive approach, especially when the method is content analysis.

Even in the CSOs study, literature review and content analysis of the material is essential, as they gradually change with the evolution and change of the role of these entities across countries. The importance of studying CSOs is of paramount importance now as their reach is increasing and their impact on democracy and development is becoming more apparent. However, not everything is crystal clear about them as doubts about the value, legitimacy or accountability of CSOs are increasing. The reasons for this are recent NGO scandals, the disconnection between traditional CSOs and their beneficiaries, a climate that has encouraged some CSOs to 'follow the money' and not their core mandate, social movements that can connect with and mobilize large

numbers of people (Cooper 2018). But this is the subject of another paper, while in this one it is intended to clarify more the terminology that these papers use. Although not a new topic, it should first be updated and then conceptualized the meaning of the terms to make it clearer what direction it has taken and where it is focusing.

Civil society organizations are called such, in a more general designation, when it comes to any groups outside the private business sector and government institutions. Non-governmental organizations, meanwhile, is a term not very comprehensive in the sense that it only differentiates itself from government institutions. That is, they do not serve them in any straightforward form, although they can often be supported by them. While the term non-profit organizations is more in the sense that their activity is not intended, at least not primary, to profit, and thus distances them from the business sector, even though they may also conduct business activities. Given these different terminologies or denominations it means that there are different interpretations, and consequently different concepts.

1.1. Aims and Objectives

The purpose of this paper is to review the current evolution of the study of civil society organizations concepts through content analysis in peer reviewed journal articles. Because of the nature of the study, hypotheses were not developed in this paper, but the following research questions have been raised.

1. Authors from which fields study CSOs mostly and what is their approach?
2. What is the literature content (terminologies and concepts) of CSOs and related similar terms in a five year period (2015-2019)?

This paper has been built in a way that first it has been highlighted the previous study in CSO terminology, concepts, and approach in and related to the importance of reviewing literature through rigorous methods such as content analysis. Going through the explanation of this method and choosing a particular type of content analysis, the reasoning has been made about why this method is appropriate for this study. Thereafter, the descriptive data of the selected sample is continued to be evaluated, to proceed with content analysis of the specific articles and concepts in and associated with them.

1.2. Literature review

Although the space dedicated to CSOs in the literature is narrow, the literature on CSOs has been reviewed from various approaches. During these reviews the word that is the most inherently associated with CSOs is development. The word development is used in different dimensions, but more commonly in social and economic aspect, if not both. However, this often tends to be unclear and open ended due to its relative nature and inability to measure, but the question is how it is conceptualized. In a critical literature review, Mercer (2002) argues that the role of the NGOs in the politics of development is not as simple as much of the literature on NGOs suggest and calls for a more contextualized approach as their impact is more complex. Furthermore, this is not the only issue in this regard, indeed the entire CSO context is of this nature. And what contributes most to the clarification of such concepts is precisely the literature review and the specification of the properties from which they made.

The literature on CSOs has been reviewed from other fields and subfields. In the field of management, namely human resource management, for example, Ferreira, Proença, and Proença, (2009) focus on the motivations and management factors of volunteer work in non-profits, then Studer and von Schnurbein (2012) review the literature on organizational factors affecting volunteers, while Morrison (2016) reviews the literature on measuring and evaluating organizational performance for non-profit organizations. An objective review of the literature was also done by Delalieux and Kourula (2011) in the dimension NGO-business relationship as expressed in the mainstream literature. They found that the mainstream research on NGO–business relationships was referring to a specific positive conception of civil society believing to reform society (Neo-Tocquevillian Belief) and propose an alternative concept by insisting in the limits of the ability of NGOs to mitigate the worst effects of neoliberalism.

However, the approach that is the most similar to our paper was taken by Rainey, Wakunuma and Stahl (2016), where through systematic review he collected the terms and concepts of CSOs and critically analyzed them to the definition. In the definition of the term CSO from European Union/European Commission view, the academic view, the policy view, and the working project view, the first two components of the definition in all cases were: 1. Non-government (Non-state) and 2. Non-profit (no commercial interest). The choice of one or the other of these terms depends on the different entities and

the way they see appropriate. However, it is notable that most of them use the term NGO, such as the World Bank report (1990) discussing cooperation between NGOs and the government. Anheier, Rudney and Salamon (1993) choose to use the term non-profits (NPOs) over the others, based on the United Nations (1993) terminology in the System of National Accounts. Though these two terms are often contested by many as somehow incomplete, this paper will approach the civil society organizations (CSOs) as a base term because they include a broader set of organizations, ranging from small, informal, community-based organizations to large, high-profile, INGOs working through local partners across the developing world (UNDP 2013).

To explain and explore similar terminologies, concepts, and definitions, authors have often used the content analysis method which has proved to be very successful in analyzing text. Most recently, notably, Brass et al. (2018) have done a synthesis of articles studying NGOs and international development for the whole period 1980-2014, doing a computer-based content analysis of 3336 journal articles and a qualitative analysis of 300 of them, exploring the common features between them. It was not deliberate to choose a period starting in 2015, but it justifies this research even more, although the purpose and scope of the study are not entirely the same.

With the ever-expanding reach of the internet, another topic where content analysis has found use is online communication such as websites and social media. A content analysis of United States nonprofit organizations' use of the internet, undertaken in their web sites, found that nonprofit organizations have incorporated a variety of internet communication strategies. They found that the top nonprofit organizations included copies of their annual reports, organizational goals, and mission statements (Waters 2007). Uzunoğlu and Misci Kip (2013), through this method, provide insight into the dialogic potential of 50 Turkish environmental NPOs websites, including the use of social media. The use of this method in analyzing the content of online platforms is nowadays more popular as it is more convenient for desk researchers. In this sense, studying CSOs becomes easier because they are known for their level of innovation and greater use of InfoTech.

2. Methods

Krippendorff (2004) noted that quantification is not a defining criterion for content analysis and text is always qualitative to begin with. Therefore, he

suggest that the quantitative/qualitative distinction is a mistaken dichotomy between the two kinds of justifications of content analysis designs. Following the approach ‘from texts to results’, he lists some basic components for answering research questions, which will be followed in this research as well:

- *Unitizing*: relying on unitizing schemes
- *Sampling*: relying on sampling plans
- *Recording/coding*: relying on coding instructions
- *Reducing* data to manageable representations: relying on established statistical techniques or other methods for summarizing or simplifying data
- Abductively *inferring* contextual phenomena: relying on analytical constructs or models of the chosen context as warrants
- *Narrating* the answer to the research question: relying on narrative traditions or discursive conventions established within the discipline of the content analyst

2.1. Data collection and sampling

According to Babbie (2014): „Most social researchers begin the design of a research project with a review of the literature.” The objective is to see: „what has previously been learned about a particular topic. A review of the literature is the way we learn what’s already known and not known”. In the former literature review part we intended to highlight some precedents of our topic. Regarding the researchal background of us, to study professional communication of the topic, we have applied content analysis. Content analysis method is particularly well suited to the study of communications (Babbie 2014). While the systematic literature review mostly serves the purpose of revealing and collecting knowledge already available, the content analysis usually means that „researchers examine a class of social artifacts that usually are written documents, such as newspaper editorials”. It seems that way that the distinction between the two approaches is that the former provides an insight of the precedents of a research, while content analysis offers an insight behind the communication studied, trying to answer classic questions like: „Who says what, to whom, why, how, and with what effect?” (Babbie, 2014).

Peer reviewed articles tend to represent a serious, up-to-date and unbiased form of researchers work display, which is also viewed as a form of communication. Thus, the attempt was to process articles from peer-reviewed

journals from the databases such as: Scopus (www.scopus.com) and Web of Science (www.webofknowledge.com). The sample of literature material is filtered and consists of only English language peer-reviewed articles and reviews in a five year period from 2015 to 2019. The terms "civil society organization", "non governmental organization", "non profit organization" and their acronyms "CSO", "NGO" and "NPO" were used to search for the articles. This study has limited the search only in the title of the articles and not in other text parts of the papers, in order to reduce the received material only to the focus of this paper theme.

On the first search, without filtering the search, both databases gave a result of over 7000 papers. As this resulted in a large number and our objective was to study the evolution of these concepts in recent times, more precisely in the last 5 years, the subject of the study was further specified. After this filter, Scopus returned 1347 papers and Web of Science 1327. With Scopus and Web of Science databases benefits listing items in chronological order, the most convenient method of sampling is systematic random sampling which according to Krippendorff (2004) requires selecting every k th unit from a list after determining the starting point of the procedure at random. In this paper, this method means selecting every 20th article after the first, which will ultimately result in a sample of 136 articles and reviews from both databases, which were later merged in excel. In the case when an item was in another language, was not accessible, or for any other reason did not correspond to our theme, then the next item in sequence was chosen without changing the every 20th rule.

2.2. Categorization and evaluation

To be categorized, the data were initially recorded in Excel, where each item was coded. After registration, the data were uploaded to SPSS 26, a program that served mainly to form 'cross-tabulations', a feature that is very useful in cross-tabulating data of different categories. Another software used was ATLAS.ti 8, which according to Mayring (2000) is proven successful in content analysis work. This software served exclusively for the division of categories and their coding, as the contexts meanings were extracted from each abstract/article which would result in the creation of overall themes. Furthermore, it was also used to generate a word cloud and word categorization.

3. Results

3.1. Descriptives

The study of civil society organizations is done mainly by researchers and the perspective of the social sciences. Table 1 shows that the typical authors of these themes are sociologists and economists, followed by management researchers and political scientists.

Table 1: The number and the percentage of the authors of all articles of the study (2015-2019)

Study field	Number of papers	% of papers
Sociology	23.5	17.28
Economics and business	21.5	15.81
Management	17.5	12.87
Political sciences	16	11.76
Anthropology	11	8.09
Health studies	9	6.62
Environmental studies	8	5.88
International studies	5	3.68
Information technology	4	2.94
Law	4	2.94
Education	4	2.94
Communication studies	3.5	2.57
Technology	3.5	2.57
Psychology	2.5	1.84
Agriculture	1	0.74
Applied sciences	1	0.74
Tourism	1	0.74
Total	136	100.00

Source: Formulated by the author using SPSS (Descriptive statistics), 2020

Behavioral sciences and communication sciences also belong to this category, which have more or less similar approaches to the above-mentioned sciences. Meanwhile, researchers in health studies, environmental studies, law, or international relations are fewer and mainly in collaborations with authors of social sciences. It is worth noting that only 36% of the articles had only one author, while 64% had more than one author (34.6% by two authors). Each item that has had authors with different fields is calculated by 50% for the two main fields.

Non-governmental organizations or the acronym NGO is the most commonly used term in the titles of scientific articles, but also in the text. The country of origin of the journal articles makes no exception to this, as no distinction is made as to the correlation between the term used and the place of study. The authors coming from European scientific institutes are the most productive with 47.06% of the published articles studying this theme. There is a high level of collaboration between authors, but most of them are within a region, e.g. between the two European countries, or between Canada and one of the US, both of them in North America, while only 8.82% of them, at longer distances, different continents (Table 2.).

Table 2: Percentage of the journal articles published in Scopus and Web of Science containing CSO, NGO and NPO in title (2015-2019) according to the regional origin

Region	CSO	NGO	NPO	Total
Africa	0.74	2.21	0.00	2.94
Asia	2.21	11.03	2.21	15.44
Australia	0.00	2.21	1.47	3.68
Europe	10.29	26.47	10.29	47.06
Latin America	0.00	1.47	0.74	2.21
Middle East	0.00	1.47	0.74	2.21
North America	2.21	11.76	3.68	17.65
Combined	1.47	4.41	2.94	8.82
Total	16.91	61.03	22.06	100.00

Source: Formulated by the author using SPSS (Crosstabulation), 2020

Not surprisingly, in most of the articles (54.41%) the approach was qualitative (Table 3). Using ethnographic methods, in-depth interviews, semi-structured, participant observations, field notes, or all of these often integrated into the case study, it is once again proven that CSO research is done mainly from a qualitative approach. Besides, a large part of the articles can also be added from the mixed methods section due to the combination of qualitative and quantitative methods.

Table 3: Research method strategies and trend in years, expressed in percentage (2020)

Approach	2015	2016	2017	2018	2019	Total
Mixed	4.41	3.68	4.41	1.47	3.68	17.65
Qualitative	13.97	11.03	12.50	6.62	10.29	54.41
Quantitative	2.21	2.21	6.62	3.68	2.94	17.65
Review	4.41	2.21	2.21	0.00	1.47	10.29
Total	25.00	19.12	25.74	11.76	18.38	100.00

Source: Formulated by the author using SPSS (Crosstabulation), 2020

In the context when all three names are used as synonyms, it is of great interest to know what are the keywords used most in the text of all the articles together, and the best way to do this is to generate a word cloud (Figure 1). Word cloud formulation, through software, not only represents the frequency of the most used words, but also the proximity and connectivity of words in a form, which must further be dismantled (Figure 1.).

Figure 1: Word cloud of the most frequently applied words from all 108 papers in the period 2015-2019

Source: Formulated by the author using ATLAS.ti 8, 2020

3.2. The core context themes of the articles

Qualitative analysis in this part (Table 4) can be considered relatively subjective because it is done by reading the abstracts of the articles one by one,

and in some cases, other parts, to draw a more realistic view of the subtopics, context/dimension, and outcomes of how they are presented. This means that these abstracts, respectively articles have gone through a process of condensing the units, coding, categorizing, and finally summarizing themes in the following table.

Table 4: Main themes derived from the categorization of article units

Study field	Themes
Sociology	NGOs artificial power, Transnational factors in shaping CSOs, Employment experiences of women in NPOs, NGOs and Governmental institutions staff cooperation during crisis and the lack of legislation for cooperation, NGOs in turning to international donors funding in times of crisis, The possibility of being civic while being indifferent to politics, NGO programs for human-trafficking prevention, Human Rights advocates and NGOs in civil society divisions, NGOs laws impacts and consequences, Religious networks discourse in positioning as civil society initiatives, NGOs and INGOs partnership, The mnemonic role attributions of CSOs, Fundraisers in charitable giving in NPOs, CSOs influencing social innovation, Social work as professional labor in NPOs, Government-NPO relations in Service Procurement, NGO responses to the Immigration, Government social cohesion effects on CSOs, The role of women organizations in preventing radicalism, The effectiveness of NGOs in the field of child labor
Economics and business	Optimal workers market regulation with expatriate NGO workers, Innovating local governance through government-NGO collaboration, NPOs and cooperative firms distinction of ownership and control, Social innovation initiatives promoted by CSOs, The economic activity of NPOs based on their legal type, Institutional isomorphism as a developer of NGOs infrastructure, International support to civil society in a governance perspective, State strategy of keeping society under control and NPOs supervision on the state, NGOs accountability of beneficiaries, Business-NGO collaboration for creating CSR value and global value chains, Allocation of funds in NPOs, The transformation of NPOs towards the social enterprise model, Credibility and effectiveness of NGOs, Integrating economic models into the NGO service delivery systems, The incentive effects of NGOs missions, The dependence of NGOs sustainability in donors, The participation of CSOs in international standardization
Management	The impact of internal and external stakeholders in NGOs development, The struggle of NGOs to contextualize their

	intervention, Capabilities and control of boards in NPO management, The perspective of self-producing society, Managerial objectives and governance in NPOs, Corporate-NGO partnership and communication, Leadership styles in for profit and non-profit organizations, Risk management in NPOs, Tools and technologies for knowledge management in NPOs, Human resources management in NPOs, Project management approach, practices and tools in NGOs, The influence of project management offices, logical framework and cultural competence in NGO projects, Theory of constraints in improving market orientation of NPOs, Transformational leadership and followers opinions in NGOs, Leadership and Behavior in Transnational NGOs, Internal Control Practices in NPOs, Northern-Southern NGOs partnership and managerialism on organizational level, Motivation for donations to NPOs
Political sciences	Law restrictions on CSOs in different countries, Open government and citizen participation from the government and CSOs point of view, NGOs collaboration with government sector for policy-making, The unequal international funding of CSOs, Local government in capacity building of CSOs activities, NGOs scaling up challenges, Multiple realities in nonprofit sector and different interpretation of NPOs, NGO funding forms bringing diversity growth or increasing isomorphism, Describing government organized non-governmental organization (GONGO), NGOs affecting economic sanctions policies, CSOs contribution to the process of going international, The government use of youth NGOs for diplomacy and foreign relations, The weight of NGOs in the country as a replacement for the government
Anthropology	Convergences between state agents and NGO workers in deportation field, The perceptions and experiences of civil society actors receiving foreign aid, The changing relationship between the state and NGOs, NPOs and Refugee Negotiations, The relations of civil society and the state, International Development NGOs reinvention, Tensions between groups in NGOs
Health studies	Nonprofit sector among the business and government, The alternative assistance of INGOs for children support, CSOs in health project sustainability such as clean water, Community-based NGOs replacement with hybrid NGOs, The mobilization of volunteers from NGOs and CSOs to raise awareness of a virus outbreak, NGO-academic partnership to tackle diseases, CSOs in the delivery of HIV and sexuality education, Collaboration between NGOs and public services, NGO-international organizations (WHO) collaboration for health purposes (endemic)

Environmental studies	The influence of environmental NGOs for environmental effectiveness and impact assessment, NGOs in environmental sustainability through communicative labor, Environmental justice promotion of environmental NGOs, The involvement of NGOs to hydropower development, The communicate and improve conservation NGOs, NGO guidelines in fishery improvement projects, Outcomes of Government-NGO collaboration in waste management, Environmental NGOs role for species at risk, Classification of NGOs for optimizing disaster planning
International studies	NGOs power for structural changes in developing countries, The role of civil society in cooperation/conflict bilateral relations, Secular CSOs in the process of democratization
Information technology	The integration of CSOs in research projects to enhance brain computer interface, The Role of Business Intelligence in NPOs, Information and communication technologies among marginalized indigenous groups, CSOs use of social media
Law	NGOs in improving the justice system through litigation, CSOs participation and democratic representation, The Role of NGOs in the Business and Human Rights Negotiations
Education	NGO schools in addressing gender inequalities, NGOs and social enterprises contribution with jobs to the disadvantaged, Collaboration within NPOs institutional environment, The challenges of NGO research, NGOs sponsoring education for vulnerable girls
Communication studies	Different form of digital communication such as metaphoric languages in NPOs, Online platforms and communication modes of NGOs in international arena, The abuse of discursive power of transnational NGOs, NGOs empowering the public through emotional construction
Technology	Goal programing approach in NGO operation, Public funding of CSOs, NGOs role and importance in space exploration and astronautics
Psychology	Service quality perceptions through feedback in NGOs, Burnout, depression, and quality of life employees in NGOs, Job satisfaction and the intention to stay among volunteers in NPOs
Agriculture	NGOs initiatives for livestock and fodder development
Applied sciences	The collective identity influence in opportunity perceptions in NPOs
Tourism	NPOs in promotion of wine tourism

Source: Formulated by the author by coding with ATLAS.ti 8, 2020

There have been many other topics in the text, but in general, the main topics that have dominated are developed in the context of the themes in the Table 5.

Table 5: The top ten most frequently used words among three groups of articles

Titles of articles using the terms:					
1. "Civil society organization" or "CSO"		2. "Non-governmental organization" or "NGO"		3. "Non-profit organization" or "NPO"	
The top ten most common words	% of usage inside the group	The top ten most common words	% of usage inside the group	The top ten most common words	% of usage inside the group
CSOs	0.53%	NGOs	0.50%	social	0.37%
social	0.39%	development	0.30%	organizations	0.36%
society	0.37%	ngo	0.27%	management	0.33%
public	0.37%	social	0.23%	NPOs	0.33%
research	0.34%	international	0.22%	organizational	0.21%
civil	0.32%	local	0.21%	organization	0.19%
political	0.27%	public	0.20%	leadership	0.19%
organizations	0.23%	government	0.20%	public	0.17%
European	0.21%	society	0.19%	sector	0.16%
project	0.19%	project	0.19%	control	0.16%

Source: Formulated by the author by exporting from ATLAS.ti 8, 2020

Table 5 shows the top 10 most frequent words of three groups of articles analyzed. The same meaning words might be presented in different forms (for example, the acronym "NGO", which is in the singular, is also presented as "NGOs" in the plural), and the main reason for this is because Atlas.ti does not mix them but calculates them distinctively as they appear in text. Another reason why they should not add up the number of these two groups of how many times they are used in the text, is that these words are also used in different contexts. They are used in singular, usually from the internal, organizational, managerial and operational point of view, seeing the organization as a whole, while in plural, they are used from the external point of view of the organization as part of society, part of different networks or collaborations, and with other sectors. Another similar case is "organization" and "organizations", for which almost the same explanation applies.

1. Although the CSO group has fewer articles compared to others, the term Civil Society Organization or CSO is undoubtedly the most inclusive, though not the easiest to define. This group is very diverse in terms of the fields from where it is studied, but this also applies in terms of methodology, at least

compared to the other two groups. The approach of the articles in this group tends more towards a point of view which treats more the position of organizations as actors in society, their relations, their role, their effect and their contribution in relation to politics, socio-economy, education, etc. Unlike the other two groups, in the CSO group, the treatment of informal organizations such as groups of indigenous people and various political movements has been noted. The latter, based on one of the most used words "politics", is a concept that is mostly related to the introduction and push of alternative policies to the government's camp, with their well-known reprimanding role as watchdogs.

2. According to the ratio of reviewed papers, NGO acronym is undoubtedly the most popular term, usage of which surpasses even its title genesis Non-governmental Organizations. After the acronym NGO, the most used word in the text of articles in this group is "development". Some NGOs (for example, political organizations or environmental NGOs) with their conservative policies sometimes can contribute to prevent some form of development (for example, industrial). Nevertheless, NGOs are known for their developmental nature in every field in which they operate, and not coincidentally, this is undoubtedly reflected in the literature and study as the authors want to identify and describe how they achieve development. The concept of development, the articles of this group tend to raise more in the dimension of How? and What? and less in How much? and Where?. This, more or less, corresponds to the methodology used where the qualitative approach dominates and as a popular term it is widely distributed across different fields and levels. Two other words widely used in the text of this group are "international" and "local" which are opposite to each other in a general context, although they are rarely found together. They are mostly evidence of the variety of literature, although they have not always been used in the same comparative dimension.

3. Seeing that the word "organizations" in scientific articles in the NPO group is the second most used word in the text, even while reading the articles it has been noticed that the NPO group tends to lay out in the study from the internal point of view of the organization, rather than from the external point of view as a factor (entity) among other factors in the society. The study seems to have been done mostly for the components of organizations and often in a comparative sense with business firms, i.e. leaning towards "non-profit vs. for profit" study approach. A supportive argument for this is the methodology used which is mostly case studies. Based on the word "organizations", used in

various forms, we conclude that this group is more focused on the study of its interior, such as management based on the large use of the word "management", "leadership", "control", etc. In this group, the word "social" is used and is found in its secondary or tertiary meaning. Apart from being not in focus as a concept, because in most cases it is used only as a supplement, it is also used in reference titles and as an integrated word in other phrases such as civil society organizations.

2. Conclusions and limitations

In this study, the importance of literature review is expressed once again, as the basis for further study of CSOs and their conceptualization in science, and content analysis turns out to be an effective method in this regard. Scientific articles on CSOs in the last 5 years continue to come from authors of the social sciences, mainly sociologists and political scientists. Economics and management researchers are also quite preoccupied with studying CSOs, although the most common themes are mostly general, such as management or governance as a synonym. Research is mainly done on a qualitative approach using different methods but mostly unstructured or semi structured interviews. The most commonly used term associating civil society organizations in these articles appears to be non-governmental organizations or NGOs, used by the authors in more than half of the articles, both in their titles and in their text.

Not necessarily the NGO acronym should have a hidden or second meaning other than the one it stands for, being non-governmental. However, distinctive explanations can be given that distinguish it from the acronyms CSO and NPO. What the author believes distinguishes them the most is the fact that NGO as a term is more representative also when it comes to international organizations, unlike CSO and NPO. If we look at the group of articles that use the term "Non-governmental Organization" or "NGO"(Table 5), four special words that we do not find in the other two groups are: development, international, local and government. All of them are important to analyze how they are used in writing, but the most special of them at this point is the word "international" and the fact that we do not encounter this word so often in the two other groups. Undoubtedly, this is an indication that the authors who use the "NGO" term are also preoccupied with the international coloring given to the study of NGOs.

Understandably, the authors of these studies still maintain the strong connection of these organizations with the concept of development, mainly socio-economic, which is also reflected in the high frequency of use of this word. From the topics in the articles taken, in general, one can notice an approach of the nonprofit sector in relation to other sectors and actors, whether government or business. Literally, this practice most often takes the form of cooperation, collaboration, partnership but also other forms of relationship such as influence, participation, or assistance. Reasonably, this relationship is also studied in its opposite, taking into account differences, divisions, contradictions, or even criticisms and the making of difficulties of each other's work.

This study does not take into account other articles that may be developed on this topic, which do not have one of the three terms chosen in their titles. Examples are other names such as voluntary organizations, community-based organizations, non-state organizations, etc., or even those articles in which these organizations are not mentioned in the title in any form. Moreover, this study is limited because the sample is taken from only two databases, in 5 years.

References

1. Anheier, H. K., Rudney, G., & Salamon, L. M. (1993): The Nonprofit Sector and the United Nations System of Accounts: Country Applications of SNA Guidelines. *Voluntas*, 4(4), 486-501.
2. Babbie, E. (2014): *The Practice of Social Research*, 14th ed. Boston: Cengage Learning.
3. Brass, J. N., Longhofer, W., Robinson, R. S., & Schnable, A. (2018): NGOs and international development: A review of thirty-five years of scholarship. *World Development*, 136-149.
4. Cooper, R. (2018): *What is Civil Society, its role and value in 2018?* University of Birmingham. Birmingham: K4D .
5. Delalieux, G., & Kourula, A. (2011): Chapter 3 Nongovernmental Organizations' Influence and Capacity in Management Literature: The Implicit Influence of Tocqueville and Explicit Reference to Habermas. *Dialogues in Critical Management Studies*, 1, 57–73. doi:10.1108/S2046-6072(2011)0000001010
6. Ferreira, M., Proença, J. F., & Proença, T. (2009): Motivations and management factors of volunteer work in nonprofit organizations: A literature review. Conference: 8th International of International Association on Public and Nonprofit Marketing, 1-12.
7. Krippendorff, K. (2004): *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (2nd ed.). California: SAGE Publications.
8. Mayring, P. (2000): *Qualitative Content Analysis*. Forum: Qualitative Social Research Sozialforschung.
9. Mercer, C. (2002): NGOs, civil society and democratization: a critical review of the literature. *Progress in Development Studies*, 2(5), 5-22. doi:10.1191/1464993402ps027ra
10. Morrison, L. D. (2016): Literature Review: Measuring and Assessing Organizational Performance for Non-Profits, Contextually Sensitive Standards and Measures for the Non-Profit Organization. *Governance and Performance in Public and Non-Profit Organizations, Studies in Public and Non-Profit Governance*, 5, 233-256.
11. Rainey, S., Wakunuma, K., & Stahl, B. (2016): Civil Society Organisations in Research: A Literature-Based Typologies. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(5), 1-23. doi:10.1007/s11266-016-9816-y
12. Studer, S., & von Schnurbein, G. (2012, March 16): *Organizational Factors Affecting Volunteers: A Literature Review on Volunteer Coordination*.

- International Society for Third-Sector Research and The John's Hopkins University, 403-440. doi:10.1007/s11266-012-9268-y
13. The World Bank (1990): How the World Bank works with Non-Governmental Organizations. Washington, DC: The World Bank. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/118901468780890205/How-the-World-Bank-works-with-nongovernmental-organizations> (downloaded: 05. 05. 2022.)
 14. UNDP (2013): Working with civil society in foreign aid. Beijing, China: United Nations Development Program.
 15. United Nations (1993): System of National Accounts. New York: United Nations.
 16. Uzunoğlu, E., & Misci Kip, S. (2013): Building relationships through websites: A content analysis of Turkish environmental non-profit organizations' (NPO) websites. *Public Relations Review*, 113-115. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.06.001>
 17. Waters, R. D. (2007): Nonprofit Organizations' Use of the Internet. *NonProfit Management & Leadership*, 18(1), 59-76. doi:10.1002/nml.171

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (108-133)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

NYÍREGYHÁZA

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/6>

Ötven év felettiek egészségi állapota és egészségmagatartása

Fábián Gergely¹, R. Fedor Anita², Móré Mariann³

¹ tanszékvezető, főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4.; ORCID: 0000-0003-1184-3057

² általános és tudományos dékánhelyettes, intézetigazgató, főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-.; ORCID: 0000-0002-7837-7006

³ dékán, tudományos tanácsadó, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet, 4400 Nyíregyháza, Sóstói út 2-4.; ORCID: 0000-0001-5066-0646

INFO

ABSTRACT

Fábián Gergely

fabian.gergely@foh.unideb.hu

Keywords

aging population, health status, eating habits, health culture

Abstract

This study presents the results of mapping health status, health behavior and nutritional habits onto a group of aging adults. The data was collected in 2021 using a questionnaire with 684 individuals at the age and over the age of 50. Results indicate that one third of the respondents suffer from some chronic disease and that one out of four is overweight. The health awareness of the group was good. Health literacy showed a significant correlation with education, gender, subjective health, and the presence of a chronic disease.

Kulcsszavak

idősödő népesség,
egészségi állapot,
táplálkozási szokások,
egészségkultúráltság

Absztrakt

Tanulmányunkban az idősödő korosztály egészségi állapotát, egészségmagatartását és táplálkozási szokásait feltérképező vizsgálatunk eredményeit mutatjuk be, melynek adatfelvételét 2021-ben bonyolítottunk le az 50 éves és annál idősebb lakosság körében. Vizsgálatunkban kérdőíves módszert alkalmaztunk, melynek segítségével 684 fő válaszainak kiértékelése vált lehetővé. Eredményeink szerint a válaszadók egyharmada szenved valamilyen krónikus betegségben és minden negyedik túlsúlyos. Az érintett célcsoport egészségtudatossága jónak mondható. Az egészségműveltség szignifikáns összefüggést mutatott az iskolai végzettséggel, a nemmel, a szubjektív egészségi állapottal és a valamilyen krónikus betegség jelenlétével.

A kutatás a GINOP-2.3.4-15-2020-00008 „Komplex Egészségipari Multidiszciplináris Kompetencia Központ kialakítása a Debreceni Egyetemen új innovatív termékek és technológiák fejlesztése érdekében” című pályázat támogatásával valósult meg.

Bevezetés

Közismert, hogy a kelet-európai országokban, köztük különösen Magyarországon a lakosság általános egészségi állapota a legrosszabbak közé sorolható a fejlett országok tekintetében, amelyet nemcsak az aktuális adatok támasztanak alá, hanem számos empirikus kutatás is (Moravcsik-Kornyicki és R. Fedor 2021).

Mindezt nemcsak a rendelkezésre álló objektív adatok igazolják (születéskor várható élettartam, halálozási mutatók, betegségstatisztikák stb.), hanem a lakosok körében mérhető, és az egészségi állapotra vonatkozó általános szubjektív megítélés mutatói is. A saját egészségi állapotát rossznak, vagy nagyon rossznak tartók aránya hazánkban meghaladja az Európai Unió országaiban mérhető átlagértéket (2019-ben 11,8 % vs. 8,4 %), hasonló, vagy szinte azonos a rendszerváltó országokra jellemző adatokhoz, igaz közülük Bulgária, Csehország, Románia és Szlovénia megelőzi ebben a tekintetben Magyarországot. A legkedvezőbb megítélés Máltán mérhető, míg a legkedvezőtlenebb Horvátországban. Megjegyzendő, hogy ez a negatív megítélés Magyarországon csökkent 2021-re, 11,8 százalékról 8,1 százalékra, ez a változás azonban szinte minden tagországra jellemző volt az elmúlt években, így a helyezésünk gyakorlatilag nem változott (EUROSTAT 2022).

Szintén általánosan ismert az a tendencia, hogy a kor előrehaladtával, időskorban romlik az egészségi állapot, jellemzőbbé válnak a különböző tartós-krónikus megbetegedések, az idősebb korosztályok tagjainak egy jelentős része számos korlátozottsággal kénytelen együtt élni ötven év felett.

A korábbi magyarországi egészségfelmérések (ELEF) adatait (Központi Statisztikai Hivatal, 2014, 2019) megerősíti egy, a nyíregyházi lakosok körében végzett kutatás, melynek eredményei szerint a depressziós tünetek súlyossága szignifikánsan nő az életkor emelkedésével és az egészségi állapot romlásával (Sárváry, Majer és Jávorné 2019).

Az életkor előrehaladtával, illetve bizonyos krónikus betegségek hatására változik az érintettek fizikai mobilitása, mely nagymértékben kihat az idősek életminőségére, autonómiájára. Az önálló közlekedés nehézsége, vagy a korábban megszokott közlekedési eszközök használatának beszűkülése (pl.:

személygépkocsi, kerékpár) kiszolgáltatottá teszi az érintett társadalmi csoportot (Joukl és mtsai 2022)

Magyarországon átlagosan minden ötödik lakos él együtt olyan hosszú ideje fennálló korlátozottsággal, amely nehézséget jelent számára a mindennapokban. Idősebb korban ez az arány magasabb, minden második 65 év feletti lakost korlátoz a mindennapokban rossz egészségi állapota. A 16-64 éves korosztályban ez az arány mindössze 14,6 százalék (EUROSTAT 2022).

Éppen ezért válik egyre fontosabb kutatási témává az idősödő korosztályok egészségi állapotának rendszeres vizsgálata, hiszen ezek a felmérések számos információval szolgálhatnak a prevenció és a gyógyítás számára, az alapellátás és a szakellátás tekintetében, ideértve nemcsak az egészségügyi, hanem a szociális szolgáltatásokat is. Az idősödő korosztály egészségi állapotát és egészségmagatartását vizsgáló felmérésünk első, kérdőíves adatfelvételét 2021 első félévében bonyolítottuk le, a pandémiás helyzetre való tekintettel online megkérdezéssel. Kiindulásként a Debreceni Egyetem Egészségtudományi Karának Facebook oldalán tettük közzé a kitöltésre vonatkozó felhívást, illetve annak további megosztási lehetőségét. Ezzel párhuzamosan megkerestük azokat a közösségi médiában regisztrált nyilvános csoportokat, amelyek a célcsoport tagjait képviselik. Az adott közösségek megszólítása azért volt indokolt, mert az adott korosztályt, illetve az egyes kiemelten vizsgálandó betegcsoportok tagjait reprezentálják, valamint az idősödő korosztály azon tagjait, akik eligazodnak az online térben, aktív használói az Internetnek és a közösségi médiának. Kutatásunk alanyai az ötvenéves és annál idősebb korcsoport volt. Mintavételi eljárásként a kényelmi és a szakértői mintavétel kombinációját alkalmaztuk.

Előzetes várakozásainkkal ellentétben a kitöltési hajlandóság szintje alacsony volt, a megszólított csoportok az esetek egy jelentős részében nem reagáltak többszöri megkeresésre sem, így az elemzés számára összesen 325 kitöltött kérdőív állt rendelkezésre.

A kutatás második részében (a pandémiás megszorítások feloldását követően) egy kiegészítő adatfelvételt bonyolítottunk le csoportos mintavételezéssel. Kérdezőbiztosokat készítettünk fel, akik személyesen bonyolították le az adatfelvételt a célcsoport tagjai körében.¹

¹ A kutatás a GINOP-2.3.4-15-2020-00008 „Komplex Egészségipari Multidiszciplináris Kompetencia Központ kialakítása a Debreceni Egyetemen új innovatív termékek és technológiák fejlesztése érdekében” című pályázat támogatásával valósult meg.

A második körös felmérés eredményeként összesen 684 kitöltött és értékelhető kérdőív állt rendelkezésünkre. Az adatbázis létrehozása utáni első elemzéskor kiderült, hogy a mintánkban, az országos adatokhoz képest felülreprezentált a férfiak aránya, így a KSH által közzétett információk (Népszámlálás 2011 és Mikrocenzus 2016, a nemek megoszlására vonatkozó adatok, 2020-2021) alapján a nemekre súlyoztuk adatbázisunkat. Ezt az is indokolta, hogy a nemek aránya relatíve standard volt az elmúlt évtizedben, a nők aránya 58 százalék, míg a férfiaké 42. Ez alapján a mintánk a nemekre vonatkozóan már reprezentatívnak tekinthető. Az elemzés során figyeltünk fel arra, hogy kutatásunk településtípusra nézve is reprezentatív.

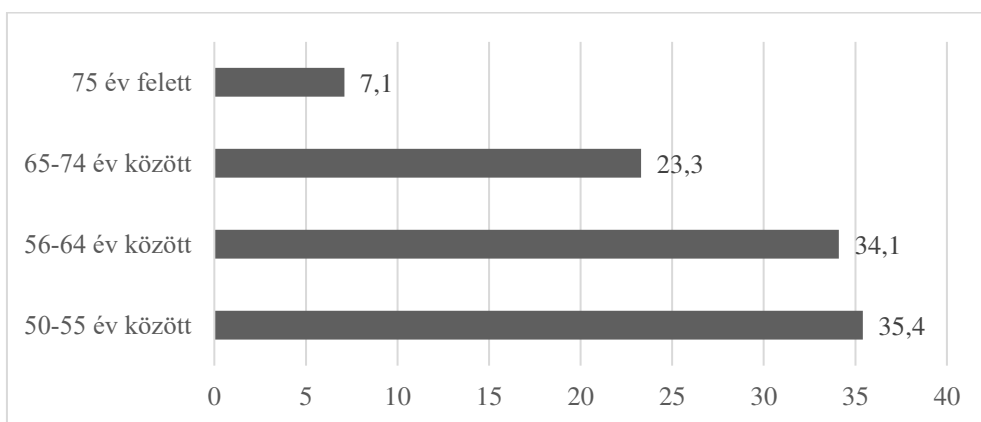
A felmérés több témakört érintett szociodemográfiai jellemzők, egészségi állapot, táplálkozás, egészségkultúráltság. Feltárójellegű tanulmányunkban ezeknek az életminőséget meghatározó dimenzióknak a bemutatására törekedtünk.

Szociodemográfiai jellemzők

A súlyozási eljárást követően a válaszadók körében a nők aránya 58 százalék, míg a férfiaké 42 százalék. A válaszadók átlagéletkora 60 év, a legfiatalabb kitöltő 50, míg a legidősebb 91 éves volt.

A későbbi, összehasonlító elemzések számára életkori csoportokat alkottunk, ezek megoszlását mutatja be az 1. ábra.

1. ábra: A válaszadók életkori megoszlása (%)

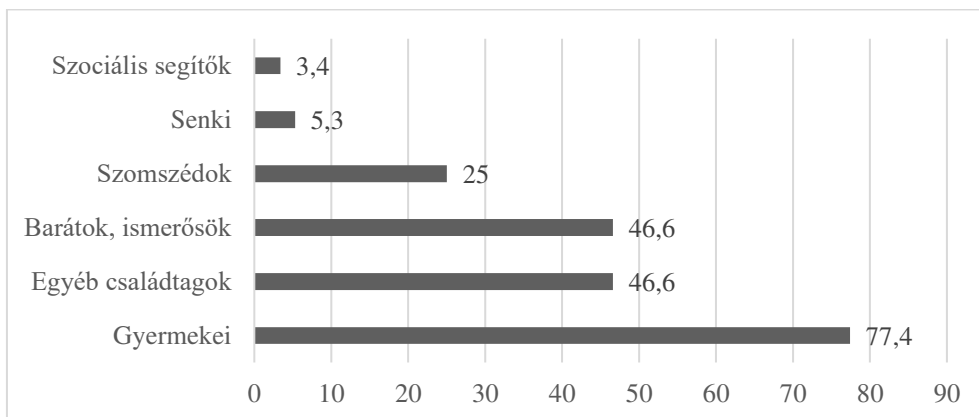
Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

Az egyes csoportok életkori határainak kijelölését elsősorban az indokolta, hogy a KSH, illetve több más felmérés is a fenti életkori csoportbontást alkalmazza. A nemek és az életkori csoportok között nem találtunk szignifikáns eltérést, azt azonban ki kell emelni, hogy a legidősebb, 75 év feletti korosztály esetében nőtöbbslet mérhető, ebben az életkori csoportban a hölgyek aránya közel duplája a férfiakénak, ami nem tér el jelentősen az országos jellemzőktől, és alapvetően a nők hosszabb élettartamára vezethető vissza.

A válaszadók döntő többsége (74,6 %) házastársával él együtt, de relatíve magas azoknak az aránya, akik gyermekével (gyermekeivel) élnek egy háztartásban (24,7 %). 14,8 százalék azok aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy egyedül élnek. (Az országos adatokkal való összevetés ebben az esetben korlátozott, mivel a KSH a 65 év felettiek esetében teszi közzé a vonatkozó adatokat, az viszont szinte teljesen megegyezik a mintára jellemző aránnyal, hiszen országosan az időskorúak 14 százaléka él egyedül). Ebben az esetben egy relatíve éles törésvonal figyelhető meg a két legfiatalabb és a két legidősebb korosztály között, hiszen míg a 65 év felettiek, illetve a 75 év felettiek esetében 21,4 százalék az egyedül élők aránya, addig a fiatalabb korosztályok esetében 12-14 %.

Az eltérés nem tekinthető jellemzően szignifikánsnak ($P=0,052$), az azonban megállapítható, hogy a két legidősebb korcsoportban már minden ötödik válaszadó egyedül, egyszemélyes háztartásban él.

A válaszadókat egy kifejezetten erős „természetes védőháló” veszi körül, hiszen többségük rendszeres kapcsolatot ápol gyermekeivel, vagy más családtagokkal, illetve a barátokkal, ismerősökkel (az adott kérdésnél több válaszlehetőséget jelölhettek meg a válaszadók).

2. ábra: Kik látogatják rendszeresen? (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

Ennek az adatnak a többrétű elemzéséhez érdemes hozzávinnünk azt, hogy a válaszadók többsége házastársával él együtt, így a védőháló kifejezetten széleskörűnek számít, emiatt is érdemes megvizsgálni, hogy mely csoport esetében játszanak fontos szerepet a szociális szakemberek.

1. táblázat: Szociális szakemberek által gondozott személyek aránya az egyes korcsoportokban (%)

50-55 év között	56-64 év között	65-74 év között	75 év felett
2,1	0,4	6,5	18,8

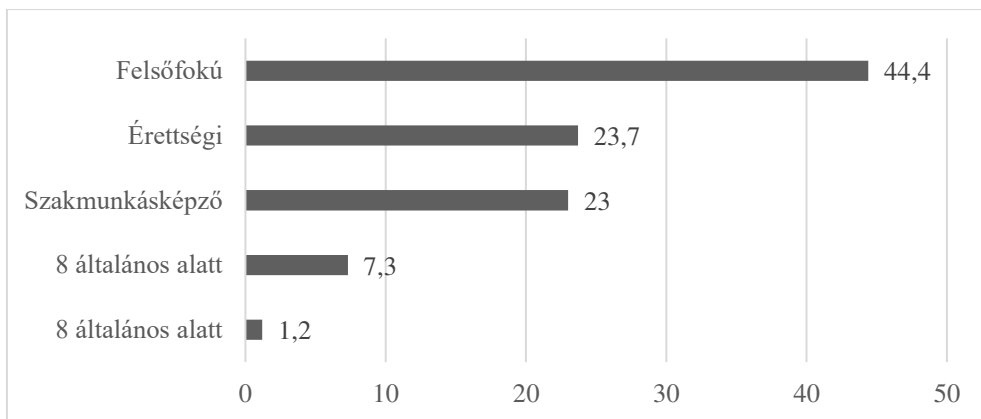
Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=41,192. DF=3. P<0,001)

Szignifikáns eltérés mérhető az egyes életkori csoportok között, míg a fiatalabbak esetében alacsony azoknak a személyeknek az aránya, akik szociális gondoskodást igényelnek, a legidősebbek esetében ez az arány már megközelíti a 20 százalékot. Mindez magyarázható az időskorban fellépő intenzívebb ápolási-gondozási igényekkel, amely nemcsak hazánkra jellemző, hanem általánosnak mondható nemzetközi tendencia.

A megkérdezettek harmada él falun, míg hetven százalékuk már valamilyen városi ranggal rendelkező településen. Ez az arány teljesen megegyezik a hazai adatokkal, hiszen a KSH közlései szerint a magyar populáció 69,5 százaléka él városokban. Az eddig megismert változók (nem, életkor) esetében szignifikáns eltérés nem mérhető annak függvényében, hogy ki milyen településen él, a szociodemográfiai jellemzők közül egyedül az iskolázottság mutat ilyen

összefüggést. Emiatt elsőként érdemes megvizsgálni a minta iskolai végzettség szerinti megoszlását.

3. ábra: A válaszadók iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

A felmérték körében az országos jellemzőkhöz képest magasabb a diplomások aránya, illetve alacsonyabb a kizárólag nyolc osztályt végzetteké. A valamilyen középfokú végzettséggel rendelkezők aránya hasonló az országos jellemzőkhöz.

Szignifikáns eltérések figyelhetők meg az eddig megismert változók körében. A településtípusok esetében az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők körében az alapmegoszláshoz képest jóval magasabb a falun élők aránya, míg a diplomások zöme valamilyen városban él. Ez utóbbi szinte természetesnek mondható, mivel a városokban található döntő többségben azok a munkalehetőségek, amelyek felsőfokú végzettséget igényelnek, illetve diplomához kötöttek.

Hasonlóan szignifikáns eltérés mérhető a nemek tekintetében, mivel a férfiak körében jóval magasabb a diplomások aránya (58,6 %), mint a nők körében (29,4 %). A hölgyek dominánsan valamilyen középfokú végzettséggel rendelkeznek. Az életkor esetében megfigyelhető eltérés, hogy a két legidősebb korosztályban jóval magasabb az alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya (41 százalék és dominánsan 8 osztály), szemben a két fiatalabb korcsoporttal, akiknél a diplomások aránya magasabb (47,6, illetve 38,6 %).

Az adatok szerint a válaszadók hatvan százaléka még aktív korú foglalkoztatott, közel harmaduk nyugdíjas, illetve tizedük már nyugdíjas, de még aktív résztvevője a munkaerőpiacnak, és mindössze 2,5 százalék azok aránya, akik jelenleg munkanélküliek. Bár országos viszonylatban csak becslések állnak rendelkezésre, mégis érdemes megjegyezni, hogy a nyugdíj mellett foglalkoztatottak aránya hazánkban 10 % körül alakul (KSH 2021).

Szignifikáns eltérés nem mérhető a nemek tekintetében, annyit mégis érdemes kiemelni, hogy a férfiak körében valamivel magasabb a foglalkoztatottak aránya, illetve a nők körében azoké, akik már nyugdíjasok, de még dolgoznak a nyugdíj mellett. Az életkorral való összevetés természetesen szignifikáns különbségeket mutat, azaz minél idősebb valaki, annál inkább tartozik a nyugdíjasok csoportjába. A nagyon kedvező foglalkoztatottsági mutatók hátterében az általánostól jóval magasabb iskolai végzettség áll. A vizsgálatban rákérdeztünk arra is, hogyan ítélik meg a válaszadók anyagi helyzetüket. A válaszadók ötöde nyilatkozott úgy, hogy jó vagy nagyon jó anyagi körülmények között él, 15 százalék fogalmazott meg ezzel teljesen ellentétes véleményt, míg a többség (66 %) úgy vélte, hogy anyagi helyzete átlagosnak mondható.

A különböző országos vagy regionális kutatásokhoz hasonlóan vizsgálatunkban is azok vannak többségben, akik saját helyzetüket átlagosnak ítélik meg. Az anyagi helyzet szubjektív megítélése nem mutat szignifikáns eltérést a nemek függvényében. Az életkori csoportok esetében azonban már jól látható eltérések mérhetőek.

2. táblázat: Az anyagi helyzet megítélése az egyes korcsoportokban (%)

	50-55 év között	56-64 év között	65-74 év között	75 év felett
Jó vagy nagyon jó	20,9	18,6	22,0	8,5
Átlagos	65,8	70,7	55,2	59,6
Rossz vagy nagyon rossz	13,2	10,7	22,7	32,0

Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=29,040. DF=12. P=0,004)

Az átlagoshoz képest a legidősebbek esetében mérhető jelentősebb eltérés, hiszen körükben a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik anyagi helyzetüket jónak, vagy nagyon jónak ítélik meg, illetve a legmagasabb a negatív vélekedés. Ennek hátterében nyilvánvalóan az áll, hogy ez a korosztály már

egyáltalán nem aktív a munkaerőpiacon, következésképpen munkajövedelemmel sem rendelkeznek, kizárólag egy jövedelemtípussal, öregségi nyugdíjjal vagy valamilyen nyugdíjszerű ellátással.

Még erőteljesebb összefüggés figyelhető meg az iskolai végzettség függvényében.

3. táblázat: Az anyagi helyzet megítélése az iskolázottság függvényében (%)

	8 általános alatt	8 általános	Szaktanisképző	Érettségi	Felsőfokú
Jó vagy nagyon jó	11,1	11,3	11,6	14,0	29,0
Átlagos	66,7	45,3	68,0	72,0	62,9
Rossz vagy nagyon rossz	22,2	43,4	20,3	14,0	10,0

Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=77,593. DF=16. P<0,001)

Szinte lineárisnak mondható összefüggés figyelhető meg az adatok között, minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál magasabb a pozitív megítélés és alacsonyabb a negatív megítélés aránya. Ez nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy a magas végzettséggel rendelkezők kedvezőbb helyzetben vannak a munkaerőpiacon, magasabb jövedelemmel rendelkeznek, illetve ennek köszönhetően (is) magasabb összegű nyugellátással rendelkeznek. Ezt a helyzetet erősíti meg, ha a megítélést a munkaerőpiaci helyzettel vetjük össze.

4. táblázat: Az anyagi helyzet megítélése a munkaerőpiaci helyzet függvényében (%)

	Dolgozik	Munkanélküli	Nyugdíjas, de mellette dolgozik	Nyugdíjas, már nem dolgozik
Jó vagy nagyon jó	21,8	5,9	25,0	13,3
Átlagos	70,2	52,9	53,9	59,1
Rossz vagy nagyon rossz	8,1	41,2	21,1	27,6

Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=60,837. DF=12. P<0,001)

Két csoportban mérhető az átlagosnál magasabb elégedettség, az aktív dolgozóknál, és azok körében, akik nyugdíj mellett vállaltak munkát, vélhetően az ő körükben mérhetőek a legmagasabb jövedelmek. A nyugdíjasok

csoportjára egyfajta kettősség jellemző, aminek háttérében egyértelműen a kapott juttatás mértéke áll. A jelenlegi ellátások tükrében nem meglepő, hogy a munka nélkül lévők negatívan ítélik meg anyagi helyzetüket.

Egészségi állapot

A magatartás-epidemiológiai és az egészségszociológiai kutatások széles körben használt mérőeszköze az önminősített egészségmutató, amely az egészségi állapot és az életminőség globális indikátora, és amely az egyén saját egészségére vonatkozó általános percepcióját jelenti. Az egészség definíciója ugyanis nemcsak a sérülések és a betegségek hiányát jelenti, hanem a fizikai, a mentális és a szociális jólét függvénye is (Lundberg és Manderbacka, 1996). A mutatót gyakran használják az egészség szubjektív értékelésének egyik formájaként. Hasznos a lakosság általános egészségi állapotának értékelésekor, valamint az egészségügyi egyenlőtlenségek feltárásában. Nemzetközi kutatások általános konklúziója, hogy az önminősített egészségi állapot számos betegség (rák, stressz, szív-és érrendszeri megbetegedések és egyéb krónikus megbetegedések) esetében a morbiditás és mortalitás megbízható előrejelzője. Statisztikai értelemben a kutatók erős korrelációt találtak a krónikus betegségek jelenléte, a mortalitás és az egészségi állapot szubjektív megítélése között. Különböző betegcsoportok, illetve az időskorúak körében is gyakran alkalmazott mutató, többek között az egészségügyi beavatkozások hatékonyságának értékelésekor (Idler és Benyamini 1997; Singh-Manoux et al. 2007; Palladino et al. 2016; Wuorela et al. 2020). Szintén általános eredménye az empirikus kutatásoknak, hogy az egészségi állapot szubjektív megítélését nemcsak a fizikai állapot határozza meg, hanem a pszichoszociális jellemzők és a szocioökonómiai státusz is (Shields és Shooshtari 2001; Antczak és Mischczyńska 2020).

Az egészség, az egészségi állapot meghatározása, fogalmának értelmezése jelentős változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben a medikális szemlélettől a holisztikus megközelítésig (Moravcsik-Kornyicki és R. Fedor 2021).

Ez utóbbiból kiindulva, figyelembe véve kutatásunk célkitűzéseit, az egészség fő meghatározói közül elsődlegesen az egyéni életmódból fakadó determinánsokat vizsgáltuk (egészségi állapot önminősítése, táplálkozás, testtömeg, szolgáltatások igénybevétele, rizikófaktorok, krónikus betegségek), figyelembe véve természetesen a szociodemográfiai jellemzőket, mivel azok a

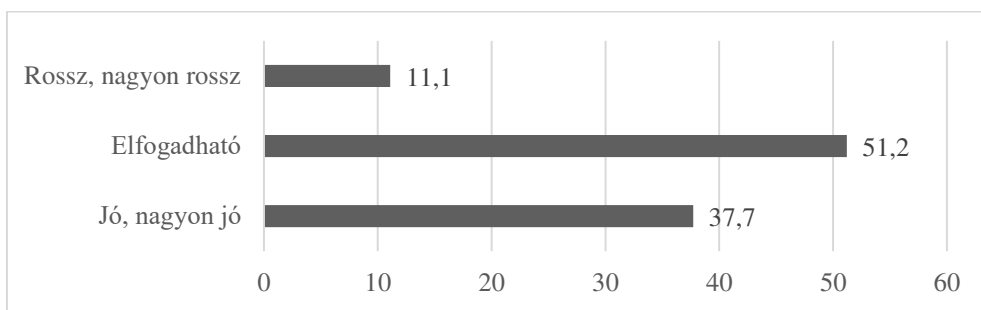
kutatások eredményei alapján jelentősen befolyásolják az egészségi állapotot, az egészségtudatosságot és az egészségmagatartást (Libicki és R. Fedor 2020).

Bár vizsgálatunk nem terjed ki az idősök fizikai aktivitásának felmérésére, nem szabad elfeledkeznünk róla, mint az egészségmagatartás egyik fontos tényezőjéről. Jelentőségét különösen a kognitív működésre gyakorolt jótékony hatása támasztja alá (Mile, Fábián, Tatai és Csiki 2020).

Kutatásunk elméleti alapját az ún. Meikirch modell alkotja, amely szerint az egészség fő alkotóelemei egyrészt az egyéni tényezők, amelyek magukba foglalják az életút során keletkező szükségleteket és kihívásokat, az egyén biológiai potenciálját, valamint az egészség társadalmi és környezeti tényezőit (Csizmadia 2018).

Az egészségi állapot feltérképezésekor elsőként a válaszadók szubjektív, vagy önminősítő megítélését vizsgáltuk.

4. ábra: Az egészségi állapot szubjektív megítélése (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

A válaszadók fele tartja egészségi állapotát elfogadhatónak, közel 40 százalékuk jónak, vagy nagyon jónak, és mindössze 11 százalék nyilatkozott úgy, hogy egészségi állapota rossz, vagy nagyon rossz. Bár az országos adatokkal való összehasonlítás csak korlátozottan lehetséges, mivel minden felmérésben a normál felnőtt lakosságot (16 éves és annál idősebb) vizsgálják, a KSH 2019-re vonatkozó közlése alapján a hazai felnőtt lakosok körében az egészségi állapot önminősítése esetében is 10 százalék körül alakul azok aránya, akik azt rossznak, vagy nagyon rossznak tartják.² Országosan magasabb a pozitívan nyilatkozók aránya (50-60 százalék közötti), ez azonban a fiatal korosztályok magasabb arányával magyarázható.

² Az országos adatok minden esetben a KSH-ELEF (Európai Lakosságfelmérés, 2019) vizsgálatból származnak.

A nemek függvényében szignifikáns eltérés nem tapasztalható, azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy a férfiak körében magasabb a pozitív megítélés aránya, ami megfelel a hazai, illetve a nemzetközi tendenciáknak. Az életkor esetében már szignifikáns különbségeket tapasztalhatunk az egyes korcsoportok között:

5. táblázat: Az egészségi állapot szubjektív megítélése az egyes korcsoportokban (%)

	50-55 év között	56-64 év között	65-74 év között	75 év felett
Jó vagy nagyon jó	48,1	39,9	24,7	12,8
Elfogadható	45,1	50,9	57,8	57,4
Rossz vagy nagyon rossz	6,8	9,3	17,5	29,8

Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=51,129. DF=12. P<0,001)

Ebben az esetben is szinte lineáris összefüggés mérhető, minél idősebb korosztályokat vizsgálunk, annál magasabb azok aránya, akik rossznak, vagy nagyon rossznak tartják az egészségi állapotukat, illetve annál alacsonyabb a pozitív megítélés aránya. Ez a tendencia megfelel a nemzetközi szinten és az országosan mért jellemzőknek, azzal az eltéréssel, hogy országosan magasabb a negatívan vélekedők aránya (pl. a legidősebb korcsoportban már 40 százalék), és alacsonyabb a pozitívan nyilatkozók száma.

Hasonlóan szignifikáns eltérés mérhető az iskolai végzettség függvényében.

6. táblázat: Az egészségi állapot megítélése az iskolai végzettség függvényében (%)

	8 általános alatt	8 általános	Szakmunkásképző	Érettségi	Felsőfokú
Jó vagy nagyon jó	22,2	15,1	20,8	40,3	50,4
Elfogadható	44,4	60,4	65,9	47,0	43,3
Rossz vagy nagyon rossz	33,3	24,5	13,3	12,8	6,4

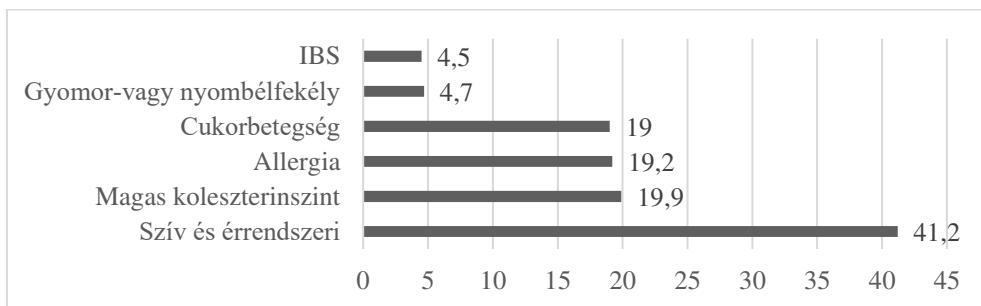
Forrás: saját adatfelvétel (N=660. Chi-négyzet=77,677. DF=16. P<0,001)

Az iskolázottsággal való összefüggés is egyértelmű, minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál pozitívabb az egészségi állapot önminősítése. Ez az eltérés is megegyezik az országos tendenciákkal, általánosan mondható szabályszerűség, hogy az iskolázottabbak gyakrabban nyilatkoznak pozitívan, mint a kevésbé iskolázott csoportok tagjai. Hasonló összefüggés látható a településtípus vizsgálatánál is, a városokban élők általában pozitívabban ítélik meg egészségi állapotukat, ennek hátterében azonban az iskolázottság állhat (a magasabb végzettséggel rendelkezők döntően a városokban élnek).

Az általunk mért szociodemográfiai változók szignifikáns összefüggést mutattak az önminősített egészségi állapottal, ezért annak kiderítésére, hogy melyek azok, amelyek a legerőteljesebben befolyásolják a megítélés alakulását, lépcsőzetes regresszióelemzést végeztünk. A legerősebb hatást az iskolai végzettség gyakorolja, ezután lép be a modellbe másodikként az életkor, míg a nem és a településtípus kizárásra került. Ha további változókat is bevonunk a modellbe, a hatások erősségének sorrendje az első két helyen változatlan (iskolai végzettség és életkor), ugyanakkor harmadik helyre belép az a jellemző, hogy valaki rendelkezik-e krónikus betegséggel vagy sem. Emiatt érdemes áttekinteni a vonatkozó információkat.³

A válaszadók 32,5 százaléka szenved valamilyen krónikus betegségben. Ez az arány alacsonyabb, mint országosan, hiszen 2019-ben a magyar lakosság 48 százaléka számolt be arról, hogy van krónikus, legalább 6 hónapja fennálló, vagy vélhetőleg a későbbiekben legalább ugyanennyi ideig tartó betegsége, igaz az országos adatok a 15 évesnél idősebb korosztályokra vonatkoznak (KSH, 2019). Vizsgálatunkban a leggyakrabban előforduló betegségek a következők voltak:

³ A kérdést úgy tettük fel, hogy szenved-e olyan krónikus, hosszú ideje tartó, lassú lefolyású betegségben, amely legalább 6 hónapja tart, vagy előreláthatólag legalább 6 hónapig fog tartani.

5. ábra: A leggyakoribb krónikus betegségek (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

Az adatok alapján a válaszadók körében valamivel magasabb a cukorbetegek aránya, mint a normál felnőtt populációban (19 – 15 %), illetve alacsonyabb az IBS (irritábilis bél szindróma) betegek aránya (országosan 10-20 %). Az adatok értelmezésekor ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a fenti esetekben a már diagnosztizált betegségekről van szó, és mind az IBS, mind a diabetes esetében igen magas a látencia.⁴

A már megismert szociodemográfiai változókkal való összevetésben szignifikáns eltérések nem mérhetőek, ez nyilvánvalóan abból adódik, hogy válaszadóink kivétel nélkül az idősebb, illetve legidősebb korosztály tagjai. Így pl. az általunk definiált életkori csoportok körében minden esetben 25 százalék felett van a krónikus betegségben szenvedők aránya.⁵

Visszatérve a már bemutatott regressziós modellre, a krónikus betegség jelenléte meghatározó az önminősítés esetében. Azok körében, akik rendelkeznek valamilyen krónikus betegséggel a negatív megítélés aránya 15 %, a pozitívan nyilatkozóké pedig 28 százalék, szemben az egészségesnek minősíthető csoporttal, ahol a negatív megítélés aránya 10 %, a pozitívé 41 %.

Amennyiben azt vizsgáljuk, mely krónikus betegségek jelenléte hat szignifikánsan az egészségi állapot megítélésére, az allergia és az IBS esetében nem található ilyen összefüggés (ez adódhat a relatíve kis esetszámból is), a többi betegség esetében azonban igen.

⁴ A pályázati programnak megfelelően vizsgálatunkban elsősorban a diabetesben és az IBS betegségben szenvedőkre koncentráltunk.

⁵ Az egyes életkori csoportok körében 25 és 33 százalék közötti arányok mérhetőek, azonos vagy nagyon hasonló értékekkel, ami miatt statisztikai szempontból az eltérések nem szignifikánsak.

7. táblázat: Az egészségi állapot negatív megítélése (rossz vagy nagyon rossz) az egyes krónikus betegségekben szenvedők körében (%)

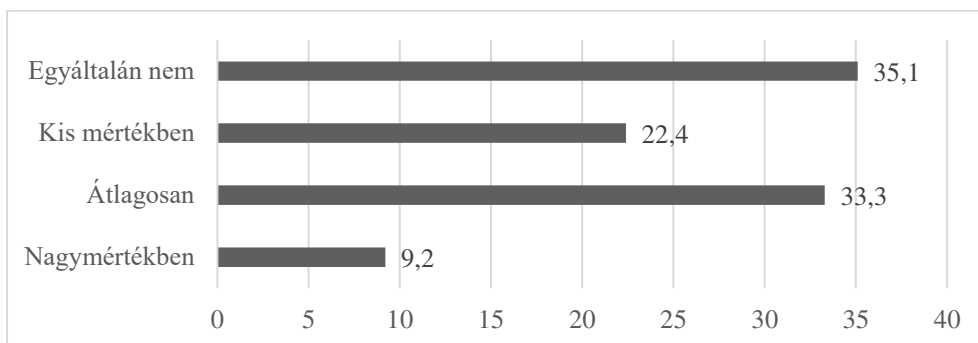
Gyomor- vagy nyombélfekély	59,1
Magas koleszterinszint	19,7
Szív- és érrendszeri betegség	17,1
Cukorbetegség	16,5

Forrás: saját adatfelvétel (N=684)

A legmagasabb arányban a gyomor- vagy nyombélfekélyben szenvedők ítélik meg rossznak az egészségi állapotukat, a legkisebb arányban a cukorbeteg. Ennek hátterében valószínűleg az állhat, hogy a megfelelően kezelt diabetes tünetei nem annyira súlyosak, kevésbé akadályozzák a válaszadókat a mindennapi tevékenységek ellátásában, illetve maguk a válaszadók is megtanultak együtt élni ezzel a betegséggel és megfelelő módon kezelik őket, illetve ők magukat (pl. gyógyszerek megfelelő szedésével, inzulinadagolással). Erre utal az az eredmény is, hogy a válaszadók 73 százaléka nyilatkozott úgy, hogy pontosan ismeri a diabetes kezelésének módját, sőt 81,6 % véli úgy, hogy pontosan tisztában van azzal, hogy milyen szövődményei lehetnek a diabetesnek. Ezek az arányok jóval magasabbak a cukorbeteg arányánál, úgy tűnik, hogy a megkérdezettek a betegségtől függetlenül is tisztában vannak (saját megítélésük szerint) annak jellemzőivel és hatásaival.

A cukorbetegségben szenvedők esetében rákérdeztünk arra is, hogy jelentkeztek-e szövődmények a betegség következményeként. Ezek aránya 45,3 százalék volt, azaz majdnem minden második diabeteses esetben jellemző volt. A szövődmények ugyanakkor kevésbé gátolták a betegeket a mindennapi tevékenységekben.

6. ábra: Mennyiben korlátozták a diabetes szövődményei a mindennapi tevékenységek elvégzését (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=127)

Valamilyen szintű gátoltságról a cukorbetegek egy jelentős része beszámolt a felmérésben, ugyanakkor nagymértékű gátoltságot a betegek közel 10 százaléka említett, és relatíve magas azoknak az aránya, akiknél jelentkeztek valamilyen szövődmények, ezek azonban nem jelentettek semmilyen problémát a mindennapi tevékenységek elvégzésében.

Az IBS betegségekre való tekintettel rákérdeztünk a székletürítés jellemzőire is. Amennyiben a napi minimum 1, maximum 3 alkalmat tekintjük normálisnak, akkor a válaszadók többsége ebbe a csoportba sorolható, ugyanakkor 3,5 százalék nyilatkozott úgy, hogy állandó székrekedéssel küszködik, illetve 11 százalékra jellemző, hogy rendszertelen a székletürítése.

A már említett látencia miatt ezek az információk azért is lehetnek fontosak, mert főleg ez utóbbi két csoport esetében akár egy még nem diagnosztizált IBS is feltételezhető. Ebben az esetben a betegség előfordulási aránya megközelítheti, illetve elérheti az országosan jellemző arányokat.

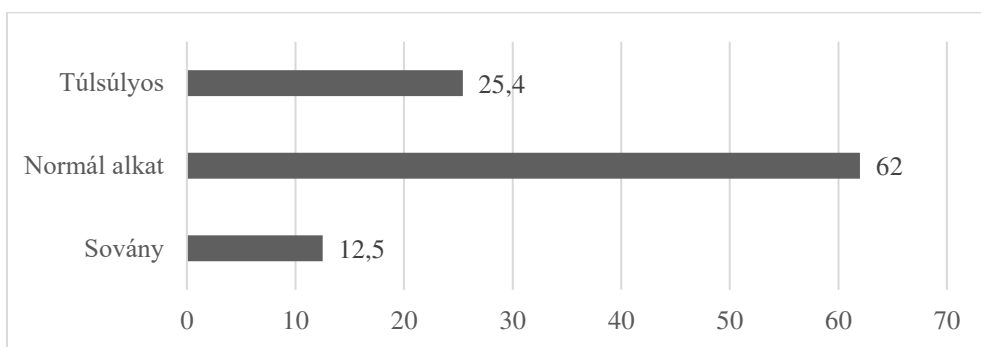
A válaszadók döntő többsége (80 %) csak nagyobb fájdalmak, panaszok esetében fordul orvoshoz, mindössze 11 százalék azok aránya, akik panaszmentesen is felkeresik (döntően) háziorvosukat, mivel szeretnék tudni, milyen az aktuális egészségi állapotuk. A háziorvossal, szakorvossal való találkozást természetesen jelentősen befolyásolta a pandémia, a válaszadók alapvetően telefonon tartották a kapcsolatot orvosukkal, ez a megkérdezést megelőző egy év tekintetében átlagosan 1-2 alkalommal fordult elő, ugyanakkor 53 % jelezte, hogy szükséges lett volna felkeresni egy szakorvost, de erre nem került sor. A háziorvos, szakorvos felkeresése, illetve annak gyakorisága általában fontos mutatója az egészségtudatos magatartásnak, az

elmúlt két év adatai azonban nem igazán megbízhatóak a pandémia, illetve az azzal párhuzamosan bevezetett korlátozó rendelkezések miatt.

Vizsgálatunkban rákérdeztünk a válaszadók testsúlyára és magasságára is, amelynek segítségével meg tudtuk állapítani a BMI értékét is. Az összes válaszadó esetében a BMI átlaga 28,4, ami az idősebbek esetében a normál tartományba esik.

A további vizsgálatoknál a WHO ajánlását követve az idősebb generációkra vonatkozó értékeket vettük figyelembe⁶, így alakítottuk ki az alábbi csoportokat (WHO, 2002).

7. ábra: A testtömeg alakulása a BMI értékek alapján (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=671)

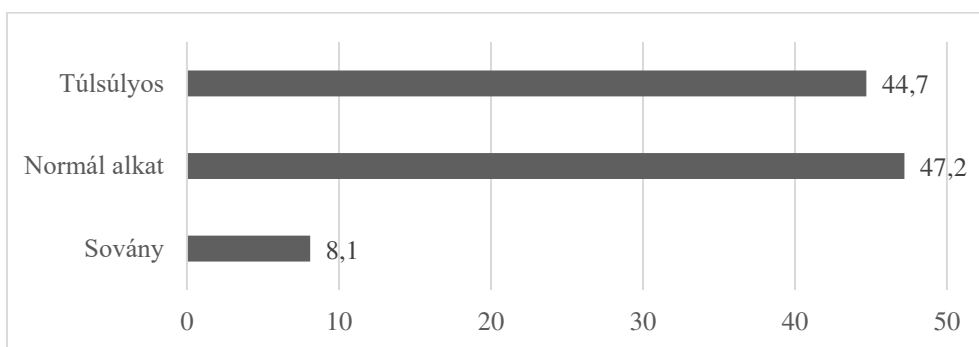
Annak ellenére, hogy a mintában a normál testalkat a domináns, a túlsúly már minden negyedik válaszadóra jellemző. A nemek tekintetében nem mérhető szignifikáns eltérés, annyit azonban érdemes kiemelni, hogy a férfiak körében magasabb a soványak aránya, a túlsúlyosság azonban mindkét nem esetében azonos értékeket mutat. Az életkor tekintetében sem tapasztalható szignifikáns eltérés, arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy a legfiatalabb korcsoportban a legalacsonyabb a túlsúlyosak aránya (18 %) és a 65-74 évesek körében a legmagasabb (30 %).

Hasonló adatsort kapunk, ha az iskolai végzettséget vizsgáljuk, míg a legalacsonyabb végzettséggel rendelkezők körében magasabb arányok jellemzőek, addig a diplomások esetében a teljes mintára kapott értékek dominálnak, de ez az összefüggés sem tekinthető szignifikánsnak.

⁶ Sovány: 23 pont alatt, normál testalkat: 23-30 pont között, túlsúlyos: 31 pont felett, illetve eltekintettünk a kórosan sovány és a súlyos fokú elhízás kategóriáktól, mivel ebbe a két csoportba mindössze 2, illetve 15 fő került be.

Amennyiben az egészségi állapot szubjektív megítélésével vetjük össze az adatokat, már szignifikáns eltéréseket mérhetünk. Eszerint, azok körében, akik jónak vagy nagyon jónak tartják egészségi állapotukat 21 százalék a túlsúlyosak aránya, azok körében, akik rossznak, vagy nagyon rossznak már 75 %. Ez egyben azt is jelenti, hogy a túlsúlyosnak minősített válaszadók maguk is érzik és értik, hogy az elhízás komoly rizikófaktor, ami jelentős hatást gyakorol az általános egészségi állapotra. Emiatt azt is érdemes volt megvizsgálni, mely betegségek mutatnak összefüggést a túlsúlyossággal. Általánosságban elmondható, hogy a krónikus betegségben szenvedők körében az átlagnál magasabb a túlsúlyosak aránya (35 %), szignifikáns összefüggés azonban csak két betegségtípusnál volt megfigyelhető, a szív-és érrendszeri betegségben szenvedők csoportjában (szintén 35 %) és a cukorbetegség esetében.

8. ábra: A testtömeg alakulása a cukorbeteg körében (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=127. Chi-négyzet=29,443. DF=2. P<0,001)

Jól látható, hogy a cukorbeteg körében az összes válaszadóhoz képest szinte a duplája az elhízottak aránya. A vizsgálat adataiból azt nem tudjuk megmondani, hogy ezekben az esetekben a diabetes kialakulása az elhízásra vezethető-e vissza, vagy a betegség következménye, azt azonban ki kell emelni, hogy a túlsúlyosság komoly rizikófaktor a legtöbb krónikus betegség, így a diabetes esetében is.

A további rizikófaktorok esetében az alkoholfogyasztás kevésbé jellemző, hiszen a válaszadók 24 százaléka egyáltalán nem fogyaszt alkoholt, közel 60 százalékuk csak nagyon ritkán, és mindössze 4,5 százalék jelezte azt, hogy napi szinten fogyaszt alkoholt. Ez utóbbi csoport sem tekinthető természetesen automatikusan alkoholbetegnek, mivel a napi fogyasztás kismértékű is lehet.

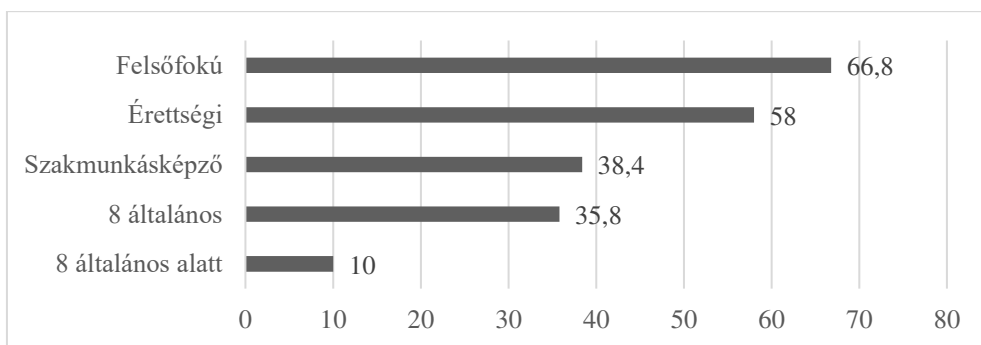
A dohányzás már komolyabb rizikófaktornak tekinthető, mert bár a válaszadók jelentős része egyáltalán nem dohányzik, 25 százalékuk azonban erős dohányosnak minősíthető, naponta dohányzik. Az alkoholfogyasztás, illetve a dohányzás nem mutat szignifikáns eltérést a már megismert változók esetében, azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a napi dohányzók aránya magas még a krónikus betegségben szenvedők körében is, 23,6 %.

A válaszadók napi étkezési rutinjára a háromszori étkezés a jellemző, relatíve kevesen tízórazinak (10,4 %), illetve uzsonnáznak (12,5 %). A már megismert szociodemográfiai változók esetében nem találtunk szignifikáns eltéréseket az étkezési rutint illetően.

A napi folyadékbevitel az esetek többségében megfelel a felnőtteknél (és idősebbeknél) ideálisnak tekinthetőnek, normál fogyasztásnak (2-3 liter), ugyanakkor 10 százalék nyilatkozott úgy, hogy kevesebb, mint 1 liter folyadékot fogyaszt naponta. Ez több szempontból is rizikófaktornak tekinthető, hiszen az idősebbeknek fokozottan figyelniük kell a tudatos folyadékfogyasztásra, mert a szomjúságérzetük csökken, így a kiszáradás veszélye is jobban fenyegeti őket. A szociodemográfiai, illetve a krónikus betegségekre vonatkozó változóknál csak egy esetben található szignifikáns eltérés. A férfiak 14 százalékára jellemző ez az alacsony folyadék fogyasztási szint, szemben a nők 7 százalékával.

A válaszadók 54 százaléka szed rendszeresen vitamint és/vagy táplálékkiegészítőt. A férfiak körében magasabb ez az arány, 68,7 %, a nők körében valamivel alacsonyabb, 43,5 %. Az iskolázottság tekintetében is szignifikáns eltérések figyelhetők meg.

9. ábra: A vitamint/táplálékkiegészítőt rendszeresen fogyasztók aránya (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=683. Chi-négyzet=51,633. DF=4. P<0,001)

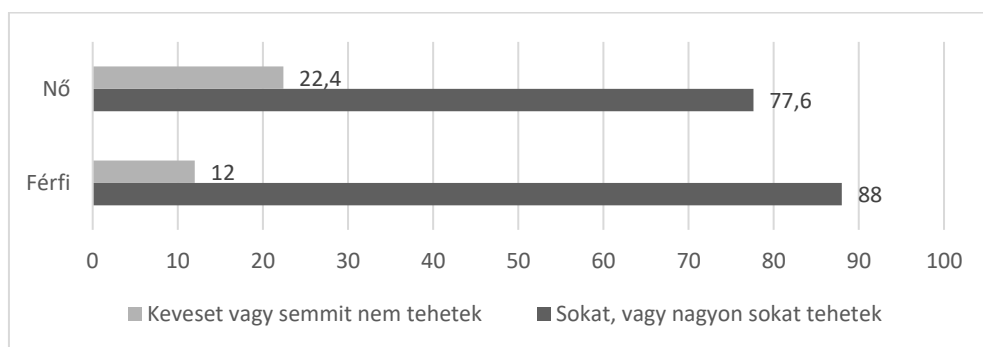
Ebben az esetben is egyfajta lineáris összefüggés látható, minél magasabban iskolázott valaki, annál inkább jellemző a vitaminok, illetve táplálékkiegészítők rendszeres fogyasztása. Már az érettségivel rendelkezők körében magasabb ez az arány az átlagnál, a diplomások körében pedig jelentősen meghaladja azt.

A fogyasztást meghatározó tényező, hogy szenved-e valaki valamilyen krónikus betegségben. A rendszeres fogyasztás az ő körükben lényegesen magasabb, 71 %. A kutatásunk szempontjából kiemelt fontossággal bíró betegségek körében az IBS-el diagnosztizáltak 82 százaléka, a cukorbeteg 65 %-a fogyaszt rendszeresen valamilyen vitamint vagy táplálékkiegészítőt (mindkét csoport esetében szignifikáns eredményről beszélünk).

Egészségmagatartás és egészségkultúráltság

A válaszadók egészségtudatossága kifejezetten erősnek mondható, hiszen 82 százalékuk tartja úgy, hogy önmaga is sokat, vagy nagyon sokat tehet egészségéért, az egészség megőrzéséért, és mindössze 1,2 százalék nyilatkozott úgy, hogy semmit sem tehet. A magas pozitív megítélés aránya ellenére szignifikáns eltérések figyelhetők meg a szociodemográfiai mutatók mentén.

10. ábra: Mennyit tehet Ön az egészségéért – nemek közötti eltérések (%)

Forrás: saját adatfelvétel (N=684. Chi-négyzet=21,439. DF=3. P<0,001)

Kifejezetten érdekes eredménynek számít, hogy a férfiak körében magasabb azok aránya, akik úgy vélik, hogy sokat tehetnek egészségi állapotukért, és a hölgyek körében magasabb azoké, akik szkeptikusabban nyilatkoztak.

8. táblázat: Mennyit tehet Ön az egészségéért – az iskolai végzettség szerinti eltérések (%)

	8 általános alatt	8 általános	Szakmunkásképző	Érettségi	Felsőfokú
Sokat vagy nagyon sokat tehetek	11,1	54,8	76,4	81,6	93,0
Keveset vagy semmit nem tehetek	88,9	45,2	23,6	18,4	7,0

Forrás: saját adatfelvétel (N=684. Chi-négyzet=106,531. DF=12. P<0,001)

Ebben az esetben is szinte lineáris összefüggés mérhető, minél magasabban iskolázott valaki, annál inkább véli úgy, hogy sokat tehet az egészségéért, illetve megfordítva, minél alacsonyabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál szkeptikusabb. Hasonló arányok jellemzőek a hazai felnőtt populációra is, hiszen minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál optimistább a saját egészségének alakítását illetően. Míg a legfeljebb alapfokú végzettségűek 71, addig a felsőfokú végzettségűek 94%-a szerint nagyon sokat vagy sokat tehetünk egészségünk megőrzése érdekében (KSH, 2019).

9. táblázat: Mennyit tehet Ön az egészségéért – az életkori csoportok szerinti eltérések (%)

	50-55 év között	56-64 év között	65-74 év között	75 év felett
Sokat vagy nagyon sokat tehetek	86,2	86,7	76,5	52,2
Keveset vagy semmit nem tehetek	13,8	13,3	23,5	47,8

Forrás: saját adatfelvétel (N=684. Chi-négyzet=39,107. DF=9. P<0,001)

Míg a fiatalabb korosztályokhoz tartozók döntő többsége véli úgy, hogy sokat, vagy nagyon sokat tehet a saját egészségéért, addig a legidősebbek körében ennek a vélekedésnek az aránya már jóval alacsonyabb. Az idősebbek sokkal szkeptikusabbak ebben a tekintetben.

Az egyes krónikus betegségben szenvedők esetében csak a szív-és érrendszeri megbetegedések és a diabetes mutat szignifikáns eltérést a megítélés tekintetében. Az első csoport esetében 74 % nyilatkozott úgy, hogy sokat tehet egészségéért, a cukorbetegség körében ez az arány valamivel

alacsonyabb, 72,4 %. Bár mindkét érték magasnak számít, mégis elmarad a teljes mintára jellemző aránytól.

Amennyiben az önminősített egészségi állapot adataival vetjük össze a kapott információkat, láthatóvá válik, hogy azok, akik megítélésük szerint jó vagy nagyon egészségnek örvendenek, inkább érzik azt, hogy képesek tenni az egészségükért, arányuk 36 százalék. Ebben a csoportban mindössze 0,8 százalék vélekedett úgy, hogy keveset vagy semmit nem tehet az egészségéért. Velük szemben azok, akik egészségi állapotukat rossznak vagy nagyon rossznak ítélik meg, már csak 3,8 százalékban nyilatkoztak úgy, hogy sokat tehet az egészsége megőrzéséért, és 7,6 százalék a teljesen szkeptikusok aránya ebben a tekintetben. Eredményeink alapján kirajzolódik egy határozottan egészségtudatos, az egészségéért tenni is hajlandó csoport, ami megerősíti azt az általános egészségszociológiai megfigyelést, miszerint a társadalom egyes szintjein az egyén egyre jobban foglalkozik az egészségével, az egészség mára a kultúra részévé vált (Pikó 2002).

Az egészségtudatos magatartás egyik meghatározó tényezője, hogy milyen fokú egészségkultúrával, egészségműveltséggel rendelkezik az egyén. Egészségműveltség alatt azt a képességet értjük, amely az egyes döntések meghozatalához az információk beszerzéséhez és az információk megértéséhez szükséges (Szabó 2016). Fogyasztói tudatosság szempontjából lényeges lehet, hogy az időskorra hanyatló meggyőzési tudatosság miatt ezen korosztályok kiszolgáltatottabbak, ami érinti az információfeldolgozást is, - például a termékleírások, betegtájékoztatók elolvasását, megértését, és különösen a meggyőzési helyzetek szituációs faktorait (Balázs és Bene 2019).

Vizsgálatunkban a válaszadók valamivel több, mint felére (54 %) jellemző, hogy mindig elolvassa a termékleírásokat, útmutatókat, harmaduk csak néha, 13 százalék nyilatkozott úgy, hogy soha nem élnek ezzel a lehetőséggel. Ez abból a szempontból fontos eredmény, hogy nem mindegy, milyen információk szerepelnek egy-egy termék tájékoztatójában, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a válaszadók (saját bevallásuk szerint) képesek önállóan értelmezni a termékcímkeket és útmutatókat, ritkán veszik igénybe mások segítségét, illetve abból a szempontból is tudják értelmezni a leírásokat, hogy az adott személyre (betegségre) vonatkozóan fogyasztható-e az adott termék.

Az egészségkultúráltságnak, egészségműveltségnek ezt a három dimenzióját egy külön kérdésblokkban vizsgáltuk, a válaszadóknak minden esetben egy öt fokozatú skálán kellett megjelölniük, mennyire tudják

értelmezni a termékcímkéket, útmutatókat, szükséges-e valakinek a segítsége a megértésben, illetve, hogy az útmutatók alapján mennyire tudják megítélni, hogy az adott személy fogyaszthatja-e az adott terméket, vagy sem. A fent leírt eredmények alapján pozitív kép rajzolódik ki, a válaszadók általában tudják értelmezni az útmutatókat, termékcímkéket, nincs szükségük külső segítségre. Ennek ellenére egyes változók esetében szignifikáns eltérések tapasztalhatók:

1. A férfiak körében magasabb azok aránya, akik úgy vélik nincsenek problémáik a termékleírások, útmutatók értelmezésénél, a nők megítélése bizonytalanabb ($F=43,319$, $P<0,001$)
2. Minél idősebb valaki, annál bizonytalanabb az értelmezés, a fiatalabb korosztályok tagjai sokkal határozottabban nyilatkoznak pozitívan, mint a legidősebbek ($F=11,230$, $P<0,001$)
3. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál könnyebben tudja értelmezni a leírtakat ($F=27,459$, $P<0,001$)
4. Azok a válaszadók, akik jónak vagy nagyon jónak ítélik meg egészségi állapotukat, magasabb arányban vélik úgy, hogy nem okoz nekik problémát az értelmezés, mint azoknak, akik rossznak, vagy nagyon rossznak tartják saját egészségi állapotukat ($F=7,058$, $P<0,001$)
5. A valamilyen krónikus betegségben szenvedők sokkal magabiztosabbak abban, hogy képesek a termékleírásokat, útmutatókat értelmezni, mint azok, akik nem rendelkeznek krónikus betegséggel ($F=18,819$, $P<0,001$)

Következtetések

Kutatásunkban 684 kitöltött és értékelhető kérdőív állt rendelkezésünkre. Mintánk a nemekre és településtípusokra vonatkozóan reprezentatívnak tekinthető. A felmérés több témakört érintett: szociodemográfiai adatok, egészségi állapot, táplálkozási jellemzők, egészségkultúráltság.

A szociodemográfiai mutatók esetében mindenképpen pozitív jellemző az időseket körülvevő széleskörű „természetes védőháló”, jelentős arányuk él házastárssal vagy élettárssal, illetve magas azoknak a száma is, akik rendszeres kapcsolatot ápolnak gyermekeikkel, rokonaikkal, az ismerősökkel és szomszédokkal. Relatíve kevesen élnek egyedül, ugyanakkor a legidősebbek körében már minden ötödik válaszadóra ez jellemző, illetve körükben a legmagasabb azoknak az aránya, akik fokozottabb gondozási szükséglettel rendelkeznek.

Az egészségi állapot szubjektív megítélését az iskolai végzettség, az életkor és a krónikus betegségek jelenléte határozza meg. A válaszadók 32,5 százaléka

szenved valamilyen krónikus betegségben. Jelentős probléma a túlsúlyosság-elhízás, a válaszadók 25,4 százaléka tartozik ebbe a csoportba, ami különösen a cukorbetegség esetében jelent rizikófaktor. A cukorbetegek körében már 44,7 százalék a túlsúlyosak aránya.

A szociodemográfiai változók közül szintén az életkor és az iskolai végzettség az a két jellemző, amely meghatározó az egészségműveltség területén. Az adott termékekhez adott leírások, útmutatók értelmezése általában nem okoz gondot a válaszadóknak, ugyanakkor ebben az esetben is igaz az az összefüggés, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál könnyebben tudja értelmezni a leírtakat, illetve, hogy a bizonytalanság, a megértés nehézsége inkább a legidősebb korosztályra jellemző.

Eredményeink alapján az ötven év feletti korosztályok esetében is kirajzolódik egy erőteljesen egészségtudatos csoport, amelynek tagjai egészségi állapotukat jónak vagy nagyon jónak tartják, úgy vélik, hogy ennek megőrzése rajtuk múlik és sokat is tehetnek érte, illetve akik magas egészségműveltséggel jellemezhetők. Ennek az egészségtudatosnak nevezhető csoportnak a tagjai döntően a fiatalabb korosztályból kerülnek ki, még aktívak a munkaerőpiacon, és jellemzően magasan kvalifikáltak.⁷

Kutatásunk újfent megerősítette azt a már ismert összefüggést, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek, az egyén társadalmi hierarchiában elfoglalt helye meghatározó faktor az egészségi állapot tekintetében.

⁷ Ezt az eredményt erősítette meg egy klaszter-elemzés is. Az egészségtudatosnak nevezhető csoport aránya mintánkban 55 százalék, ami azt is jelenti, hogy az ötven évnél idősebb korosztály esetében minden második válaszadó ebbe a csoportba tartozik.

Felhasznált irodalom

1. Antczak, E.; Miszczyńska, K. (2020): The self-perceived high level of health quality of Europeans – spatial analysis of determinants, *Journal of Applied Economics*, 23:1, 746-764.
2. Balázs Katalin; Bene Ágnes (2019): Az aktív időskor szerepe a fogyasztóvédelemben. *Magyar Gerontológia*, 11(36-37), 65-77. <https://doi.org/10.47225/MG/11/37-38./7449>
3. Csizmadia Péter (2018): Kísérlet az egészség fogalmának újradefiniálására. A Meikirch modell. *Egészségfejlesztés*, 59. (1): 45-51.
4. EUROSTAT-European Commission (2022): European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC). Letöltés helye: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_silc_18/default/table?lang=en Letöltés ideje: 2022. 10.08.
5. Idler EL; Benyamini Y. (1997): Self-rated health and mortality: a review of twenty-seven community studies. *J Health Soc Behav.* Mar;38(1):21-37. PMID: 9097506.
6. Joukl, M., Vítková, L., Truhlářová, Z., Marešová, P., Orlíková, L., (2022): The importance of mobility for the autonomy of seniors. *KONTAKT.* 24(3):254-262 | DOI: 10.32725/kont.2022.024
7. KSH (2019): Európai lakossági egészségfelmérés. <https://www.ksh.hu/elef>
8. KSH (2021): Munkaerőpiaci folyamatok, 2021. I. félév. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf212/index.html> Letöltés ideje: 2022. 10. 27.
9. Libicki Éva; Rusinné Fedor Anita (2020): A szubjektív egészségi állapot kutatási háttérének többszintű megközelítése a társadalmi egyenlőtlenségek tükrében. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 11(31), 13–25. <https://doi.org/10.19055/ams.2020.11/31/2>
10. Lundberg O; Manderbacka K. (1996): Assessing reliability of a measure of self-rated health. *Scand J Soc Med.* Sep;24(3):218-24. doi: 10.1177/140349489602400314. PMID: 8878376.
11. Mikrocenzus (2016): <https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/>
12. Mile Marianna; Tatai,Csilla; Fábíán Balázs; Csiki Zoltán (2020): A fizikai aktivitás hatásai az időskori kognitív működésre. *Orvosi Hetilap*, 161(5), pp. 163–168.

13. Moravcsik-Kornyicki Ágota; R. Fedor Anita (2021): Az egészség komplex megközelítése, mint az egészség-szociológiai vizsgálatok elméleti kerete. *Acta Medicinae Et Sociologica*, 12(32), 24–49.
<https://doi.org/10.19055/ams.2021.05/31/2>
14. Népszámlálás (2011): <https://mek.oszk.hu/11500/11517/11517.pdf>
15. Palladino, R.; Tayu Lee, J.; Ashworth, M.; Triassi, M.; Millett, Ch. (2016): Associations between multimorbidity, healthcare utilisation and health status: evidence from 16 European countries, *Age and Ageing*, Volume 45, Issue 3, May, Pages 431–435.
16. Pikó Bettina (2002): Egészségszociológia. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
17. Sárváry Andrea; Majer Réka; Jávorné Erdei Renáta (2019): Lelki egészség Nyíregyháza lakosai körében. *Egészségfejlesztés, LX. évfolyam Jubileumi lapszám*. pp. 46-56. DOI: 10.24365/ef.v60i5.519
18. Shields, M.; Shooshtari, S. (2001): Determinants of self-perceived health. *Health Rep*. 2001 Dec;13(1):35-52. PMID: 15069807.
19. Singh-Manoux A., Dugravot A.; Shipley MJ.; Ferrie JE.; Martikainen P.; Goldberg M.; Zins M (2007): GAZEL Cohort. The association between self-rated health and mortality in different socioeconomic groups in the GAZEL cohort study. *Int J Epidemiol*. Dec;36(6):1222-8. doi: 10.1093/ije/dym170. Epub 2007 Nov 19. PMID: 18025034; PMCID: PMC2610258.
20. Szabó Pálma (2016): Egészségműveltség a magyar népesség körében. *Orvostovábbképző Szemle*, 23. 2. 66-72.
21. WHO (2002): Keep it for life: meeting the nutritional needs for older persons. Geneva.
22. Wuorela, M.; Lavonius, S.; Salminen, M. (2020): Self-rated health and objective health status as predictors of all-cause mortality among older people: a prospective study with a 5-, 10-, and 27-year follow-up. *BMC Geriatr* 20, 120.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (134-144)

doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/7>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

NYÍREGYHÁZA

Korai kötődést befolyásoló tényezők az asthmás krónikus beteg gyermeket nevelő családokban

Józsa Tamás¹

¹ vezető klinikai szakpszichológus, család- és párterapeuta; Debreceni Egyetem, Klinikai Központ, Kenézy Gyula Campus, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Osztály, 4032 Debrecen, Bartók Béla út 1-3. ORCID: 0000-0002-3858-4094

INFO

Kapcsolattartó szerző neve
tamasjzsa@med.unideb.hu

Keywords

psychosomatic disorders,
asthma bronchiale,
breastfeeding,
attachment,
prevention

ABSTRACT

Abstract

The modern society of the 21st century has to cope with many psychosomatic disorders which have high significance in public health. Several researches pointed out that one of the most determinant aspects in connection with asthma bronchiale is the mother-child relation. The aim of this study was to detect what is the predisposing role of early childhood attachment factors. 130 children with asthma bronchiale between the age of 10 to 18 and their mothers were involved. A socio-demographic questionnaire (to detect the early experiences), the Multidimensional Anxiety Scale (for the children) and the Beck Anxiety Inventory (for the parents) were used. Our most important finding is that out of important life events in connection with childhood attachment (especially the breastfeeding and its length) was proven to be a protective factor. Establishing preventive opportunities at institutions are recommended, e.g. setting up educative and preventive groups for chronically ill children and their parents. Attachment in early childhood must be considered to be even more important in the case of chronically ill patients.

Kulcsszavak

pszichoszomatikus
megbetegedések,
asthma bronchiale,
szoptatás,
kötődés,
prevenció

Absztrakt

XXI. századunkban számos nagy népegészségügyi jelentőségű pszichoszomatikus megbetegedéssel kell megküzdenünk. Kutatások kimutatták, hogy az asthma bronchiale kapcsán kardinális befolyásoló tényező az anya-gyermek kapcsolat. Jelen kutatás célja, hogy feltárja a kora gyermekkori kötődési faktorok lehetséges szerepét e zavar hátterében. 130 fő 10-18 év közötti asthmás gyermek és az ő édesanyjuk került bevonásra a vizsgálatba, velük egy szocio-demográfiai kérdőív (a kora gyermekkori élmények

feltérképezése céljából), a Gyermekek Multidimenzionális Szorongás Skála (a gyermekekkel) és a Beck Szorongás Leltár (az édesanyjokkal) került felvételre. Különösen a szoptatás kapcsán mondhatjuk azt, hogy valószínűsíthető protektív faktor mind a gyermekek, mind pedig az édesanyjuk kötődésének és szorongásának alakulása szempontjából. A prevenció szempontjából lényeges intézményi lehetőséget biztosítani a krónikusan beteg gyermekek és szüleik számára, valamint a kötődési faktorok vizsgálatát még hangsúlyosabbá tenni a jövőbeli kutatások során.

Köszönetnyilvánítás: Túry Ferencnek (Semmelweis Egyetem) a témában nyújtott segítségével; Papp Ágnesnek, Gönczi Ferencnek és Balla Györgynek (Debreceni Egyetem) a páciensek toborzásáért; Nagy Beáta Erikának (Debreceni Egyetem) a páciensek toborzásáért és szakmai tapasztalatáért.

Bevezetés

Modern tudományelméleti megközelítésből szemlélve a pszichoszomatikus megbetegedéseket világosan látszik, hogy a bio-pszicho-szocio-spirituális modell figyelembe vétele nélkül nem értelmezhetők és kezelhetők megfelelően sem a preventív ellátás színterein, sem pedig a gyógyító munka során (Szokolszky és Komlósi 2015; Moravcsik és R. Fedor 2021). Ezen paradigma bevezetése tette ugyanis lehetővé, hogy a krónikus betegségektől szenvedő gyermekek és serdülők kezelése során a fókusz az őket körülvevő miliőre, a családjaikra is irányuljon. Nem elhanyagolható tény tehát, hogy ezen fiatalok esetében az intrafamiális hatások jóval nagyobb befolyással bírnak a megbetegedésükre, mint azt korábban, a biomedikális elméletekre alapozva gondolták – ennek kapcsán az ún. pszichoszomatikus családok vizsgálata az előtérbe került, s vált eklatáns részévé a kutatásoknak.

Rendszerszemléleti beágyazottságuk releváns szempontja, hogy mivel sajátos interakciós mintázatokkal jellemezhetők ezek a családok, valamint a gyermekek tünetei gyakran időben is egybeesnek a konfliktusokkal és problémás élethelyzetekkel (szinkronicitás), az oda-vissza ható kölcsönhatás és a cirkuláris okság elve alapján a szülők pszichoedukációjával, olykor szupportív terápiájával vagy családterápiájukkal mindenképpen számolni kell (Gelin, Cook-Darzens és Hendrick 2018). Őket megsegítve érhető el az az eredmény, amely csupán a gyermek egyéni megsegítése során nem, vagy redukált formában. Elkerülhető továbbá a gyors és gyakori remisszió: tartós és elsődleges változás valószínűbben eszközölhető akkor, ha minden egyes tagja

a rendszernek képes legalább az átkeretezésre (reframing) (Ramsey, Plevinsky és munkatársai 2020).

Elméleti háttér

Utópisztikusnak tűnhet ennek mindennapi praxisbeli megvalósítása, és sokszor az adott élethelyzetből fakadóan nem is sikerülhet maradéktalanul, de a célkitűzés egyértelmű. Olyan nagy népegészségügyi jelentőségi megbetegedésekben, mint amilyen például az asthma bronchiale, amely már az 1950-es évektől az egyik klasszikus pszichoszomatikus megbetegedésnek tekintendő, nem megkerülhető a gyógyító teamben történő munka (pl. már ld. Middleton 1997). Az asthmás gyermekek vizsgálata azért is kulcsfontosságú, mert esetükben a kötődési hiányok pszichológiai hatásainak a szomatikus állapotra történő befolyása szintén igazolt (pl. Klopp 2017). Ezt saját kutatásainkban egyaránt feltártuk és igyekeztünk hangsúlyozni annak gyakorlati relevanciáját is (Józsa, Papp és munkatársai 2018).

A fentiek kapcsán további célkitűzésünk, hogy megvizsgáljuk az asthma bronchialéban szenvedő családok szülőtagjait (elsődlegesen az édesanyákat, akik a megkapaszkodási ösztönért mint elsődleges gondozók felelnek (Klaniczay 2000)), és vizsgálatsorozatunkba integráljuk az eredményeket. A 2016-ban indult kutatásunk jelen állomásának középpontjába kifejezetten őket (és természetesen asthmás gyermekeiket) állítottuk, ugyanis ők lehetnek felelősek azokért a kötődést gátló tényezőkért – a szoptatás elmaradása, a korai bölcsődébe adás, lakóhely mint társas kapcsolatok elsődleges forrása, valamint a testvérek száma mint releváns társas támasz –, amelyek gyermeküket később fokozott kompenzatorikus viselkedésmintázatok felé mozdíthatják. Ilyen pótló tényező lehet például többféle addikció is, amelyek közül ehelyütt kell megemlítenünk a napjainkban az egyik leginkább releváns függőséget, a VGA-t (Video Game Addiction, videojáték-függőség), amely 2022-ben az ICD (Betegségek Nemzetközi Osztályozása, BNO) 11. kiadásába beemelésre is kerül. Fontos tehát az, hogy egy generációt visszalépjünk, és már a szülők (édesanyák) esetében vizsgálódni kezdjünk azzal kapcsolatban, hogyan és milyen viselkedésmintázattal írhatók le gyermekükkel-családjukkal kapcsolatban azok korai élet éveikben.

R. Fedor (2015) a kisgyermeket nevelő nők munkaattitűdjét vizsgáló kutatásában többek között azt is vizsgálta, hogy az anyák mit tekintenek optimális kizárólagos gyermekgondozási szabadságnak, vagy is azt, hogy

szülést követően meddig maradnak otthon gyermekükkel. Eredményei azt mutatták, hogy a gyermek szempontjából és az anya szempontjából kalkulált optimális otthon töltött idő között szinte pontosan egy év volt a különbség, amelynek okát az anyák munkaerőpiaci reintegrációs nehézségeivel magyarázta. Moravcsik-Kornyicki és R. Fedor (2021) a csecsemőkori anyatejes táplálás még mindig alacsony szintjére és területi egyenlőtlenségeire hívják fel a figyelmet. Vizsgálatukban az elmúlt 23 évben védőnői gondozásba került várandós nők szerepeltek (összesen 56 776 adatból álló adatbázist elemeztek), s megállapították, hogy az anya-gyermek kapcsolatot jelentősen meghatározó, a gyerek 4 hónapos koráig kizárólagos anyatejes táplálás a vizsgált populáció 47,39%-ára volt igaz 2019-ben. A 6 hónapos korig hozzátáplálás nélkül, anyatejjel táplált csecsemők aránya pedig mindösszesen 34,4% volt.

Anyag és módszer

Jelen vizsgálatban tehát az asthma bronchialeban szenvedő gyermekek mellett – akiknek betegségük etiológiájában a szakirodalmi adatok alapján igazolható a koragyermekori kötődéseknek a zavara, valamint a kapcsolati sérülékenység – édesanyjukat is vizsgáltuk. Kérdésünk, hogy a kötődési vulnerabilitás hatása miként jelenik az ő szorongásukban, amely leginkább gátja lehet a megfelelő gondozói válaszkészségnek.

Vizsgálati eszközök

A vizsgálatban egy általunk készített szocio-demográfiai kérdőív mellett, amelyben a szoptatás időtartamára, a bölcsődébe adás időtartamára, a lakóhely nagyságára, valamint a testvérek számára kérdeztünk rá mint releváns kötődést gátló-befolyásoló anamnesztikus adatokra, a gyermekekkel a Gyermek Multidimenziális Szorongás Skála (MASC), az édesanyjukkal pedig a Beck-féle Szorongás Leltér (BAI) került felvételre. A MASC 39 kérdésből áll és maximálisan 117 pont érhető el benne (March, Parker és munkatársai 1997). Ezt elsősorban prepubertás és pubertás korú gyermekek számára dolgozták ki, s a szorongás 4 területét méri: fizikai tünetek, szociális helyzetekben megjelenő szorongás, elkerülésre irányuló magatartás és pánik tünetek. Minél magasabb a végső pontszám, annál szorongóbb az illető. A BAI 19 igen-nem állításból tevődik össze és a maximálisan elérhető pont 63, s a szorongás tüneteinek meglétét és erősségét mériadoleszcensek, felnőttek esetében

(Fydrich, Dowdall és Chambless 1992). Itt 0-3 pontos Likert-skálán lehet értékelni az adott tünetet aszerint, hogy saját magunk esetében mennyire tapasztaljuk azt. Ezen eszközök közül egyik sem rendelkezik friss magyar átlagértékekkel, de mivel jelen közleményben nem is az átlagpopuláció standardjéhez hasonlítottuk a pontszámokat, hanem a vizsgálati személyek önmagukhoz képest detektálható tendenciához, ezek hiánya nem releváns.

A vizsgálat lefolytatásának körülményei

A kutatásba 130 fő asthma bronchialéban szenvedő, 10-18 év közötti gyermeket vontunk be (85 fiú, 45 lány). A szülőcsoportot az ő édesanyjuk (130 fő) jelentette). A vizsgálati minta klinikai, kórházi ambulanciák, illetve egyéb szakrendelők betegeiből került ki, akik több megyéből és régióból érkeztek a Debreceni Egyetem Klinikai Központ Gyermekgyógyászati Klinikájának Pulmonológiai Szakrendelésére, valamint a Debreceni Egyetem Klinikai Központ Kenézy Gyula Campus Pulmonológiai Szakrendelésére. A vizsgálati mintánkban nem szerepeltek olyan asthmás gyermekek, akik esetében betegségük súlyossága kizárta volna a közösségi sport- vagy egyéb tevékenységekben történő részvételt. A kutatás megfelel az Orvosi Világszövetség Helsinai deklarációjának (World Medical Association Declaration of Helsinki), valamint a Regionális és Intézményi Kutatásetikai Bizottságtól származó (4741-2017) és az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottság általi (14399-4 2018/EKU) engedéllyel rendelkezik.

Eredmények

A statisztikai elemzéshez az R statisztikai program 3.5.0 verzióját használtuk. Az adataink normáloszlást követtek (Shapiro–Wilk próba), így a csoportok összehasonlításához kétmintás t-próbát alkalmaztunk, illetve a több csoport összehasonlításához pedig Kruskal–Wallis próbát végeztünk.

Mint az az 1. táblázatból is látható, hogy a gyermekek szorongása a biztonságos kötődésre jellemző szoptatási idő növekedésével majdnem szignifikáns mértékben csökken. A legmagasabb szorongás az egyáltalán nem, vagy csak alig – 1-7 napig – szoptatott gyermekek esetében detektálható. A legkevésbé a 6 hónapnál tovább szoptatott gyermekek mutattak szorongást. Ugyanezen tendencia mentén az édesanyák szorongása is csökken azok esetében, akik többet szoptatták a gyermeküket – igaz, itt nem detektálhatóak

akkora különbségek –. A legmagasabb szorongást a nem vagy csak alig – 1-7 napig – szoptató anyák mutattak, a legkisebb szorongást pedig a 6 hónapnál tovább szoptatók.

1. táblázat: A szoptatási idő és a 10-18 éves asthmás gyermekek és anyukáik szorongásának alakulása

Asthmás gyermekek	Gyermek szorongásának átlagértéke (max. 117)	Anya szorongásának átlagértéke (max. 63)
Nem szoptatták (n = 34)	85.52 (sd = 22.19)	10.73 (sd = 10.47)
1-7 napig szoptatták (n = 7)	95.42 (sd = 13.31)	7.14 (sd = 5.04)
1-4 hétig szoptatták (n = 16)	80.62 (sd = 15.22)	7.5 (sd = 5.94)
1-6 hónapig szoptatták (n = 58)	79.58 (sd = 17.62)	8.41 (sd = 8.07)
6 hónapnál tovább szoptatták (n = 15)	73.42 (sd = 13.44)	7.07 (sd = 4.64)
Különbség	p = 0.08	p = 0.93

A 2. táblázat eredményei alapján elmondható, hogy sem az asthmás gyermekek, sem pedig az édesanyjuk szorongására nincs szignifikáns befolyással a bölcsődébe járás időtartama, így valószínűsíthetőnek tartjuk azt, hogy a tágabb szociális miliőt jól tudja kompenzálni egy szoros(abb) családi, elsődleges gondozói pozitív magatartásmintázat. A gyermekek esetében hasonlóan magas szorongást mutattak azok, akik egyáltalán nem jártak bölcsődébe, és azok, akik

2. táblázat: A bölcsődébe járás időtartama és a 10-18 éves asthmás gyermekek és anyukáik szorongásának alakulása

10-18 éves asthmások	Gyermek szorongásának átlagértéke (max. 117)	Anya szorongásának átlagértéke (max. 63)
Nem járt bölcsődébe (n = 72)	82.08 (sd = 18.25)	8.81 (sd = 7.43)
1-4 hétig járt bölcsődébe (n = 32)	81.03 (sd = 18.76)	8.96 (sd = 9.36)
1-6 hónapig járt bölcsődébe (n = 12)	77.16 (sd = 18.6)	9.75 (sd = 10.38)
7 hónapnál tovább járt bölcsődébe (n = 15)	81.28 (sd = 19.47)	7.42 (sd = 7.9)
Különbség	p = 0.77	p = 0.8

A 3. táblázat adatai is megerősítik a fentebb leírtakat: mivel sem az asthmás gyermekek, sem pedig édesanyjuk szorongására nincs jelentős befolyással a lakóhelyük nagysága, valószínűsíthetőnek tartjuk azt, hogy a korai életévekben tapasztalt kötődési magatartás kardinálisabb hatással bír a krónikus beteg gyermekek életére.

3. táblázat: A lakóhely nagyságának és a 10-18 éves asthmás gyermekek és szüleik szorongásának alakulása

10-18 éves asthmások	Gyermek szorongásának átlagértéke (max. 117)	Szülő szorongásának átlagértéke (max. 63)
Tanya (n = 8)	80.87 (sd = 12.9)	6 (sd = 4)
Falu (n = 34)	83.11 (sd = 20.07)	8.76 (sd = 7.73)
Kisváros (n = 51)	78.88 (sd = 17.94)	9.11 (sd = 8.88)
Nagyváros (n = 37)	82.67 (sd = 18.71)	8.97 (sd = 8.45)
Különbség	p = 0.66	p = 0.9

A 4. táblázat adatai szintén megerősítik a család mint elsődleges szocializációs közeg kötődésre gyakorolt hatását: bár az asthmás gyermekek szorongására nincs jelentős befolyással a testvéreik száma (nagyságrendileg ugyanannyit szoronganak; valószínűleg betegségtudatukra ez kevésbé gyakorol számottevő hatást), addig az édesanyák szorongása jelentősebben nő azáltal, minél több gyermeket nevelnek a családban. Esetükben a krónikus beteg gyermek felé irányuló figyelem kihatással lehet a többi gyermekkel kapcsolatos attitűdjére is, ergo szorongásnövelő hatása kiterjed.

4. táblázat: A gyermekek száma a családban és a 10-18 éves asthmás gyermekek és szüleinek szorongásának alakulása

10-18 éves asthmások	Gyermek szorongásának átlagértéke (max. 117)	Szülő szorongásának átlagértéke (max. 63)
1 gyermek a családban (n = 25)	77.52 (sd = 19.46)	6.6 (sd = 5.53)
2 gyermek a családban (n = 48)	83 (sd = 18.7)	9.72 (sd = 9.93)
3 gyermek a családban (n = 38)	82.73 (sd = 17.56)	8.28 (sd = 6.95)
4 gyermek vagy több a családban (n = 19)	79.22 (sd = 18.32)	10.72 (sd = 8.54)
Különbség	p = 0.69	p = 0.45

Összegzés

A kérdésfeltevésünk létjogosultságát igazolja, hogy a korai kötődési frusztrációk krónikus beteg asthmások esetében már az édesanyjuktól kiindulnak, s esetükben is jelen vannak jelentős szorongás formájában. Mindez természetesen egy oda-vissza ható kapcsolatként interpretálható, azonban a bio-pszicho-szocio-spirituális paradigma értelmében kvázi elégtelen lehet, ha csak a beteg gyermekeket kezeljük-gyógyítjuk. Mindezen betegszerep a gyermekek és fiatalok életében a későbbi életévek során egy újabb kötődési problémához vezethet, ahogy azt már korábbi vizsgálataink kimutatták (Józsa, Papp és munkatársai 2018), s így magasabb a kockázata annak, hogy a primer betegségtényezőre egy másodlagos károsodás, azaz akár közösségimédia-

függés épül rá, amely az egészséges populációban nem jelenik meg ilyen markánsan.

A kapott eredmények további fontos tanulságokra mutatnak rá. Azáltal, hogy a gyermekek legkorábbi korai kötődési élményeit monitorozzuk, már lehetőséget kapunk a megelőzésre is. Nemcsak edukatív színtereken fontos a szoptatás vagy az egészségesen szoros, szemipermeabilis családi miliő és határok hangsúlyozása, hanem a primer, szekunder és terciér prevencióba történő beemelés által arra is lehetőség nyílik, hogy szülőcsoportok keretében korrekcióra is kerülhessenek az ezzel kapcsolatos elakadások. Akkor, amikor a gyermeket mint individuumot szemléljük, mellé kell hogy tegyük családjaikat akár mint a megoldás, akár mint a probléma részei, s bevonva őket a terápiás folyamatba növelhető az egészségügyi ellátás hatékonysága, valamint csökkenthető annak longitudinális költsége.

Javaslat

Az egészséges testvérekre történő fókusz sok krónikus beteg gyermeket nevelő családban eltolódik utóbbi felé (Sárváry 2011), emiatt gyakran jelentkeznek előbbieknél magatartási- és viselkedési rendellenességek (Cohn, Pechlivanoglou és munkatársai 2020). Emiatt fontos látni azt, hogy mekkora családi és rendszerszemléleti erőforrások rejlenek a megtartó társas közegben, elsősorban a nukleáris-intrafamiliaris hatásokban (Toledano-Toledano és Moral de la Rubia 2020). Nyilvánvalóan fontos a tágabb közeg, például a lakóhely mint szocializációs színtér is, azonban mégis inkább azt mondhatjuk, relevánsabb az, ami a négy fal között történik, s a szakemberek számára elvülhetetlen tanulság, hogy figyelembe vegyék ennek kapcsán a multikausalitást és az ekvifinalitást.

Jelen kutatásunk limitációja a sine morbo gyermekek szülei mintájának hiánya; ezt a jövőben érdemes beemelni a kísérletsorozatba és kibővítve az elemszámot feltárni, hogyan és milyen befolyással lehetnek általános családterápiás axiómák az egészségesek szülő-gyermek kapcsolati mintázatára. Emellett szükség szerint mélyinterjúk is felvételre kerülhetnek az édesanyákkal azzal kapcsolatban, hogy egy esetleges szomatikus-organikus okból történő szoptatási elmaradás ugyanolyan mértékű-minőségű pszichológiai gátlást okoz-e az anya-gyermek kötődésben, mint amelyet a pszichológiai faktorokból fakadó.

Felhasznált irodalom

1. Cohn L.N; Pechlivanoglou P; Lee Y; Mahant S; Orkin J; Marson A; Cohen E. (2020): Health outcomes of parents of children with chronic illness: a systematic review and meta-analysis. *The Journal of Pediatrics* 88(218). 166-177.
2. Fydrich T; Dowdall D; Chambless D.L. (1992): Reliability and validity of the Beck Anxiety Inventory. *Journal of Anxiety Disorders* 6(1). 55-61.
3. Gelin Z; Cook-Darzens S; Hendrick S. (2018): The evidence base for multiple family therapy in psychiatric disorders: a review. *Journal of Family Therapy* 40(3). 302-325.
4. Józsa Tamás; Papp Ágnes; Gönczi Ferenc; Balla György; Nagy Beáta Erika (2018): Asztmás gyermekek egészségmagatartásának vizsgálata a média-és internethasználat és az önértékelés dimenziói mentén. *Orvosi Hetilap* 159(47). 1971-1980.
5. Klaniczay Sára (2000): On childhood stuttering and the theory of clinging. *Journal of Child Psychotherapy* 26(1). 97-115.
6. Klopp A; Vehling L; Becker A.B; Subbarao P; Mandhane P.J; Turvey S.E; et al. (2017): Modes of infant feeding and the risk of childhood asthma: a prospective birth cohort study. *The Journal of Pediatrics* 77(190). 192-199.
7. March J.S; Parker J.D; Sullivan K; Stallings P; Conners C.K. (1997): The Multidimensional Anxiety Scale for Children (MASC): factor structure, reliability, and validity. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 36(4). 554-565.
8. Middleton A.D. (1997): Managing asthma: it takes teamwork. *The American Journal of Nursing* 97(1). 39-43.
9. Moravcsik-Kornyicki Ágota; R. Fedor Anita (2021): A csecsemőkori anyatejes táplálás időbeli alakulása és térségi egyenlőtlenségei. *Statisztikai Szemle* 99. 759-782.
10. R. Fedor Anita (2015): Egyensúlyban? – A munkaerő-piaci kariertől a familiarizmusig. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. pp. 252.
11. Ramsey R.R; Plevinsky J.M; Kollin S.R; Gibler R.C; Guilbert T.W; Hommel K.A. (2020): Systematic review of digital interventions for

pediatric asthma management. *The Journal of Allergy and Clinical Immunology: In Practice* 8(4). 1284-1293.

12. Sárváry Andrea (2011): A krónikus beteg családja, In: Sárváry Andrea [szerk.], *Egyén a családban – A családpszichológia alapjai*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. pp. 126-131.
13. Szokolszky Ágnes; V. Komlósi Annamária (2015): A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése–ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia* 15(1). 11-26.
14. Toledano-Toledano F; Moral de la Rubia J. (2018): Factors associated with anxiety in family caregivers of children with chronic diseases. *BioPsychoSocial Medicine* 12(1). 1-10.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (145-164)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

NYÍREGYHÁZA

doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/8>

A szubjektív jóllét és az adaptív-konvergens, illetve exaptív-divergens gondolkodás közötti kapcsolat a koronavírus-járvány idején

Miskolczi Bernadett¹, Zenovitz Lili², Kollár Dávid³, Kollár József⁴

¹ MA – hallgató, Central European University, Ausztria, Bécs, Quellenstraße 51, 1100, ORCID: 0000-0002-6617-8405

² Kutató, Századvég Alapítvány, Budapest, Hidegkuti Nándor u. 8-10, 1037, ORCID: 0000-0001-5484-2527

³ Kutató, Pécsi Tudományegyetem – Alkalmazott Ontológiai kutatócsoport, Szekszárd, Rákóczi u. 1, 7100, ORCID: 0000-0002-5146-2753

⁴ Kutató, Pécsi Tudományegyetem – Alkalmazott Ontológiai kutatócsoport, Szekszárd, Rákóczi u. 1, 7100, ORCID: 0000-0002-7508-0688

INFO

ABSTRACT

Kollár Dávid
kollaardavid@gmail.com

Keywords

Subjective well-being
adaptation
exaptation
convergent thinking
divergent thinking
coronavirus pandemic

Abstract

The relationship between well-being and adaptive-convergent and exaptive-divergent thinking during the coronavirus pandemic: In our paper we investigate whether there is a relationship between well-being and adaptive-convergent and exaptive-divergent thinking. In other words, the central question of our paper is to what extent different coping strategies, borrowed from evolutionary biology, influence the level of subjective well-being during the coronavirus pandemic. For the empirical examination of our question, we used a data collection of 1,000 people, representing the Hungarian population over 18 years of age. To examine the relationships between the factors under investigation, we built four regression models. Our results show that well-being is enhanced by both adaptive-convergent (logical, systematic) and exaptive-divergent (creative, innovative) thinking. This relationship is valid even when the effects of the coronavirus epidemic on well-being are excluded, and divergent thinking also helps to make people less affected by the pandemic.

Kulcsszavak

Szubjektív jóllét
adaptáció
exaptáció

Absztrakt

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy megfigyelhető-e kapcsolat a jóllét, és az adaptív-konvergens illetve exaptív-divergens gondolkodás között. Vagyis írásunk központi kérdése, hogy az eltérő – evolúcióból kölcsönzött –

konvergens gondolkodás divergens gondolkodás koronavírusjárvány	optimalizációs stratégiák milyen mértékben befolyásolják a szubjektív jóllét szintjét a koronavírusjárvány időszaka alatt. Kérdésünk empirikus vizsgálatához egy 1000 fős – a 18 év feletti magyar lakosságot reprezentáló – adatfelvételt használtunk fel. A vizsgált tényezők közötti összefüggések vizsgálatához pedig négy regressziós modellt építettünk fel. Eredményeink azt mutatják, hogy a jóllétet egyaránt növeli az adaptív-konvergens (logikus, szisztematikus) és az exaptív-divergens (kreatív, innovatív) gondolkodás. Ez az összefüggés pedig még a koronavírus járvány jóllétre gyakorolt hatásainak kiszűrése esetén is fennáll, sőt a divergens gondolkodás segít abban is, hogy valakit kevésbé viseljen meg a járvány.
---	---

Bevezetés

Jelenkorunkban egyre hangsúlyosabbá válik az az igény, hogy a társadalmak fejlettségét és az egyének sikerességét ne pusztán különböző gazdasági mutatókon keresztül ragadjuk meg, hanem az emberek életminőségét, jóllétét állítsuk a fókuszba (vö.: Stiglitz, Sen és Fitoussi 2009, Anand 2016).

A jóllét szótári meghatározása a következő: „kellemes, egészséges vagy boldog állapotban lenni” (Oxford 2016). A jólléttel leggyakrabban összekapcsolt fogalmak közé tartozik a boldogság, az elégedettség, az egészség, a fizikai és az anyagi biztonság, az élhetőség és az önmegvalósítás (vö. Anand 2016, Pinto és mtsai 2017).

Ezek a fogalmak azt sugallják, hogy a jóllét az objektív és szubjektív tényezőkben egyaránt megtestesül (Sen 1987). Ezzel konzisztens módon a jóllét fogalmát definiáló művek jellemzően elkülönítik az objektív és szubjektív dimenzióit.

Objektív megközelítése azon a premisszán alapul, hogy minden társadalomban vannak közös szükségletek. Ezzel összhangban a jóllét objektív dimenzióit jellemzően különböző társadalmi szinteken megragadható indikátorokon keresztül konceptualizálják. Közülük egy, például az egyének anyagi lehetősége. Ebben az esetben nem, vagy nemcsak az országok makrogazdasági teljesítménye a lényeges szempont, hanem a humán ágensek, családok megfelelő életszínvonala, vagyis a lakosság bérszintje, amely lehetővé teszi, hogy megvásárolják a számukra fontos árukat, szolgáltatásokat. (Goldsmith 1996). A jóllét egy másik lehetséges objektív indikátora magában foglalja az egyenlőtlenség, valamint az intra- és az intergenerációs társadalmi mobilitás mértékét is, amely megmutatja, hogy a különböző rétegek között mekkora különbségek állnak fenn, és ezek mennyire hidalhatók át egyéni

erőfeszítések révén. (Corak 2013, Chan 2018). A korrupció és az intézményekbe vetett bizalom szintén tekinthető a jóllét objektív indikátorának, mivel implicit módon azt mutatják meg, hogy az emberek mennyire érzik úgy, hogy az intézményi környezet az érdekeiket szolgálja, kielégíti szükségleteiket és megalapozza a biztonságukat. (Kroll 2008, Glatz és Eder 2020). Végül a jóllét objektív mutatójának tekinthető a közbiztonság, valamint az egészségben töltött évek száma is.

A jóllét objektív megközelítésével ellentétben a szubjektív tényezőket hangsúlyozók azt az előfeltevést fogadják el, hogy a jóllét az egyéni vágyak és értékek eredménye. Ezen felfogás szerint az emberek hiedelmei és vágyai jelentősen eltérhetnek. Vannak olyanok, akik élvezik, ha az erdőben kirándulnak, mások viszont sokkal jobban érzik magukat, ha új cipőt vásárolnak. (McGregor és Goldsmith 1998). Ezért a jóllét terminust a jelenlegi szakirodalom leggyakrabban a boldogság, az elégedettség és az önmegvalósítás fogalmaihoz köti, elfogadva a jelenség szubjektív jellegét (Welzel és Inglehart 2010, Ruzevicius 2014).

Ebben a kontextusban a jóllét tehát egyrészt az egyénnek az életről alkotott szubjektív ítéletéből fakad, másrészt abból, hogy mennyire érzi magát képesnek arra, hogy értékválasztásai révén elérje azt, amit szeretne (Kollár J és Kollár D. 2022). Ebben a kontextusban tehát a jóllét egyrészt a szubjektív boldogság és elégedettség érzését jelenti, másrészt azokat a lehetőségeket, amelyeken keresztül az emberek elérhetik a vágyott létmódjukat. Az eddig kifejtetteket jól szintetizálja Welzel és Inglehart (2010) megközelítése, akik egy evolúciós modell révén próbálják megragadni a jóllét fogalmát. Megközelítésük szerint különböző környezeti és strukturális tényezők határozzák meg, hogy milyen „dolgozók” lehetnek értékesek az adott körülmények között. Más szavakkal, az emberek azokat a „dolgozókat” fogják nagyra értékelni, amelyeknek birtoklása a legnagyobb materiális vagy immateriális haszonnal jár a számukra. Az értékek ezután bizonyos maximalizálási stratégiákat rögzítenek, amelyek a különböző életmódok, életvitel, célok és eszközök között súlyoznak. Amennyiben ezek a stratégiák – meghatározott célok – megvalósulnak, akkor az az embereket elégedettséggel tölti el. (Welzel és Inglehart 2010; Kollár D. 2020).

Az értékeink által orientált maximalizálási vagy optimalizációs stratégiáknak két bevált módja az adaptáció és az exaptáció, előbbi egy adott problémára keres új megoldásokat, utóbbi egy adott megoldáshoz keres új problémákat (Winters, 2019). Az adaptáció esetén a populáció a lehetséges megoldások

közül fokozatosan szelektálva kerül közelebb az optimális megoldáshoz. Az exaptáció során egy adott funkcionális szerepre adaptált tulajdonsághoz új funkciót rendelnek. Az adaptív hozzáállás révén a már meglévő technológiákat finomítják adott funkcionális cél elérése érdekében. Az exaptív gondolkodás esetén a már meglévő technológiákat használják új módon új funkcionális célokhoz.

A kulturális adaptáció jellegzetes formája a konvergens, míg a kulturális exaptációé a divergens gondolkodás. A konvergens gondolkodás egy világosan megragadható probléma egyetlen, kielégítő megoldására irányuló folyamat. A divergens gondolkodás során nem világos a probléma, és vagy egyáltalán nincs, vagy pedig több jó megoldása is van. A konvergens gondolkodás az intelligenciával, a divergens a kreativitással kapcsolható össze. Előbbi paradigmatisztikus fajtája a hatékony problémamegoldás, utóbbié a már meglévő dolgok szokatlan felhasználása, új összefüggésekbe helyezése. Előbbit az intelligencia-teszt révén, utóbbit egyebek mellett, a szokatlan használat teszt segítségével mérik. A szokatlan használat teszt előfeltételezi, hogy a divergens gondolkodás exaptáció (Guilford 1950, 1967). A konvergens-divergens megkülönböztetéssel szemben azért célszerű az adaptív-exaptív megkülönböztetést használni, mert utóbbi a kulturális evolúció, illetve a kreatív gazdaság átfogó, nagy magyarázó erővel bíró fogalmi keretébe illeszkedik, a kulturális evolúció optimalizációs stratégiáinak két jellegzetes formájaként.

A konvergenciára épülő adaptív gondolkodás azért vezet jólléthez, mert a világos alternatívák közötti döntés, az elvégzendő feladatok listája, vagy az egyértelmű célokat megfogalmazó, az elérhető legjobb megoldásra irányuló tervek leszűkítik a lehetséges jövőscenáriókat, és lehetővé teszik, a szűkös erőforrások (idő, figyelem, azaz a korlátozott racionalitás) optimális felhasználását a világ komplexitásának időleges kizárása révén (Kollár D. és Kollár J. 2020).

A divergenciára épülő exaptív gondolkodás pedig azért vezet jólléthez, mert meglévő dolgok, technológiák, eljárások, fogalmak új felhasználása lehetővé teszi, hogy visszahátrálhassunk az adaptív gondolkodásnak a világ változása miatt olykor maladaptív vá váló zsákutcáiból. Az exaptív gondolkodás során a már meglévő megoldásainkkal új problémák után kutatunk, ez az innovatív újrafelhasználás — az osztrák származású amerikai közgazdász, Joseph Schumpeter kifejezésével — a kreatív destrukció világa. Az exaptív problémamegoldás jellegzetes módja az, amikor a régi szavainkat új trükkökre

tanítjuk, ami lehetővé teszi, hogy kitörjünk az olykor optimalizációs csapdákhoz (Winters 2019) vezető fogalmi börtöneinkből a szavak metaforikus használata révén (Kollár J. és Kollár D. 2022.).

Mindezzel összhangban, tanulmányunkban azt vizsgáljuk meg, hogy empirikusan is megfigyelhető-e kapcsolat a jóllét és az adaptív-konvergens illetve exaptív-divergens gondolkodás között.

Anyag és módszer

Jelen tanulmány alapját a Századvég Alapítvány által 2020 december 1. és 17-e között végzett 1000 fős – a 18 év feletti magyar lakosságot reprezentáló – adatfelvétel jelenti. A minta kialakítását számítógéppel támogatott telefonos adatfelvételi módszerrel (CATI) végezték el. A mintavételből fakadó torzulásokat iteratív súlyozással korrigáltuk a Központi Statisztikai Hivatal 2016-os mikrocenzusa által felvett demográfiai arányoknak megfelelően. A vonatkozó adatfelvétel nem, korcsoport, településtípus és iskolai végzettség mentén reprezentálja a felnőtt magyar lakosságot¹.

Függő változó

A jóllét méréshez a WHOQOL-BREF kérdőívének egy rövidített és kiegészített változatát használtuk fel. A kérdéssor eredetileg 26 itemből áll, amelyek négy dimenzióba sorolhatók: 1. Fizikai egészség, 2. Pszichológia jóllét, 3. Társas kapcsolatok, és 4. Környezet. A kurrens kutatások viszont azt mutatják, hogy a négy faktoros megoldás mellett jól használható – sőt egyes szerzők (Nørholm és Bech 2001, Wang és mtsai 2006, Najafi és mtsai 2013) szerint még jobban – az egyetlen faktoros megoldás is. Ezzel összhangban kutatásunkban egyetlen faktort hoztunk létre, amelyhez a WHOQOL-BREF kérdőív kérdései közül nyolcat használtunk fel². Ezek közül négy vonatkozott a Fizikai egészségre, kettő a Pszichológiai jóllétre, egy – egy pedig a Társadalmi kapcsolatokra és a Környezetre. Mindezek mellett négy további kérdést is felhasználtunk. Ezek közül három az Oxford Happiness kérdőív³ származik, egy pedig a European Value Study nemzetközi összehasonlító

¹ A minta jellemzőihez lásd a 1. függelék.

² Válaszlehetőségek: 1. Egyáltalán nem, 2. Kis mértékben, 3. Mérsékelten, 4. Nagy mértékben, 5. Teljes mértékben.

³ http://www.blake-group.com/sites/default/files/assessments/Oxford_Happiness_Questionnaire.pdf

kutatásból. Ezek közül egy az étellel való általános⁴, egy másik pedig az aktuális elégedettséget⁵ méri. A harmadik kérdés a jóllét külső megnyilvánulására (nevetés) vonatkozik, a negyedik pedig – éppen ellenkezőleg – arra, hogy milyen gyakran érzi magát levertnek a válaszadó⁶.

1. táblázat: Jóllét méréséhez felhasznált állítások

Dimenzió	Állítás
Pszichológiai	Kérem értékelje, hogy manapság mennyire igazak Önre az alábbiak! Elégedett vagyok az életemmel
Pszichológiai	Kérem értékelje, hogy manapság mennyire igazak Önre az alábbiak! Levertnek érzem magam
Pszichológiai	(R)Kérem értékelje, hogy manapság mennyire igazak Önre az alábbiak! Nagyon eltér egymástól, amit csinálni szeretnék, és amit lehetőségem van megtenni
Pszichológiai*	Mindent összevetve mennyire elégedett az életével manapság?
Fizikai egészség	Mennyire elégedett az egészségi állapotával?
Pszichológiai	Mennyire érzi értelmesebbnek az életét?
Környezet	Mennyire érzi magát biztonságban a mindennapok során?
Fizikai egészség	Van elegendő energiája a mindennapokhoz?
Társas kapcsolatok	Mennyire elégedett a személyes kapcsolataival?
Pszichológiai	Mennyire képes koncentrálni?
Fizikai egészség	Mennyire elégedett az alvásával?
Fizikai egészség	Milyen gyakran vannak negatív érzései, például kétségbeesés, szorongás, depresszió?

Forrás: Saját szerkesztés

A felhasznált 11 itemes kérdőív tételhomogenitása magas, a Chronbach-alfa értéke 0,853. Az egy fő komponenses megoldás esetén a tételek faktorsúlya minden esetben meghaladta a 0,58-at a magyarázott variancia pedig 44,2%. Vagyis a felhasznált itemek alkalmasnak tűnnek az általános jóllét empirikus megragadására.

⁴ Válaszlehetőségek: 1.Egyáltalán nem, 2.Inkább nem, 3.Inkább igen, 4.Teljes mértékben.

⁵ Válaszlehetőségek: 0. Rendkívül elégedettelen – 10. Teljesen elégedett

⁶ Válaszlehetőségek mindkét esetben: 1.Egyáltalán nem, 2.Inkább nem, 3.Inkább igen, 4.Teljes mértékben.

Magyarázó változók

Adaptív-konvergens és Exaptív-divergens hozzáállások

Az adaptív-konvergens és az exaptív-divergens hozzáállások méréséhez három-három itemet hoztunk létre, amelyeket a kitöltőknek egy ötfokú likert skálán kellett értékelniük. A kérdések kialakítása során nagyban támaszkodtunk Soroa és mtsai (2015) tanulmányára.

2. táblázat: Adaptív és exaptív tervezői hozzáállások

Exaptív hozzáállás	Adaptív hozzáállás
Szeretem megtalálni a kapcsolatot egymástól független ötletek, gondolatok között.	Döntéseimet megelőzően igyekszem minden előnyt és hátrányt mérlegelni.
Szeretek új megvilágításban látni régi dolgokat.	Szeretem, ha egy tevékenység során az egyik lépés logikusan követi a másikat.
Fontos számomra, hogy eredeti módon oldjam meg a problémákat	Szeretem a pontosan meghatározott feladatokat, es az egyértelmű célokat.

Forrás: Saját szerkesztés

A kialakított skálák megbízhatóságának és érvényességének vizsgálatát két lépésben végeztük el. Első lépésben a skálák megbízhatóságát Cronbach's Alpha és főkomponens elemzés révén vizsgáltuk meg. A megbízhatóság analízis eredményei szerint az egyes skálák elfogadható belső konzisztenciát mutatnak. Az adaptív-konvergens skála esetén a Cronbach's Alpha mutató értéke $\alpha = 0,65$, az exaptív-divergens skála esetén pedig $\alpha = 0,63$.

A főkomponens elemzés révén létrehozott kétfaktoros megoldás megerősíti megbízhatóság elemzés eredményeit. A KMO mutató értéke 0,774, a két főkomponens révén megőrzött variancia pedig közel 60% (59,5%).

A kidolgozott skálák megbízhatóságának vizsgálatát követően az állítások fogalmi érvényességét egy kis mintás⁷ (n=50) online kérdőív révén vizsgálatuk meg. A résztvevők a SurveyGizmo felületén adhatták meg válaszaikat. Az online kérdőíveket közösségi oldalak hírfolyamain és csoportjaiban osztottuk meg. A vizsgálat célcsoportja a felnőtt korosztály volt. Az elsődleges kérdés ebben az esetben az volt, hogy megfigyelhető-e kapcsolat az önkitöltős survey itemek és a konvergens, illetve divergens gondolkodást mérő bevett pszichológiai tesztek között.

⁷ Az alacsony elemszámú minták használata bevett gyakorlat a pszichológia kutatás esetén. Mindezek ellenére érdemes az eredményeket kisebb fenntartásokkal kezelni.

Az *adaptív-konvergens hozzáállást* a *távoli asszociáció teszt* révén mértük. Ebben a feladatban a résztvevőknek egy olyan szót kell találniuk, amely összeköti a három előre megadott szót. Például a film, hulló és fény szavak esetén a csillag a helyes megfejtés. A feladat során a résztvevőknek 5 különböző nehézségű tételt adtunk. A tételek listája a függelékben található meg. Bár a tesztet eredetileg a divergens gondolkodás mérésére használták (Mednick és Mednick 1967) a kurrens kutatások azt mutatják, hogy sokkal inkább alkalmas konvergens gondolkodás mintázatainak megragadására (Taft és Rossiter 1966, Lee és Therriault 2013; Lee, Huggins és Therriault 2014, Wu és mtsai 2020). Ennek háttérében elsősorban az áll, hogy a kitöltés során egy előre meghatározott „jó választ” kell kitalálnia az alanyoknak.

Az *exaptív-divergens hozzáállást* Guilford (1967) *Alternatív Használat tesztje* révén operacionalizáltuk. A feladata során, arra kértük a résztvevőket, hogy két hétköznapi item (tégla és gemkapocs) kapcsán soroljanak fel minél több „alternatív” felhasználási lehetőséget. Olvasatunk szerint Guilford tesztje nagyon jól illeszkedik az általunk vizsgálni kívánt jelenséghez, mivel a hétköznapi objektumok alternatív felhasználása lényegében explicit módon megragadja az exaptáció folyamatát. A teszt kiértékelése során eredetiség pontszámot rendeltünk az egyes válaszadókhoz, amelyhez DeYoung és munkatársai (2008) megoldását módosítottuk. Első lépésben megszámoztuk az egyes felhasználási módok gyakoriságát (n), majd pedig ezt követően $y = \frac{1}{n}$ képletet követve határoztuk meg az egyes válaszok értékét. Az egyes válaszadókhoz tartozó eredetiség (originality) pontszámot pedig a $\frac{y_1 + y_2 \dots + y_n}{n_y}$ képlet révén adtuk meg.

3. táblázat: Pszichológia tesztek és attitűd skálák közötti kapcsolat – korreláció

	Exaptív-divergens	Adaptív-konvergens	AHT: Eredetiség	TAT
Exaptív-divergens	1			
Adaptív-konvergens	0,05	1		
AHT: Eredetiség	,45***	-0,26*	1	
TAT	0,18	,37***	-0,01	1

Forrás: Saját szerkesztés

A survey itemek és a használt tesztek közötti korrelációs együtthatókat a fenti táblázat szemlélteti. Az eredmények szerint szignifikáns mérsékelten erős kapcsolat figyelhető meg az önbevalláson alapuló kérdőív itemek és a konvergens illetve divergens gondolkodást mérő bevett pszichológiai tesztek között.

Kontrollváltozók

A jólléttel kapcsolatos kutatások eredményei szerint az individuális jóllét szintjét alapvetően befolyásolják a különböző szociodemográfiai változók. Felvethető, hogy ezek a változók az exaptív-divergens és adaptív-konvergens változók szubjektív jóllétre gyakorolt hatásait is befolyásolhatják. Ezeknek a hatásoknak a kiszűrése érdekében több különböző kontrollváltozót is beépítettünk a modellünkbe.

Nem

Bár a nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy a nők általában magasabb általános jóllétról számolnak be (Alesina, Di Tella és MacCulloch 2004), jelen kutatás⁸ szerint a férfiak vannak valamivel kedvezőbb helyzetben.

Kor

Több nemzetközi kutatás is kimutatta, hogy az életkor és a jóllét szintje közötti U-alakú kapcsolat figyelhető meg – vagyis a fiatalok és az idősek boldogabbak a középkorúaknál . (Blanchflower és Oswald 2004). A leíró adataink viszont azt mutatják, hogy itt nem figyelhető meg ez az összefüggés. Vagyis a jóllét szintje az életkor előrehaladtával csökken.

Végzettség

A nemzetközi kutatások egy része azt mutatja, hogy a jóllét szintje „lineárisan növekszik” a végzettségi szintek mentén (Blanchflower és Oswald 2004), más kutatások ezzel szemben azt mutatták ki, hogy a középfokú végzettségűek számoltak be a legmagasabb szubjektív jóllétról. (Stutzer 2004). A magyarországi kutatások azt mutatják, hogy az iskolai végzettség emelkedésével arányosan növekszik a jóllét szintje is (KSH 2018).

Párkapcsolat

Mind a magyarországi (KSH 2018, Patkós és Farkas 2020) mind pedig a nemzetközi kutatások (Dolan, Peasgood és White 2008) azt mutatják, hogy a

⁸ Lásd: 1. függelék.

jólét szintjét növeli az ha valaki párkapcsolatban él. Általánosságban megállapítható, hogy azok számolnak be a legalacsonyabb jóllétről, akik egyedül élnek, azok pedig, akik házasságban élnek a legmagasabbról (KSH 2018).

Vallásosság

A vallásosság és jólét közötti kapcsolatot vizsgáló tanulmányok döntő többsége pozitív kapcsolatot regisztrált a két változó között. Vagyis az ugyanolyan élethelyzetben élő vallásosok valamivel boldogabbak mint azok, akik nem vallásosak (Lewis, Maltby és Day 2005, Patkós és Farkas 2020).

Koronavírusjárvány

A kurrens nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy minél inkább befolyásolta a koronavírusjárvány valakinek az életet, annál alacsonyabb jóllétről számoltak be (Foa, Fabian és Gilbert 2022, Paredes és mtsai 2021).

Eredmények

A következőkben regressziós modellek segítségével vizsgáljuk, hogy az egyes tényezők, hogyan magyarázzák a szubjektív jóllétet. A modellekbe a konvergens és a divergens gondolkodás változói, a szociodemográfiai kontrollváltozók (iskolai végzettség, családi állapot nem, kor, vallásosság) illetve, a koronavírus pszichológiai hatásait boncolgató változó⁹ került bevonásra.

Elsőként – az elméleti alapvetésekkel összhangban – azt vizsgáltuk meg, hogy megfigyelhető-e kauzális kapcsolat a jóllét illetve az adaptív-konvergens és exaptív-divergens gondolkodás között. A regressziós modell eredményei szerint mind az adaptív-konvergens, mind az exaptív-divergens gondolkodás erős szignifikáns összefüggést mutat a jólléttel, tehát minél inkább jellemzők ezek valakire, annál magasabb szintű szubjektív jólléttel rendelkezik.

⁹ Kérjük, válassza ki azt az értéket, amely a legjobban tükrözi az Ön személyes álláspontját a két állítás között! 1. A koronavírus járvány nagyon megvisel – 7. A koronavírus-járvány egyáltalán nem visel meg

4. táblázat: A jóllétet befolyásoló tényezők (adaptív-konvergens és exaptív-divergens attitűd), Regressziós modell ($r^2=0,092$)

	B	Std. hiba	Beta	t
Konvergens***	0,205	0,031	0,207	6,653
Divergens***	0,22	0,031	0,221	7,086
Magyarázóerő	9,2%			

$p^{***}<0,001$ $p^{**}<0,01$ $p^*<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés

Annak érdekében, hogy megállapíthassuk, hogy az adaptív-konvergens és exaptív-divergens attitűdök jóllétre gyakorolt hatása milyen mértékben vezethető vissza más tényezőkre, a második modellben a vonatkozó attitűdök jóllétre gyakorolt hatását különböző szociodemográfiai változók révén kontrolláltuk. A modell magyarázó ereje a bevont változók révén 16,2%-ra nőtt. A vonatkozó táblázatot vizsgálva azonban megállapítható, hogy továbbra is mérsékelten-erős összefüggés áll fenn a jóllét illetve az adaptív-konvergens és az exaptív-divergens gondolkodás változói között. Összességében elmondható, hogy az exaptív-divergens gondolkodást mérő változó hatása a szociodemográfia változók bevonása után is változatlan maradt és az adaptív-konvergens gondolkodást mérő változó hatása is csak minimálisan esett vissza. Vagyis a különböző gondolkodási stratégiák jóllétre gyakorolt hatása lényegében független az egyének szociodemográfia jellemzőitől. Mindezek ellenére persze érdemes megemlíteni, hogy az általános jóllétre jelentős hatást fejt ki az életkor és a családi állapot is, tehát minél stabilabb kapcsolata van valakinek és minél fiatalabb annál magasabb általános jólléttel rendelkezik. Mindezekon túl a jóllétre szignifikáns – bár a korábbiaknál gyengébb – hatást gyakorol a válaszadó neme és az iskolai végzettsége is.

5. táblázat: A jóllétet befolyásoló tényezők, (konvergens és divergens attitűd, demográfiai változók), Regressziós modell ($r^2=0,162$)

	B	Std. hiba	Beta	t
Iskolai végzettség*	0,076	0,03	0,081	2,57
Családi állapot***	0,157	0,035	0,137	4,436
Nem**	-0,183	0,062	-0,092	-2,959
Életkor***	-0,009	0,002	-0,164	-5,216
Vallásosság	0,024	0,015	0,052	1,651
Konvergens***	0,18	0,03	0,181	5,928
Divergens***	0,215	0,031	0,215	7,018
Magyarázóerő	16,2%			

$p^{***}<0,001$ $p^{**}<0,01$ $p^{*}<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés

A harmadik modellbe a koronavírus-járvány hatásait mérő változót is bevontuk. Ennek eredményeképpen a modell magyarázóereje 31,7% nőtt. Vagyis elmondható, hogy erős összefüggés figyelhető meg a koronavírus-járvány hatása és az általánosított jóllét között. Mindezek ellenére elmondható, hogy az adaptív-konvergens és exaptív-divergens változók jóllétre gyakorolt hatása csak minimálisan változott, bár utóbbi esetében megfigyelhetünk némi visszaesést.

6. táblázat: A jóllétet befolyásoló tényezők, (konvergens és divergens attitűd, demográfiai változók, koronavírus-járvány hatása) Regressziós modell ($r^2=0,317$)

	B	Std. hiba	Beta	t
Iskolai végzettség**	0,082	0,027	0,088	3,081
Családi állapot***	0,155	0,032	0,136	4,874
Nem*	-0,11	0,056	-0,055	-1,969
Életkor***	-0,009	0,002	-0,153	-5,373
Vallásosság**	0,034	0,013	0,075	2,601
Konvergens***	0,184	0,027	0,186	6,731
Divergens***	0,172	0,028	0,172	6,193
Koronavírus-járvány hatása***	0,189	0,013	0,4	14,466
Magyarázóerő	31,7%			

$p^{***}<0,001$ $p^{**}<0,01$ $p^{*}<0,05$

Forrás: Saját szerkesztés

Végezetül megnéztük azt is, hogy milyen összefüggések figyelhetők meg akkor ha a koronavírus-járvány hatásait függő változóként építjük be a modellbe. A modell magyarázóereje ez esetben 2,5%. Az eredmények alapján elmondható, hogy a nem mellett egyedül az exaptív-divergens gondolkodást mérő változó fejt ki szignifikáns hatást.

7. táblázat: Koronavírus hatásait befolyásoló tényezők, (konvergens és divergens attitűd, demográfiai változók) Regressziós modell (r²=0,025)

	B	Std. hiba	Beta	t
Iskolai végzettség	-0,032	0,067	-0,016	-0,472
Családi állapot	0,022	0,08	0,009	0,277
Nem**	-0,4	0,14	-0,095	-2,847
Életkor	-0,003	0,004	-0,029	-0,854
Vallásosság	-0,055	0,033	-0,057	-1,667
Konvergens	-0,026	0,069	-0,012	-0,38
Divergens**	0,217	0,069	0,103	3,136
Magyarázóerő	2,5%			

p***<0,001 p**<0,01 p*<0,05

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

Cikkünkben négy regressziós modell segítségével vizsgáltuk az adaptív-konvergens és az exaptív-divergens gondolkodási stratégiáknak a jóllétre gyakorolt hatását. Az első modell eredményei szerint mind az adaptív-konvergens, mind az exaptív-divergens gondolkodás erős szignifikáns összefüggést mutat a jólléttel, tehát minél jobb optimalizációs stratégiákkal rendelkezik valaki, annál nagyobb szubjektív jóllétről számol be. Más szavakkal az adatok azt mutatják, hogy a well-being forrása az adaptív és exaptív gondolkodás egymást kiegészítő használata, amely lehetővé teszi, hogy egyszerre tudjunk optimalizálni, illetve elkerülni az optimalizáció lehetséges zsákutcáit, illetve kitörni az optimalizáció maladaptív vá váló csapdaiból. Ezt az eredményt árnyalva a második modellben a szociodemográfiai változókat (iskolázottság, családi állapot, nem, életkor, vallásosság) is bevontuk a vizsgálódásunkba. Az exaptív-divergens gondolkodást mérő változó hatása a szociodemográfia változók bevonása után is változatlan maradt, és az adaptív-konvergens gondolkodást mérő változó

hatása is csak minimálisan esett vissza. Vagyis a különböző gondolkodási stratégiák jóllétre gyakorolt hatása lényegében független az egyének szociodemográfiai jellemzőitől. Kutatásunk világossá teszi, hogy egy olyan magyar ember, aki fiatal, stabil párkapcsolattal bír, férfi, magasan kvalifikált és vallásos, az magasabb jóllétről számol be, mint aki idős, egyedülálló, nő, alacsonyan képzett és nem vallásos. Ugyanakkor mindkét kategóriában annál inkább növekszik a személyek jólléte, minél jobbak az adaptív-konvergens és az exaptív-divergens optimalizációs stratégiáik. A harmadik modellbe a koronavírus-járvány hatásait mérő változót is bevontuk. Jól láthatóan erős összefüggés áll fenn a koronavírus-járvány hatása és a jóllét között, viszont az adaptív-konvergens és exaptív-divergens változók jóllétre gyakorolt hatása csak minimálisan változott, bár utóbbi esetében megfigyelhetünk némi visszaesést. A negyedik modellbe a koronavírus-járvány hatásait függő változóként építettük be. Az eredmények alapján elmondható, hogy a nem mellett egyedül az exaptív-divergens gondolkodást mérő változó fejt ki szignifikáns hatást a jóllétre, vagyis az exaptív-divergens stratégia segít abban, hogy valakit kevésbé viseljen meg a járvány.

Cikkünk egy olyan átfogó kutatási program részeként született, amely a kumulatív kulturális evolúció fogalomkészletének adaptív felhasználása és exaptív kiterjesztése révén új perspektívákkal szeretné gazdagítani a szociálpszichológiát és a szociológiát. Véleményünk szerint a kulturális evolúció megragadható az egymással versengő különféle optimalizációs stratégiák révén, és ezeknek a tervezői hozzáállásoknak nagyobb prediktív erejük van, mint számos bevetett pszichológiai fogalomnak.

Felhasznált irodalom

1. Ahrens C.J.C. ; Ryff C.D (2006): Multiple roles and well-being: Sociodemographic and psychological moderators. *Sex Roles*.(55) :801–815. doi: 10.1007/s11199-006-9134-8
2. Alesina, A.; Di Tella, R.; MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88, 2009–2042.
3. Anand, P. (2016) Happiness, well-being and human development: the case for subjective measures. Human Development Report background paper, 2016. United Nations Development Programme, New York, USA.
4. Blanchflower, D. G.; Oswald, A. J. (2004): Money, sex and happiness: An empirical study. *Scandinavian Journal of Economics*, 106(3), 393–415.
5. Chan, T. W. (2018): Social Mobility and the Well-Being of Individuals: Social Mobility and Well-Being.” *The British Journal of Sociology* 69 (1): 183–206. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12285>.
6. Ching-Lin, W.; Shih-Yuan H.; Pei-Zhen C.; Hsueh-Chih C. (2020): A Systematic Review of Creativity-Related Studies Applying the Remote Associates Test From 2000 to 2019. *Frontiers in Psychology*. (11). DOI:10.3389/fpsyg.2020.573432
7. Corak, M. (2013): “Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility.” *Journal of Economic Perspectives* 27, (3): 79–102. <https://doi.org/10.1257/jep.27.3.79>.
8. DeYoung, C.G.; Flanders, J.L.; Peterson, J.B. (2008): Cognitive abilities involved in insight problem solving: an individual differences model. *Creativity Research Journal*, 20(3), 278–290. <https://doi.org/10.1080/10400410802278719>
9. Dolan, P.; Peasgood T.; White M. (2008): Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being, *Journal of Economic Psychology*, 29 (1): 94–122. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.09.001>.
10. Dong, X.; Cheon Y.; Yun S. H. (2021): The Effects of Reverse Knowledge Spillover on China’s Sustainable Development: Sustainable Development Indicators Based on Institutional Quality.” *Sustainability* 13, (4): 1628. <https://doi.org/10.3390/su13041628>.

11. Foa R.S.; Fabian M; Gilbert S (2022): Subjective well-being during the 2020–21 global coronavirus pandemic: Evidence from high frequency time series data. PLoS ONE 17(2): e0263570. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263570>
12. Glatz, C.; Eder A. (2020): Patterns of Trust and Subjective Well-Being Across Europe: New Insights from Repeated Cross-Sectional Analyses Based on the European Social Survey 2002–2016. Social Indicators Research 148, (2): 417–39. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02212-x>.
13. Goldsmith, E. B. (2013): Resource Management for Individuals and Families. 5th ed. Boston: Pearson, 2013.
14. Goldsmith, E.B. (1996): Resource management for individuals and families. Minneapolis, MN: West Publishing.
15. Guilford, J. P. (1950): Creativity. American Psychologist, 5(9), 444–454. <https://doi.org/10.1037/h0063487>
16. Guilford, J. P. (1967): The nature of human intelligence. New York: McGraw-Hill
17. Stiglitz, J., E.; Sen, A. Amartya, S.; Fitoussi J. P, (2009): Report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>
18. Kollár D.; Kollár J. (2020): The Art of Shipwrecking. *Dialogue and Universalism* 30(1): 67–84. <https://doi.org/10.5840/du20203015>
19. Kollár, D.; Kollár J. (2022): Le style c'est l'homme même? Style and Exaptive Authenticity *Philosophy Today*. 66(4).
20. Kollár, D. (2020): A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelleme. Replika 114, 133–155.
21. Kroll, C. (2008): Social Capital and the Happiness of Nations. The Importance of Trust and Networks for Life Satisfaction in a Cross-National Perspective. Bruxelles/Frankfurt a.M./New York/Oxford: Peter Lang Publishing, 2008.
22. KSH (2018): Mikrocenzus – Szubjektív jóllét, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

23. Lee, C. S.; Huggins, A. C.; Therriault, D. J. (2014): A measure of creativity or intelligence? Examining internal and external structure validity evidence of the remote associates test. *Psychol. Aesth. Creat. Arts* 8, 446–460. doi: 10.1037/a0036773
24. Lee, C. S.; Therriault, D. J. (2013): The cognitive underpinnings of creative thought: a latent variable analysis exploring the roles of intelligence and working memory in three creative thinking processes. *Intelligence* 41, 306–320. doi: 10.1016/j.intell.2013.04.008
25. McGregor, S. L. T.; Goldsmith, E. B. (1998). Expanding our understanding of quality of life, standard of living, and well-being. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 90 (2), 2-6, 22.
26. Mednick, S. A.; Mednick, M. T. (1967): Examiner's manual, Remote Associates Test: College and adult forms 1 and 2. Boston: Houghton Mifflin
27. Najafi, M., Sheikhvatan, M.; Montazeri, A.; Sheikhsfatollahi, M. (2013): Factor Structure of the World Health Organization's Quality of Life Questionnaire-BREF in Patients with Coronary Artery Disease. *International journal of preventive medicine*, 4(9), 1052–1058.
28. Nørholm V; Bech P. (2001): The WHO Quality of Life (WHOQOL) Questionnaire: Danish validation study. *Nordic J Psychiatr.*;55(4):229–35.
29. Oxford (2016): Oxford dictionaries. Oxford University Press Elérhető: <http://www.oxforddictionaries.com/>
30. Paredes, M. R.; Apaolaza V.; Fernandez-Robin C.; Hartmann P.; Yañez-Martinez D. (2021): The impact of the COVID-19 pandemic on subjective mental well-being: The interplay of perceived threat, future anxiety and resilience, *Personality and Individual Differences*, (170)<https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110455>.
31. Patkós V.; Farkas E. (2020): Boldogok a kormánypártiak. A kormánypárthoz kötődés és a boldogság összefüggése Európában. *Socio.hu* 2020/4. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.1>
32. Pinto S.; Fumincelli, L.; Mazzo A.; Caldeira S.; Martins J.C. (2017): Comfort, well-being and quality of life: Discussion of the differences and similarities among the concepts, *Porto Biomedical Journal*, 2 (1): 6-12. <https://doi.org/10.1016/j.pbj.2016.11.003>.

33. Ruzevicius J. (2014): *Quality of Life and of Working Life: Conceptions and Research*. 17th Toulon-Verona International Conference Conference Proceedings ISBN 9788890432743.
34. Sen, A (1987): *The Standard of Living*. Edited by G. Hawthorne. Cambridge: Cambridge University Press
35. Silvia, M.; Lieskovska V. (2018): Analysis of the Sustainable Development Indicators in the OECD Countries. *Sustainability* 10, (12): 4554. <https://doi.org/10.3390/su10124554>.
36. Soroa, G.; Gorostiaga, A.; Aritzeta, A.; Balluerka, N. A (2015) Shortened Spanish Version of the Emotional Creativity Inventory (the ECI-S). *Creat. Res. J.*, 27, 232–239.
37. Stutzer, A. (2004). The role of income aspirations in individual happiness. *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 54, 89–109.
38. Taft R. ;Rossiter JR. (1966): The Remote Associates Test: Divergent or Convergent Thinking? *Psychological Reports.*; 19(3_suppl):1313-1314. doi:10.2466/pr0.1966.19.3f.1313
39. Wang WC. ; Yao G; Tsai YJ; Wang JD; Hsieh CL. (2006): Validating, improving reliability, and estimating correlation of the four subscales in the WHOQOL-BREF using multidimensional Rasch analysis. *Qual Life Res.*;15(4):607–20.
40. Welzel, C.; Inglehart R. (2010): Agency, Values, and Well-Being: A Human Development Model. *Social Indicators Research* 97, (1): 43–63. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9557-z>.
41. Winters, J. (2019): Escaping optimization traps: the role of cultural adaptation and cultural exaptation in facilitating open-ended cumulative dynamics. *Palgrave Commun* 5, 149 (2019). <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0361-3>
42. Wu C-L.; Huang S-Y.; Chen P-Z.; Chen H-C (2020) A Systematic Review of Creativity-Related Studies Applying the Remote Associates Test From 2000 to 2019. *Front. Psychol.* 11:573432. doi: 10.3389/fpsyg.2020.573432

Függelék

1. függelék: A minta demográfia jellemzői

Változó	Kategória	Súlyozott eloszlás (%)	Súly nélküli eloszlás (%)
Nem	Férfi	47,1	42
	Nő	52,9	58
Végzettség	Nyolc általános vagy alacsonyabb	23,5	10,3
	Szakiskola vagy szakmunkásképző	21,7	20,7
	Középiskolai érettségi	33,5	37,3
	Főiskolai vagy egyetemi diploma	21,3	31,7
Életkor	18-29	17,7	10,7
	30-39	17,1	11,9
	40-49	18,9	17,8
	50-59	14,9	18,5
	60+	31,4	41
Településtípus	Budapest	18	19,2
	Megyeszékhely	17,3	21
	Város	35	31,9
	Község	29,7	27,9

2. függelék: Képzett változókra vonatkozó leíró statisztikák

	Konvergens		Divergens		Jóllét	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Férfi	0,05	0,86	-0,04	1,01	0,14	0,93
Nő	-0,04	1,11	0,04	0,99	-0,12	1,04
18-29	0,04	0,93	0,06	1,00	0,22	0,89
30-39	-0,11	1,19	-0,02	1,02	0,24	0,84
40-49	0,20	0,72	0,03	0,96	0,03	1,15
50-59	-0,03	1,15	0,07	0,92	-0,04	0,94
60+	-0,07	0,98	-0,08	1,05	-0,26	1,01
Nyolc általános vagy alacsonyabb	-0,22	1,35	0,14	1,03	-0,22	1,14
Szakiskola vagy szakmunkásképző	0,02	0,90	-0,01	0,98	-0,04	1,11
Középiskolai érettségi	0,04	0,90	-0,06	1,03	0,05	0,88
Főiskolai vagy egyetemi diploma	0,14	0,76	-0,04	0,94	0,20	0,84
Egyedülálló	-0,17	1,19	0,04	0,99	-0,26	1,02
Párkapcsolatban él	0,12	0,86	0,05	1,03	0,11	1,06
Házas	0,07	0,87	-0,06	0,99	0,15	0,91
Vallástalan	0,05	0,91	-0,18	1,09	-0,06	1,14
2	-0,01	0,81	-0,06	0,98	-0,07	0,83
3	0,06	0,96	-0,06	0,95	0,16	0,91
4	0,06	0,83	-0,10	0,95	-0,10	0,96
5	0,06	0,87	0,13	0,93	0,12	0,92
6	-0,08	0,87	0,05	0,98	-0,10	0,98
Vallásos	-0,11	1,38	0,17	1,00	-0,02	1,06
A koronavírus járvány nagyon megvisel	0,09	0,99	0,04	0,98	-0,71	1,13
2	-0,15	0,96	0,00	0,94	-0,34	0,92
3	-0,04	0,94	-0,21	1,06	-0,32	1,00
4	0,06	0,92	-0,22	1,06	-0,03	0,74
5	-0,04	0,79	0,00	0,92	0,18	0,73
6	0,02	1,01	0,06	0,89	0,38	0,71
A koronavírus járvány egyáltalán nem visel meg	0,00	1,21	0,22	1,00	0,55	0,88

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (165-188)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

NYÍREGYHÁZA

doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/9>

A történetmesélés készségfejlesztő hatásai és alkalmazási lehetőségei a magyar felsőoktatásban – kezdeti hazai vizsgálati eredmények

Taxner Tünde¹

¹ PhD hallgató, óraadó oktató, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8.,
ORCID: 0000-0002-5340-0142

INFO

Taxner Tünde
taxner.tunde@outlook.com

Keywords

higher education,
pedagogical methods,
skill development,
storytelling

Kulcsszavak

felsőoktatás,
oktatásmódszertan,
készségfejlesztés,
történetmesélés

ABSTRACT

Abstract

[The skill-developing effects and potential implications of storytelling in the Hungarian higher education – initial domestic research results]: In the Hungarian higher education, innovative pedagogical methods are needed to prepare students for the challenges of employment. Storytelling offers a multi-faceted, learner-centred method. This paper aims to investigate which skills storytelling improves, and whether it can be used in the Hungarian higher education. Three semi-structured interviews were conducted and thematically analysed. Based on these results, two pedagogical experiments were conducted, observed, and analysed. Results include that storytelling can be realized in many ways, and the method can contribute to the improvement of skills which are currently needed in the labour market.

Absztrakt

A magyar felsőoktatásban szükség van olyan innovatív oktatási módszerekre, amelyek felkészítik a hallgatókat a munkavállalásra. A történetmesélés egy sokoldalú, tanulóközpontú módszert kínál. A kutatás azt vizsgálja, hogy a történetmesélés milyen készségeket fejleszt, illetve alkalmazható-e a magyar felsőoktatási gyakorlatban. Három szakértővel készített, félig strukturált interjú tematikus elemzése, illetve ezekre az eredményekre építve két pedagógiai kísérlet megvalósítása, természetes megfigyelése és tartalomelemzése valósult meg. A legfontosabb eredmény, hogy a történetmesélés többféle módon alkalmazható, és hozzájárulhat olyan készségeket fejlesztéséhez, amelyekre a munkaerőpiacon jelenleg szükség van.

Ez a tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával és Dr. Sass Judit Gabriella témavezetésével készült.

Bevezetés

A felsőoktatás egyik célja felkészíteni a hallgatókat a munkavállalásra és a jövő munkaerőpiaci kihívásaira (Derényi és Lukács, 2017). A magyar felsőoktatásra ezért hatással van a munkaerőpiac folyamatos átalakulása, a mesterséges intelligencia és a robotizáció előretörése, illetve a szolgáltatásokat nyújtó szakmák előtérbe kerülése (Bodnár és Sass 2020; Varga 2018). Ezek a globális folyamatok megváltoztatják az elvárásokat az oktatás célja, a tartalma és a megvalósítási formája iránt. Amellett, hogy a felsőoktatási intézményeknek meg kell felelniük az Európai Felsőoktatási Térség képesítési keretrendszerének, a globális trendekhez és a változó munkaerőpiaci elvárásokhoz is alkalmazkodniuk kell (Derényi és Lukács 2017). Nemzetközi felmérések (például Whiting 2020) alapján a jövőbiztosnak tartott készségek közül kiemelkedik a kritikus gondolkodás, az együttműködés és a kommunikáció, melyek fejlesztése az oktatás feladatának is tekinthető. Ezért egyre jobban előtérbe kerül a kompetenciafejlesztés alapú oktatás, amihez innovatív, a Z generáció jellemzőinek megfelelő oktatási módszerekre van szükség (Bodnár és Sass 2020). A magyar felsőoktatásban jelenleg meghatározó arányban tanuló Z generációsokat a magas fokú technológiai jártasság és a fokozott eszközhasználat jellemzi (Árváné Ványai és mtsai 2017). Általánosságban véve megállapítható, hogy a figyelmük szakaszos, ugráló, nehezükre esik hosszabb ideig fókuszáltan figyelni, illetve információszelektálási nehézségeik vannak. Az újmédia információdömpingjének hatására mozaikszerű a tudásuk (Csillik és mtsai 2016). Ezért olyan készségekre van szükségük, amelyek segítenek kiigazodni az online világban, illetve elmélyíteni és rendszerbe foglalni a megszerzett tudást. Az egyéni felelősségvállalás a tanulásért és különböző tanulási stratégiák elsajátítása ugyancsak fontos, hiszen a motivációs erejük mellett ezek segíthetnek az átképzésben, amit a munkaerőpiac jövőbeli változásai valószínűleg megkívánnak majd (Zobrist és Brandes 2017). A felsőoktatásban tehát olyan módszerekre van szükség, amelyek interaktívak, illetve a készségfejlesztést és a tanulók felelősségvállalását is segítik. A

történetmesélés – sokszínűsége és készségfejlesztő, illetve pedagógiai hatásai miatt – segíthet ezen igények kielégítésében, ezért kutatása a magyar felsőoktatás kontextusában aktuális és releváns.

A történetmesélés jelentése

A történetmesélés a mindennapjaink részét képezi: jelen van a gondolatainkban, a társas kapcsolatainkban, a munkaerőpiacon és az oktatásban is. Jelentésének és tudatos alkalmazásának kutatása releváns, hiszen egy egyedien emberi, univerzális működésmódon, a narratív gondolkodáson alapul (Bruner 1990). Bruner (2004: 123) szerint „az emberi kapcsolatok világáról az a tapasztalatunk, hogy a narratívumok formáit veszik fel, amelyekben beszélünk róluk”. Vagyis a társas tudást narratív formában fogalmazzuk meg, narratívák segítségével dolgozzuk fel a saját tapasztalatainkat, mindennapi élményeinket, és ezek formálják az identitásunkat is (Kinyó 2005). A narratív pszichológia a narrativitásra a gondolkodás egyik módjaként tekint (László 1999). A megközelítés szerint a narratív gondolkodás kognitív folyamat, ami tudást eredményez önmagunkról és a környezetünkről. „A narratív kidolgozás valójában arra való, hogy az élet kaotikus világában valamilyen rendet teremtsünk, cselekvők sajátos érdekviszonyait rekonstruálva” (Pléh 2012: 12). Vagyis a narratívák segítenek eligazodni a társas kapcsolatokban, és az emberi együttélés minden szintjén formálják az identitást.

Ezen az elméleti megközelítésen alapul jelen kutatás is, ami a narratívákon belül a történet, illetve a történetmesélés fogalmára épít. „A történet a narrativitásnak mint egy általánosabb emberi attitűdnek egy példája” (Pléh 2012: 4). A történetekre általánosságban jellemző az arisztotelészi hármas tagolás: a kezdet, a középrész a tetőponttal és a befejezés (László 2005). Általános jellemzőjük továbbá egy főhős központi szerepe (Ohler 2013), illetve különböző perspektívák jelenléte (László 2005), ami rendezettséget biztosít. „A történetek különlegessége az, hogy itt a legáttetszőbb a szabályozottság, és mert itt a történetben bemutatott hős és a történet megértője egyaránt a motívumok köré szerveződő problémamegoldást végez” (Pléh 2012: 9). A történet Bettelheim (2018) szerint is egy problematikus helyzetből indul ki, és a belső feszültségek externalizálásával, szimbolikus kifejezésével segíti a saját tapasztalatok, érzések feldolgozását. Tehát a történetek kognitív

készségekre (például a rendszerezésre) gyakorolt hatásai már a definíciókban megmutatkoznak.

A történeteket ki lehet fejezni szóban, írásban, vizuális vagy akár digitális formában, ezért a történetmesélésnek különböző formái vannak. A legősibb változata a szóbeli történetmesélés, amely az írás megjelenés előtt is emberi sajátosság volt (Muzsalyiné Molnár 2021). Erre épít például az Angoltanárok Nemzeti Tanácsának álláspontja (NCTE 1992), amely szerint a történetmesélés egy mese szóbeli átadása egy vagy több hallgatónak, ami beleéléssel és gesztikulációval valósul meg. Egy interaktív kapcsolat jön létre a jelenlévők között, hiszen a mesélő folyamatosan reagál a hallgatóságra. Történet- és mesemondó közösségek művészetnek tartják a történetmesélést, hangsúlyozva a kultúraátadási funkcióját és a cselekvés akció jellegét (Kovács 2022). Napjainkra azonban a fogalom jelentése tovább tárgult, és a történetmesélés többféle megvalósulási módját vizsgálhatjuk. A Cambridge-i Egyetem szótára szerint a történetmesélés történetek írása, elmondása vagy olvasása (Cambridge University Press 2022). Ezeket a formákat kiegészíti a digitális történetmesélés is, ami digitális eszközök segítségével létrehozott vagy kifejezett történeteket jelent (Lanszki 2017), illetve a történetmesélés megjelenik a vizuális művészetekben is. Vagyis a történetmesélés többféle formában megvalósulhat, ezért egy gyűjtőfogalomnak tekinthető.

Sokszínűségét az is bizonyítja, hogy a történetmesélés alkalmazható pedagógiai módszerként is (Butler-Kisber 2018). Az oktatás kontextusában a történetmeséléshez sorolható a történetek olvasása, a kreatív és az autobiográfiai írás, illetve mások történetének meghallgatása (Glesne és Pugach 2018). A felsőoktatással kapcsolatban akár a színjátszás és az improvizáció alapú módszereket, a képregénykészítést (Butler-Kisber 2018), illetve az esetoldást, a hallgatók történeteinek bevonását az oktatási folyamatba is ebbe a kategóriába sorolhatjuk (Farkas 2021). Ezeket önálló pedagógiai módszerekként is lehet értelmezni, de akár a történetmesélés változatainak is lehet tartani. Közös jellemzőjük, hogy történetekre építenek, akár történetalkotásra, akár történetek meghallgatására vagy feldolgozására buzdítanak. A történetmesélés módszere épít a kooperációra és az interaktivitásra, illetve az oktatási helyzet összes szereplőjére hatással van (Kinyó 2005). A történetmesélés alkalmazása görcsoldó, felszabadító hatású, egyaránt használják a pedagógusok kiégésének megelőzésére és a diákok motivációjának és felelősségtudatának növelésére (Glesne és Pugach 2018;

Hüse 2020). Az elméleti áttekintés arra enged következtetni, hogy a történetmesélésnek sokféle megvalósítási formája van az oktatásban, azonban ezek – főleg a magyar felsőoktatás kontextusában – pontosításra szorulnak.

A történetmesélés fejlesztő hatásai

A történetmesélésnek fejlesztő hatások tulajdoníthatók. A pszichológiai hatásokon túl – például az identitás és az érzelemfeldolgozás alakítása (Hibbin 2016) – csecsemőkortól kezdve a kommunikációs és a nyelvi kompetencia fejlesztésében van szerepe (Mello 2001). A képzelőerő működtetésével a kreativitást is fejleszti (Ohler 2013), illetve az együttműködésre, az empátiára, így a társas kompetenciára is hatással van (Berán és Unoka 2012). A kognitív folyamatok közül a bevésoedést, a megjegyzést könnyítik meg a történetek: hosszabb távon és jobban felidézhetőek, mint azok az információk, amik nincsenek narratív keretbe foglalva (Rossiter 2002). A kritikus gondolkodásra (és alfoiyamataira, például a problémamegoldásra és a rendszerezésre) ugyancsak hat (Lanszki 2017; Pléh 2012). A 4K-modell mindegyik tényezőjére (kommunikáció, kooperáció, kreativitás, kritikus gondolkodás) fejlesztő hatással lehet a módszer (Ohler 2013), ami azért fontos, mert ezekre a készségekre jelenleg a munkaerőpiacon igény van, illetve a globális előrejelzések szerint az elkövetkezendő évtizedekben is fontos skillek maradnak (Whiting 2020; Zobrist és Brandes 2017). A történetmesélésnek tehát a szakirodalmi áttekintés alapján számos készségfejlesztő hatása van. Külön kiemelendő, hogy az egyetemről kilépő, kezdő munkavállalók számára fontos készségeket fejleszthetünk a történetmesélés módszerével.

A kognitív területeken a módszer fejlesztő hatásai két egymással összefüggő, a pedagógiában is alkalmazott rendszerben vizsgálhatók. Bloom (1956) taxonómiája kognitív készségeket tartalmaz, és gyakran használják tanulási eredmények meghatározására. A rendszer alsó szintjeit a megértés és a tudás készségei alkotják, míg a felsőbb szinten összetettebb kognitív készségek (az alkalmazás, az elemzés, a szintézis és az értékelés) találhatók. Ezek a készségek akár a kritikus gondolkodás részfolyamataiként is értelmezhetők (Sieglova, 2017). Erre a taxonómiára építve Marzano és Kendall (2008) kidolgoztak egy részletesebb modellt, amelynek 3. (elemzés) és 4. szintje (tudás alkalmazása) a magas szintű gondolkodási készségeket foglalja magába (ezek elnevezései és definíciói a 3. mellékletben olvashatók).

A kutatás célkitűzései és felépítése

Az elméleti áttekintés alapján megállapítható, hogy a történetmesélés alkalmazása oktatási módszerként, főképp sokszínűsége és készségfejlesztő hatásai miatt, releváns lehet a magyar felsőoktatási gyakorlatban. A történetmesélés átfogó vizsgálata ebben a kontextusban hiánypótló, a módszer tudatos alkalmazása egyetemi órákon ritka (Farkas 2021). Jelen tanulmány célja ezért felhívni a figyelmet a történetmesélés előnyeire és hátrányaira, és további kutatásokat inspirálni a témakörben. A feltáró, szintetizáló jellegű kutatás a következő kérdésekre keresi a választ: milyen készségeket fejleszt a történetmesélés módszere, illetve milyen megvalósítási lehetőségei vannak a magyar felsőoktatásban. Az előzetes feltételezések szerint a történetmesélés elsődlegesen olyan készségekre hat, amelyek a 21. században kiemelt fontosságúak a munkaerőpiacon, mint például a kritikus gondolkodás és a problémamegoldás, illetve a módszer beemelhető a magyar felsőoktatási gyakorlatba. A következőkben a kutatás két lépését mutatjuk be. Először a történetmesélés jelentésének, készségfejlesztő hatásainak és alkalmazási lehetőségeinek feltárását interjúk segítségével, majd a módszer kipróbálását és a készségfejlesztő hatásainak mérését mesterszakos egyetemi hallgatók körében.

Első rész: szakértői interjúk

Módszerek

A kutatás első része arra kínál magyarázatokat, hogy mit jelent magyar szakértők számára a történetmesélés. 2021 novemberében három interjú készült olyan szakemberekkel, akik a történetmeséléssel elméletben, illetve a felső- és a közoktatási gyakorlatban is foglalkoznak. A félig strukturált, tematikus interjúk Szokolszky (2006) módszertani megállapításai alapján készültek. A mintaalkotás irányított volt, hiszen azok a szempontok határozták meg, hogy a történetmeséléssel évek óta, aktívan foglalkozó, releváns kutatói és oktatói tapasztalattal rendelkező alanyok alkossák. Az alacsony mintaelemszám azzal indokolható, hogy Magyarországon kevesen foglalkoznak elméletben és gyakorlatban egyaránt a történetmeséléssel, mint oktatási módszerrel. Az első szakértő az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, többek között gamifikációval és a kerettörténet módszerrel foglalkozik. A második szakértő az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem docense, kinek szakterületei közé tartozik a magyar irodalomtörténet, a

pedagógusképzés és a meseterápia is. A harmadik interjúalany az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tanársegéde, aki a történetmesélés pedagógiai alkalmazási lehetőségeit, illetve a problémaalapú tanulást kutatja. A tematikus interjú módszere lehetőséget nyújtott arra, hogy az interjúalanyok személyes történeteinek keresztül, vagyis a kutatás témájához autentikusan illeszkedő módon nyerjünk betekintést a témába, és az interjúk tartalma a kutatási kérdésekhez illeszkedő témák mentén összefoglalható legyen (Szokolszky 2006). A beszélgetések két bevezető kérdéssel kezdődtek, melyek a történetmesélés módszerét használva, az interjúalanyok a módszerhez fűződő személyes kapcsolatára kérdeztek rá. Megindokolták továbbá, miért foglalkoznak a módszerrel, illetve milyen hatásokat tulajdonítanak neki. A következőkben meghatározták a történetmesélés jelentését, majd azonosították a készségfejlesztő hatásait. Ebben a részben szabad asszociációs, illetve irányított válaszadást megkívánó kérdések alkalmazása is indokolt volt. Az utóbbiak Marzano és Kendall (2008) taxonómiájára épültek. Az interjúk végén a történetmesélés és a felsőoktatás kapcsolatára kérdeztünk rá, illetve az alanyok a saját oktatási tapasztalataikról is beszámoltak.

Az interjúkat a tematikus elemzés módszerével dolgoztuk fel, a Terry és munkatársai (2017) által kidolgozott módszert alkalmazva. A módszer előnye, hogy flexibilisen illeszkedik a kutatott témakörhöz, segít áttekinteni komplex összefüggéseket, és a kódolási taktika megválasztásában szabadságot biztosít. A kódolás induktív módon valósult meg, a témaalkotáskor az elemzett korpuszból indultunk ki. Elsősorban szemantikus kódolás történt, de a látens kódolást is alkalmaztunk, így felderítve az utalásokat, a mondanivaló elméleti hátterét is. A kódolás előkészítését a szerző végezte, míg a témák megtalálása és megnevezése egy társ kódoló bevonásával történt.

Eredmények

Az interjúk eredményei a következő témakörök mentén foglalhatók össze: a történetmesélés definíciója, a hozzá tartozó pedagógiai módszerek, illetve a történetmesélés készségfejlesztő hatásai. Az első témakör a történetmesélés fogalmának meghatározása. Bár mindhárom szakértő oktatási módszerként értelmezte a történetmesélést, eltérő jellemzőket emeltek ki a definíciókban. Egyikük a történetmesélés erősségét abban látja, hogy a módszer átkeretezi az oktatási szituációt, és ezáltal segíti a problémamegoldási folyamatot. A másik interjúalany minden olyan módszert, ami történetalapú, a történetmesélés

kategóriájába foglalt bele. A harmadik szakértő pedig a narratíva alkotását helyezte középpontba. Szerinte a tananyagot fel lehet húzni egy olyan vázra, ami hasonlít egy klasszikus történet felépítésére. A definíciók tehát a történetmesélés készségfejlesztő hatásait (például hatását a problémamegoldásra), illetve a narratív szempontját egyaránt tartalmazzák.

A definíciókra építkezve, a második témakör a történetmeséléshez sorolható oktatási módszerek feltárása. Összesen 15 módszert említettek az interjúalanyok a történetmeséléssel kapcsolatban, egyaránt a köz- és a felsőoktatásra gondolva. Ezek között voltak digitális, szóbeli és írásbeli módszerek is, illetve a munkaformák (önálló munka, frontális oktatás, illetve kooperatív csoportmunka) vegyesen fordultak elő. A megnevezett módszereket a három definíció alapján érdemes csoportosítani. A problémamegoldás fókuszú módszerek közé tartozik többféle színjátszás alapú módszer, például a kerettörténet módszer, a szituációs játék, de ide sorolhatjuk az esetoldást és a kreatív írást is. A történet fókuszú módszerek a felsőoktatásban is gyakori orális, frontális történetmesélés, illetve a képregényalkotás. A narratív fókuszú módszerek közé pedig a drámajátékok, a kreatív írás, a digitális történetmesélés, illetve a mese- és a biblioterápia oktatásban is alkalmazható elemei tartoznak. Lehetőségeket rejt még magában a közös narratíva kialakítása az osztályban, ami megvalósulhat úgy, hogy a diákok mesélnek saját történeteket, (akár csoportmunkában) közösen alkotnak történetet, vagy a tanár és a diákok együtt találhatnak ki egy történetet. Ebből az áttekintésből megmutatkozik a történetmesélés sokszínűsége: a pedagógiai célnak, az oktatási körülményeknek és a résztvevők jellemzőinek megfelelően kiválasztható a legcélravezetőbb változat. Az is megfigyelhető, hogy a történetmesélést gyakran alkalmazzák kooperatív formában, hiszen a közösségi identitást is formálja (Kinyó 2005), illetve a motiváló hatása kollektíven megmutatkozhat (Hüse 2020). A történetmesélés hátrányai közé tartozik viszont, hogy bizonyos módszerek idő-, eszköz- vagy helyigényesek lehetnek, amit a felsőoktatás kontextusában fontos figyelembe venni (Muzsalyiné Molnár 2021).

A harmadik témakört a történetmesélés készségfejlesztő hatásai alkotják. A történetmesélés – az interjúk alapján – a társas, a kognitív és a kommunikációs kompetenciára egyaránt hathat. A szakértők által említett kognitív készségeket Bloom (1956) taxonómiája alapján csoportosítottuk. A következő készségeket

hozták kapcsolatba a szakértők a történetmeséléssel (zárójelben az említések gyakorisága olvasható):

- ismeret: tudás- és információátadás (2)
- megértés: bevéődés, megjegyzés (7)
- analízis: rendszerezés (3); logikus gondolkodás (2); specifikálás (dedukció) (2); perspektívák elemzése (2)
- szintézis: absztrahálás (1); feltalálás, újítás (2); kreatív gondolkodás (3)
- alkalmazás: perspektívaáltás (2); problémamegoldás (3); döntéshozatal (1)
- értékelés: érvelés, meggyőzés (1)

A szakirodalom megállapításaival összhangban, a készségek közül az említési gyakoriság alapján kiemelkedik a *megértés* szintje. A bevéődés történetek segítségével hatékony (Rossiter 2002) – ez a megállapítás is a narratív gondolkodás működésével indokolható (Pléh 2012). Éppen ezért a történetmesélést lehet a tananyag elmondására alkalmazni, az ismeretet egy sajátos rendszerbe foglalva átadni. Ez a folyamat rámutat a rendszerezés fontosságára, amely az *analitikus készségek* közé sorolható (Bloom 1956). A történetek egymástól eltérő nézőpontokat tartalmazó, strukturált felépítése segíti a saját gondolatok rendszerezését, és ezáltal a tapasztalatok feldolgozását (Hibbin 2016). A történetekben megtalálható különböző perspektívák elemzése lehetőséget nyújt a perspektívaáltásra, ami a perspektíva felvétel alapja lehet (Berán és Unoka 2012), és ezáltal fejlesztheti az empátiát és a pro-szociális viselkedést (Vincze és László 2010). A *szintézis* szintjéhez tartozó kreatív gondolkodásra, a tudáselemek egyedi kombinálására, valami új feltalálására egyaránt tér nyílhat a történetmesélés során, hiszen ez a folyamat kiemeli a résztvevőket az adott helyzetből, és aktívan működteti a képzelőerőt (Boldizsár 2016). Az *alkalmazás* szintjén pedig a problémamegoldást és az azzal kapcsolatos döntéshozatalt említették az interjúkban, ami a szakirodalmi áttekintéssel ugyancsak összhangban áll (például Pléh 2012). Az érvelés és a meggyőzés az *értékelő gondolkodási folyamatok* között jelenik meg, de ezeket elsősorban a kommunikációs kompetencia fejlesztésével kapcsolatban említették az interjúalanyok.

A történetmesélés a *kommunikációs kompetenciára* is fejlesztő hatással lehet (5 említés). Történetmeséléskor a verbális és a nonverbális önkifejezés egyre tudatosabbá válhat, hiszen egy strukturált rendszerben és gyakran társas szituációban kell megoldani a feladatokat (Hibbin 2016). A kommunikációs

kompetencián belül az előadói készséget (3 említés), az anya- és az idegennyelvi készségek fejlesztésével kapcsolatban a helyesírási és a fogalmazási készség fejlesztését (2 említés) nevezték meg az interjúalanyok. Megállapítható, hogy az írás- és a szóbeli kommunikációra egyaránt hathat a módszer, attól függően, hogy melyik változatát valósítjuk meg az oktatási gyakorlatban.

A *társas kompetenciára* ugyancsak hatással lehet a történetmesélés. Az együttműködést (4 említés), a kölcsönös odafigyelést (1 említés), illetve az empátiát (1 említés) nevezték meg a szakértők ebben az összefüggésben. Egy dilemma is felmerült a történetmesélés társas hatásaival kapcsolatban: a módszer hatásai nehezen elválaszthatóak a kooperatív munkaforma következményeitől. Az interjúk tanulsága, hogy érdemes a történetmesélést csoportmunkával kombinálni, hogy a készségfejlesztő hatások összeadódhassanak.

Az interjúk legfontosabb eredményei, hogy továbbra is kérdéses, milyen módszereket sorolhatunk a történetmesélés kategóriájába. Összesen 15 különböző módszert említettek az interjúalanyok. Érdemes ezekben meglátni a közös jellemzőket és felismerni, hogy milyen készségfejlesztő hatásaik lehetnek. A történetmesélés hathat a kognitív, a társas, illetve a kommunikációs kompetencia bizonyos területeire, például a problémamegoldásra, az empátiára és az előadói készségre. A történetmesélés tág meghatározása miatt számos fejlesztő hatást tulajdoníthatunk a módszernek, de ezeket nehéz elválasztani egyéb változók, szituációs tényezők (például a kooperatív csoportmunka) hatásaitól. A gyakorlati megvalósítás szempontjából fontos végiggondolni a pedagógiai célokat, és ezekhez, illetve a körülményekhez igazítani a módszert. A történetmesélés pedagógiai szerepe és jellege függ a tantárgytól, illetve a tudományterülettől is – ezek differenciálása az interjúkban nem történt meg. Azonban a megkérdezett szakértők között konszenzus uralkodott, hogy érdemes az erős közösségi élményre és a motivációra építeni, amit a történetmesélés egy oktatási szituációban adni tud.

Második rész: pedagógiai kísérletek

Módszerek

Az interjúk eredményeit pedagógiai kísérletek egészítik ki. A kutatás elméleti jellegű, feltáró fázisa alapján a történetmesélés megvalósításának két különböző koncepcióját dolgoztuk ki, majd tartottuk meg. 2022 márciusában két kiscsoportos workshop valósult meg egyetemi hallgatók részvételével, hogy a történetmesélés előnyei, hátrányai a gyakorlatban is megmutatkozzanak, illetve a módszer készségfejlesztő hatásait mérni lehessen. A workshopok végén minden résztvevőnek önállóan kellett egy esetet megoldania. Ezeket az eredményeket egy kontrollcsoport válaszaival hasonlítottuk össze. A kontrollcsoport nem vett részt workshopon, beavatkozás és felkészítés nélkül, egy online kérdőívben kellett ugyanazt az esetet megoldania, mint a két kísérleti csoport tagjainak (a kutatás második részének felépítése az 1. táblázatban látható).

1. táblázat: A kutatás második részének felépítése

szempontok	1. kísérleti csoport	2. kísérleti csoport	kontrollcsoport
tartalom	workshop célzott történetmeséléssel és kooperatív csoportmunkával, majd egyéni esetoldás	workshop kooperatív csoportmunkával, majd egyéni esetoldás	egyéni esetoldás digitális formában
minta elemszáma	5 fő	5 fő	10 fő
időtartam	180 perc	90 perc	nem meghatározott
alkalmazott kutatási módszerek	természetes megfigyelés (Szokolszky 2006), tartalomelemzés (Marzano és Kendall 2008, Yee és mtsai 2011)	természetes megfigyelés (Szokolszky 2006), tartalomelemzés (Marzano és Kendall 2008, Yee és mtsai 2011)	tartalomelemzés (Marzano és Kendall 2008, Yee és mtsai 2011)

Forrás: saját szerkesztés

A workshopok egy elméleti témafelvetéssel és áttekintéssel kezdődtek, ezután azonban eltértek egymástól (a pedagógiai kísérletek vázlatos felépítése az 1. mellékletben olvasható). A workshopok kidolgozása során a konstruktivista pedagógiai megközelítést alkalmaztuk, ami szerint a tudás az adott

kontextusban alakul ki, ezért fontos a társas és a tapasztalati tanulás (Lanszki 2017). Ezen kívül kívánatos, hogy az oktatási szituáció résztvevői együttműködjenek egymással (McDrury és Alterio 2003), illetve a tanár facilitátorként, partnerként viselkedjen (Bodnár és Sass 2019). Ezért mindkét alkalom tartalmazott kooperatív csoportmunkát, de abban eltértek egymástól, hogy az első alkalmon a komplex problémamegoldás a történetmesélés bevonásával valósult meg. Az első workshop 180 perces volt, ezen a történetmesélés egyik speciális változatát próbáltuk ki, amelyben a perspektíaváltás és a kreativitás kerül előtérbe. A második alkalom 90 perces volt, ebbe a koncepcióba a történetmesélés módszertana nem volt irányítottan beépítve. Ezen a workshopen egy frontális előadással és kooperatív csoportmunkában valósult meg azon konfliktushelyzetek megoldása, melyekkel az első workshop résztvevői is dolgoztak. A workshopokat Szokolszky (2006) alapján a természetes megfigyelés módszerével elemeztük. A megfigyelés közben született jegyzetekből utólag alakítottuk ki a megfigyelés kategóriáit, melyek a következők voltak: a résztvevői bevonódás mértéke, a módszer pedagógiai hatásai, illetve a megvalósítás nehézségei.

Az alkalmak végén egyénileg kellett minden résztvevőnek ugyanazt a konfliktushelyzetet írásban megoldania (az eset a 2. mellékletben olvasható). Saját esetgyűjteményből azért ezt a helyzetet választottuk, mert tartalmazza az intergenerációs konfliktushelyzetek pár alapvető tényezőjét. Például, az eltérő generációkhoz tartozó csoporttagok közötti bizalom és a közös cél felismerésének fontosságára, illetve az esetleges értékrendbeli eltérésekre hívja fel a figyelmet, melyek Cox és Holloway (2011) szerint fontos szempontok a generációs konfliktushelyzetek kezelése során. Az egyéni feladatmegoldások a tartalomelemzés módszerével kerültek elemzésre, hogy a történetmesélés kognitív készségekre gyakorolt hatásait mérni lehessen. A kódkönyvet Marzano és Kendall (2008) tizenhárom magas szintű gondolkodási készsége és azok definíciói (Yee és mtsai 2011) alkották (a kódkönyv a 3. mellékletben olvasható). A kódolás egy társ kódoló bevonásával valósult meg, és két kategóriát alkalmaztunk: felfedezhető volt-e az írásban a vizsgált készség vagy nem. A megbízhatósági mutató megállapítása – az esetek alacsony száma miatt – Neuendorf (2017) alapján a társ kódoló és a fő kódoló által adott válaszok százalékos egyezésének kiszámításával történt. A kutatás megbízhatóságának biztosítása miatt, a tizenháromból csak azt hét kognitív

készséget vettük figyelembe, melyek kódolásakor az egyezés 80-100% közötti volt.

Mindkét kísérleti csoportba véletlenszerű mintavétellel kerültek be a résztvevők, akik önkéntesen jelentkezhettek az alkalmakra, és az időpontok közül is választhattak. Csak egy kiválasztott, magyar egyetem magyar nyelvű mesterképzési szakjainak legalább fél év munkatapasztalattal rendelkező hallgatói vehettek részt. Az alkalmakon 5-5 fő vett részt, 23–30 év közötti, magyar származású nők, akik akkor a következő szakokra jártak: Kommunikáció- és Médiatudomány (8 fő), Vezetés és szervezés (2 fő), Nemzetközi tanulmányok (1 fő). A tanulmányaik második (3 fő), illetve negyedik félévében tartottak a vizsgálat idején (7 fő). Átlagosan két évet végeztek addig szakmai munkát, és nem szakmai területen átlagosan másfél évet dolgoztak. A munkatapasztalatot azért fontos figyelembe venni, mert az alkalmak a munkahelyi generációs konfliktusok kezeléséről szóltak, és ehhez a témához a történetmesélés feltételeként saját tapasztalatokkal kellett rendelkezniük. A kontrollcsoportot további tíz egyetemi hallgató alkotta. A minta annyiban tért el a másik csoporttól, hogy a kitöltők között egy férfi és kilenc nő volt, akik átlagosan fél évvel többet dolgoztak szakmai területen, mint a másik csoport tagjai. A különbség a két csoport között tehát elsődlegesen az esetoldás módjában mutatkozott, amit a kontrollcsoportnál nem előzött meg sem kooperatív tanulási szituáció, sem történetmesélés.

Eredmények

Először a kísérletek természetes megfigyelése, majd a készségfejlesztésre vonatkozó tartalomelemzés eredményeit ismertetjük. A megfigyelés a következő szempontokra épült: mennyire vonódnak be a résztvevők a problémamegoldási folyamatba, milyen pedagógiai hatásokat tulajdoníthatunk a történetmesélésnek, illetve milyen nehézségekbe ütközhet a módszer alkalmazása. A *résztvevői bevonódás* mértékét vizsgálva, elsődlegesen a csoport dinamikáját, a csoportmunkák működését figyeltük meg, főleg a társas kompetenciára koncentrálna, amivel kapcsolatban az interjúkban az együttműködést és a kölcsönös odafigyelést említették a szakértők. A két workshop felépítését és módszertanát tekintve eltért egymástól, azonban mindkét alkalommal a feladatmegoldás elsősorban csoportokban valósult meg. A legfontosabb megfigyelés a két alkalmat összevetve az, hogy a második workshopon, amelyen nem kérte meg a tréner a résztvevőket, hogy használják

a történetmesélést a feladatok megoldása során, ugyanúgy alkalmazták a diákok a módszert, mint az első alkalmon, amelyen ez feladat volt. Míg az első alkalom elején irányítottan került sor személyes történetek megosztására, addig a második alkalmon a csoportmunkában kezdődött el ugyanez a folyamat. Mindez azt mutatja, hogy komplex problémamegoldás esetén és olyan témával kapcsolatban, amelyhez kapcsolódnak személyes tapasztalatok, a tanulók a történetmesélés alkalmazását segítségül hívták. A történetmesélés célja a csoportmunkában általában a meggyőzés, a saját vélemény kifejezése és alátámasztása, illetve a saját és a csoportban megfogalmazott gondolatok rendszerezése volt. A megvalósulás feltétele volt az, hogy figyelmesen meghallgassák egymást, hagyjanak időt akár hosszabb személyes történetek kifejtésére is. Az együttműködés mindkét alkalmon jellemző volt, még akkor is, amikor a csoporttagok nem ismerték korábbról egymást. Az alacsony résztvevői létszámok és a tréner viselkedése megkönnyítették a bizalmi légkör és a biztonságfókuszú klíma kialakulását, ami feltétele a megnyílásnak, a személyes történetek megosztásának (Hibbin 2016). A megfigyelés alapján megállapítható, hogy a történetmesélés segíti a komplex problémamegoldást, de a személyes történetek megosztásának és ezáltal a sikeres csoportmunkának több feltétele van.

A *pedagógiai hatásokkal* kapcsolatos megfontosabb megfigyelés az interjúk eredményeivel is összecseng. A történetmesélés az oktatási helyzet összes résztvevőjére hat, a diákokra és a tanárra egyaránt. A diákok részéről elsősorban az újdonság ereje mutatkozott meg, aminek voltak pozitív hatásai, például a figyelem felkeltése és sikeres fenntartása. Megfigyelhető volt még a módszer motiváló hatása, ami a kommunikációban mutatkozott meg. Minden résztvevő legalább kétszer hozzászólt plénumban és a csoportmunka során is a témához, illetve a workshopok végén az önálló, írásbeli feladatmegoldáskor is többen írtak hosszabb, részletesebb választ (a leghosszabb válasz 207 szavas volt). A történetmesélés tehát a szóbeli és az írásbeli kommunikációra egyaránt hatással lehetett.

A pozitív hatások mellett azonban a módszer *megvalósításának nehézségeit* is tapasztaltuk. Az első workshopon kipróbált változat időigényesnek bizonyult, és a résztvevők szóbeli visszajelzései alapján kognitív szinten megterhelő volt számukra a gyakori perspektívaváltás. A második workshop felépítése és kivitelezése egyszerűbb volt, azonban a módszer pozitív, felszabadító hatásai is kevésbé jelentkeztek, amit az is megnehezített, hogy kevésbé ismerték

egymást a résztvevők. Ez a felsőoktatásban jellemző probléma, ami más vizsgálatok (például Balló és Barta 2019) szerint is megnehezíti a kooperatív módszerek implementálását. Összességében megmutatkozott, hogy a történetmesélés résztvevői bevonódást, kommunikációt és együttműködést fejlesztő hatásaira érdemes építeni, azonban a felsőoktatásban jelentkezhetnek megvalósítási nehézségek.

A workshopok végén az önálló esetoldás következett, amelynek elemzése során a történetmesélés *kognitív készségekre gyakorolt hatásait* vizsgáltuk. Az egyik elemzési szempont a válaszok kidolgozottsága volt. A workshoprésztvevők összesen 18 megoldási lehetőséget fogalmaztak meg a munkahelyi konfliktushelyzetre vonatkozóan, míg a digitálisan beadott válaszokban 19 lehetőség szerepelt. A workshoprésztvevők válaszai részletesebbek voltak, az egyikben három problémamegoldási lehetőség is szerepelt. A workshoprésztvevők által adott válaszok szószámának szórása 43,98 volt, a leghosszabb válasz 207, a legrövidebb pedig 43 szavas volt. Ezek közül több tartalmazott rendszerezési eszközöket, például bekezdésekre tagolást vagy a megoldások besorolását különböző kategóriákba. A kontrollcsoportban kisebb volt a válaszok szószámának szórása (24,82), a leghosszabb válasz 112, míg a legrövidebb 28 szavas volt. Ezekben a válaszokban – valószínűleg az online válaszadási formátum miatt is – nem voltak rendszerezési eszközök. Vagyis a kontrollcsoport válaszai kevésbé tűntek kidolgozottak, bár több megoldási lehetőséget tartalmaztak.

2. táblázat: Kognitív készségek előfordulási gyakorisága az esetmegoldásokban

vizsgált készség	előfordulás a kísérleti csoportok megoldásaiban	előfordulás a kontrollcsoport megoldásaiban
problémamegoldás	10	10
döntéshozatal	9	7
hibák elemzése	7	3
vizsgálódás, kutatás	7	4
állás alátámasztása	7	6
összehasonlítás	6	7
perspektívák elemzése	5	3

Forrás: saját szerkesztés

A megoldások színvonalában Bloom (1956) rendszere szerint megállapíthatók eltérések. A két csoport között a legnagyobb különbség az analízis szintjén (perspektívák elemzése, hibák elemzése, összehasonlítás) található: a kontrollcsoport válaszaiban kevésbé felfedezhetőek ezek a kognitív készségek. Ez rámutathat arra, hogy a kooperatív munkaformában megvalósított történetmesélés során elkerülhetetlen a csoporttagok közötti eltérések és egyezések felismerése – ezek az elemzési folyamatok pedig hathatnak az egyéni feladatmegoldásra is. Marzano és Kendall (2008) tizenhárom magas szintű gondolkodási készsége közül a kódolás során hét szerepelt a szövegekben (döntéshozatal, problémamegoldás, vizsgálódás, perspektívák elemzése, hibák elemzése, összehasonlítás, állítás alátámasztása). A kognitív készségek előfordulási gyakorisága a 2. táblázatban látható. A problémamegoldást mind a húsz szövegben fel lehetett fedezni, hiszen erre irányult a feladat. A döntéshozatalt csak akkor, ha kifejezetten állást foglalt a szöveg írója azzal kapcsolatban, hogy melyik általa bemutatott megoldást választaná (ez kilenc workshoprésztvevőnél és hét kontrollcsoportba tartozó válaszban szerepelt). A hibák elemzése, a vizsgálódás és az állítás alátámasztása, vagyis az érvelés hét workshoprésztvevői válaszban szerepelt, míg az összehasonlítás hatban. A perspektívák elemzése csak a workshoprésztvevők válaszaink felében és három kontrollcsoportos megoldásban volt felfedezhető – nem mindenki vette figyelembe, vagy érdeklődött a szituáció többi résztvevőjének álláspontja, indítatásai iránt. Összesen 70-ből 51-szer voltak felfedezhetőek a vizsgált kognitív készségek a workshopok résztvevőinek válaszaiban, míg a kontrollcsoport válaszaiban 40-szer. Vagyis a kooperatív tanulás és a történetmesélés alkalmazása után, papíron megoldott feladatokban gyakrabban fordultak elő a mért készségek. A kognitív készségfejlesztő hatásokat ezzel a mérési módszerrel nem lehetett egyértelműen bizonyítani, de az összehasonlítás rámutat arra, hogy a kritikus gondolkodást a csoportban megvalósított, személyes alkalmak feltételezhetően jobban előhívták, mint az önálló, digitális feladatmegoldás.

Összegzés

A kutatás egészét figyelembe véve megállapítható, hogy a történetmesélés fogalmát illetően nincsen egyértelmű tudományos konszenzus, azonban a sokszínűsége megmutatkozott. Oktatási módszerként többféle módon alkalmazható, a tudásátadásban és a készségfejlesztésben egyaránt releváns a

használata. A pedagógiai kísérletek alapján megállapítható, hogy érdemes a módszert csoportmunkával kombinálni, és a pedagógiai céloknak megfelelően megvalósítani, közben figyelembe véve az oktatási körülményeket is. A történetmesélés a felsőoktatásba is beemelhető, de további vizsgálatokat igényel annak feltárása, hogy pontosan milyen formában. A pedagógiai hatásai jelentősek, és a szakértői interjúk, illetve a szakirodalmi áttekintés alapján megállapítható, hogy olyan készségeket (például a kommunikációt, a problémamegoldást, az együttműködést) fejleszthet a módszer, amelyekre a 21. századi munkaerőpiacon szüksége van az egyetemet végzett, kezdő munkavállalóknak (Whiting 2020). A workshopok tanulságai alapján a módszer előnye, hogy lehetőséget nyújt a motivált órai légkör megteremtésére, a figyelem felhívására és fenntartására, illetve a bevonódásra az oktatási folyamatba.

A kutatás limitációi abban mutatkoznak meg, hogy az interjúk és a kísérletek mintaelemszáma egyaránt alacsony volt. Az interjúalanyok lelkesedése a történetmesélés iránt hatott az eredményekre, hiszen a módszer mellett elkötelezett kutatók alkották a mintát. Ezen kívül a kognitív készségeket nem kvantitatív, előre tesztelt módszerekkel mértük. A mérés során a történetmesélés készségfejlesztő hatásait nem választottuk el egyéb tényezőktől, amik befolyásolhatták az egyéni feladatmegoldást. Többek között a fogalmazási készségek, a szövegértési és önkifejezési kompetencia, illetve a résztvevők intelligenciája, életkora és egyéb személyes jellemzői, valamint a környezeti tényezők is befolyásolhatták az eredményeket. A csoportmunka hatásait ugyancsak nem választottuk el a történetmesélésétől. Ezen változók figyelembevételével érdemes lenne egy megbízható, széleskörűen tesztelt mérőeszközzel, egy körültekintően kidolgozott kísérletet megvalósítani, kifejezetten a történetmesélés készségfejlesztő hatásaira koncentrálni. További vizsgálatok irányulhatnak akár egy hosszabb távú oktatási-fejlesztési folyamatra is, hiszen a történetmesélés számos pozitív pedagógiai hatása megmutatkozott a kutatás során. A bemutatott kezdeti vizsgálati eredmények alapján érdemes felismerni abban a lehetőségeket, hogy mennyire sokszínű a történetmesélés, és a magyar felsőoktatással kapcsolatban milyen kevésbé kutatott és alkalmazott területet kínál.

Irodalomjegyzék

1. Árváné Ványai Georgina, Katonáné Kovács Judit & Popovics Péter (2017): A Z generáció felsőoktatással kapcsolatos motivációinak és elvárásainak vizsgálata. *International Journal of Engineering and Management Sciences* (2), 4: 1–13.
2. Balló Zsófia & Barta Ákos (2019): A kooperatív oktatásmódszertani megoldások használatának eredménye a műszaki felsőoktatásban. *Filológia.hu* (10), 1–2: 67–76.
3. Berán Eszter & Unoka Zsolt (2012): The attention regulating role of shifting narrative perspective in therapeutic discourse: The analysis of two psychotherapeutic sessions. *Magyar Pszichológiai Szemle* (16), 3: 467–490.
4. Bettelheim, B. (2018): A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest, Corvina Kiadó.
5. Bloom, B. S. (1956): *Taxonomy of Educational Objectives. The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive domain.* New York, David Mc Kay Company, Inc.
6. Bodnár Éva & Sass Judit (2019): Kutatásalapú tehetséggondozás egy lehetséges formájának tapasztalatai, In: Fodorné Tóth Krisztina & Németh Balázs [szerk.], *Felsőoktatási innovációk a tanulás korában: a digitalizáció, képességfejlesztés és a hálózatosodás kihívásai - Tanulmánykötet.* Pécs, MellearN – Felsőoktatási Hálózat az Életen át tartó tanulásért Egyesület. 207–224.
7. Bodnár Éva & Sass Judit (2020): A kompetenciamérés egyetemi rendszerének stratégiai kidolgozását megalapozó kutatások tanulságai. In: Simonics István & Holik Ildikó [szerk.], *Új kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: IX. Trefort Ágoston Szakképzés- és felsőoktatás-pedagógiai konferencia tanulmánykötet.* Budapest, Óbudai Egyetem. 52–65.
8. Boldizsár Ildikó (2016): A teremtmény képzelet szerepe a népmesékben. *Helikon* (61), 2: 173–180.
9. Bruner, J. (1990): *Acts of meaning.* London, Harvard University Press.
10. Bruner, J. (2004): *Az oktatás kultúrája.* Budapest, Gondolat.
11. Butler-Kisber, L. [szerk.] (2018): *Teaching and Learning With Stories.* LEARNIng Landscapes Journal (11), 2.

12. Cambridge University Press (2022): Storytelling.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/storytelling> Letöltés ideje: 2022. 04. 14.
13. Cox, J. & Holloway, M. (2011): Workshop on knowledge transfer in a multigenerational business environment. *Review of Management Innovation & Creativity* (4), 10: 23–33.
14. Csillik Olga, Bodnár Éva, Daruka Magdolna, Sass Judit (2016): Ki ma a „jó tanár” - a tanárok szerint?. In: Maior Enikő, Tóth Péter, Varga Anikó [szerk.], *Empirikus kutatások az oktatásban határon innen és túl*. Nagyvárad, Kárpát-medencei Oktatási Konferencia. 114–133.
15. Derényi András & Lukács István (2017): *Kézikönyv a képzési programok tanulási eredményeken alapuló fejlesztéséhez, felülvizsgálatához*. Budapest, Oktatási Hivatal.
16. Farkas Anett (2021): A történetmesélés pedagógiai módszere a felsőoktatásban. In: Fodorné Tóth K. [szerk.], *Tanulás - Tudás - Innováció a felsőoktatásban - Reflektorfényben az innováció kihívásai (tanulmánykötet)*. Pécs: MellarN – Felsőoktatási Hálózat az Életen Át Tartó Tanulásért Egyesület. 22–33.
17. Glesne, C. & Pugach, M. C. (2018): Story as Pedagogy: A Reflective Commentary. *LEARNing Landscapes Journal* (11), 2: 1–38.
18. Hibbin, R. (2016): The psychological benefits of oral storytelling in school: developing identity and empathy through narrative. *Technology, Pedagogy and Education* (34), 4: 218–231.
19. Hüse Lajos (2020): Ez nem semmi! A történetalapú foglalkozások alkalmazása a szociális munkában. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat* (7), 1.
20. Kinyó László (2005): A narratív készség fejlődése és szerepe a történelemtanításban. *Magyar Pedagógia* (105), 2: 109–126.
21. Kovács Marianna (2022): „Nem úgy volt az!”. *Mese* (1), 1: 60–63.
22. Lanszki Anita [szerk.] (2017): *Digitális történetmesélés a nevelési-oktatási folyamatban*. Eger, Líceum Kiadó.
23. László János (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest, Scientia Humana Társulás.

24. László János (2005): A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
25. Marzano, R. J. & Kendall, J. S. (2008): Designing & Assessing Educational Objectives. Thousand Oaks, Corwin Press.
26. McDrury, J. & Alterio, M. (2003): Learning through Storytelling in Higher Education. Using reflection and experience to improve learning. London, Routledge.
27. Mello, R. (2001): The power of storytelling: How narrative influences children's relationships in the classroom. *International Journal of Education and the Arts* (2): 548–556.
28. Muzsalyiné Molnár Henrietta (2021): A történetmesélés mint pedagógiai eszköz a természettudományos oktatásban. *Iskolakultúra* (31), 9: 101–112.
29. NCTE (1992): A Position Statement from the Committee on Storytelling. National Council of Teachers of English.
<https://ncte.org/statement/teachingstorytelling/> Letöltés ideje: 2022. 05. 20.
30. Neuendorff, K. A. (2017): The Content Analysis Guidebook. Thousand Oaks, SAGE Publications Inc.
31. Ohler, J. (2013): Digital storytelling in the classroom, New media pathways to literacy, learning and creativity. Thousand Oaks, Corwin Press.
32. Pléh Csaba (2012): Narratív szemlélet a pszichológiában: az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra* (3): 3–24.
33. Rossiter, M. (2002): Narrative and Stories in Adult Teaching and Learning. Washington, Institute of Education Sciences.
34. Sieglova, D. (2017): Critical Thinking for Language Learning and Teaching: Methods for the 21st Century (conference paper). Cross-Cultural Business Conference 2017, University of Applied Sciences Upper Austria, School of Management, Campus Steyr.
35. Szokolszky Ágnes (2006): Kutatómunka a pszichológiában: gyakorlatok. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
36. Terry, G., Hayfield, N., Clarke, V., & Braun, V. (2017): Thematic analysis. In: Willig, C. & Rogers, W. [szerk.], *The SAGE Handbook of qualitative research in psychology* London, SAGE Publications Ltd. 17–36.

37. Varga Júlia (2018): A készségek és az oktatás követelményrendszere a tudásalapú társadalomban. *Magyar Tudomány* (179), 1: 69–76.
38. Vincze Orsolya & László János (2010): A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle* (65), 4: 571–595.
39. Whiting, K. (2020): These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them.
<https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/> Letöltés ideje: 2022. 04. 15.
40. Yee, H. M., Othman, W. B., Yunus, J. B., Tee, T. K., Hassan, R. B. & Mohamad, M. M. B. (2011): The Level of Marzano Higher Order Thinking Skills among Technical Education Students. *International Journal of Social Sciences and Humanity* (1), 2: 121–125.
41. Zobrist, L. & Brandes, D. (2017): What key competencies are needed in the digital age? The impact of automation on employees, companies and education.
<https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/innovation/articles/competencies-in-the-digital-age.html> Letöltés ideje: 2021. 05. 14.

Mellékletek

1. melléklet: A pedagógiai kísérletek vázlatos felépítése

	1. kísérleti csoport	2. kísérleti csoport	kontroll-csoport
bevezetés	Bemutakozás, elméleti bevezető a generációs konfliktusokról.		-
	Személyes történetek elmondása és megbeszélése.	Elméleti előadás a konfliktuskezelésről.	-
csoportmunka	Munkahelyi generációs konfliktushelyzetek csoportosítása, szimbolikus megfogalmazása, majd megoldása csoportban.	Munkahelyi generációs konfliktushelyzetek megoldása csoportban.	-
reflektálás	Reflektálás a csoportmunkára és az eredményekre.		-
egyéni feladatmegoldás	Egy fiktív eset megoldása önállóan, írásban.		
reflektálás és lezárás	Egyéni megoldások megbeszélése, alkalom lezárása.		-

Forrás: saját szerkesztés

2. melléklet: A felhasznált eset

Elment az egyik kollégád, ezért átkerültél egy másik csapatba. János 40 év körüli új mentorod, aki régóta dolgozik a cégnél, a területén sok tapasztalattal rendelkezik. A főnököknek együtt készítetek elő egy anyagot, amibe nagyon sok saját innovatív ötletet írsz bele. Amikor előadjátok a főnöknek az ötleteket, János nem hagy téged szóhoz jutni, és a te ötleteidet is a sajátjaként prezentálja.

3. melléklet: Kódkönyv (Marzano és Kendall, 2008; Yee és mtsai 2011)

DÖNTÉSHOZATAL (decision making)	Kritériumok kialakítása és alkalmazása, amikor látszólag egyenlő alternatívák között kell választani.	Generating and applying criteria to select from among seemingly equal alternative.
PROBLÉMAMEGOLDÁS (problem solving)	A célok elérésének útjában lévő korlátok vagy korlátozó feltételek leküzdése.	Overcoming constraints or limiting conditions that are in the way of pursuing goals.
KÍSÉRLETEZÉS (experimental inquiry)	Magyarázatok kidolgozása és tesztelése a megfigyelt jelenségek értelmezésére.	Generating and testing explanations of observed phenomena.
VIZSGÁLÓDÁS, KUTATÁS (investigation)	Olyan problémák azonosítása és megoldása, amelyekkel kapcsolatban zavarok ill. ellentmondások vannak.	Identifying and resolving issues about which there are confusions or contradictions.
ABSZTRAHÁLÁS (abstracting)	A mögöttes, rejtett jelenségnek vagy az információ általános mintázatának az azonosítása és szavakba öntése.	Identifying and articulating the underlying theme or general pattern of information.
FELTALÁLÁS, ÚJÍTÁS (invention)	Különleges egyedi termékek vagy eljárások fejlesztése, amelyek megfelelnek az észlelt szükségletnek.	Developing unique products or processes that fulfill perceived need.
PERSPEKTÍVÁK ELEMZÉSE (analyzing perspectives)	Egy kérdés többszemponú perspektíváinak azonosítása, és az okok vagy a háttérükben lévő logika vizsgálata.	Identifying multiple perspectives on an issue and examining the reasons or logic behind each.
OSZTÁLYOZÁS, RENDSZEREZÉS (classifying)	A dolgok csoportosítása tulajdonságaik alapján jól meghatározható kategóriákba.	Grouping things into definable categories on the basis of their attributes.

ÖSSZEHASONLÍTÁS (comparing)	Az elemek közötti hasonlóságok és különbségek azonosítása és megfogalmazása.	Identifying and articulating similarities and differences among items.
HIBÁK ELEMZÉSE (error analysis)	Hibák azonosítása és megfogalmazása a gondolatmenetben.	Identifying and articulating error in thinking.
ÁLTALÁNOSÍTÁS, INDUKCIÓ (induction)	Ismeretlen elvekre vagy általánosságokra következtetni információból vagy megfigyelésből.	Inferring unknown generalization or principles from information or observation.
SPECIFIKÁLÁS, DEDUKCIÓ (deduction)	Általánosítások és elvek használata konkrét információkkal vagy helyzetekkel kapcsolatos kimondatlan következtetések levonására.	Using generalization and principles to infer unstated conclusion about specific information or situations.
ÁLLÍTÁS ALÁTÁMASZTÁSA (constructing support)	Állításokat támogató rendszer kiépítése.	Building system of support for assertions.

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (189-218)

doi:

<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/10>

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH
SCIENCES
NYÍREGYHÁZA

Közösségi média, telemedicina, mesterséges intelligencia, robotizáció – Hogyan hat a digitális technológia fejlődése a szociális munkára?

Tóth Anikó Panna¹

¹ tanársegéd, Debreceni Egyetem, Egészségtudományi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet, Társadalomtudományi és Szociális Munka Tanszék. 4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 2-4., tel.: +36 42 404 411/78144, ORCID: 0000-0003-3651-2625

INFO

Kapcsolattartó szerző neve
toth.panna@foh.unideb.hu

Keywords

social work
ICT
telemental health
digital literacy
elderly care

Kulcsszavak

szociális munka
IKT
telementálhigiéne
digitális műveltség
idősgondozás

ABSTRACT

Social media, telemedicine, artificial intelligence, robotization - How does the development of digital technology affect social work?

Abstract

The use of ICT is widespread among social workers, many of them use digital technology and social media, keep in touch with their clients online and there are more and more people consulting online. There are also automated treatments that do not require the contribution of the social worker, robots have already appeared abroad in elderly care, use algorithms to prevent child abuse and suicide, and virtual reality in the treatment of addicts. How does all this affect social work as a profession, what professional and ethical issues does the use of technology raise? What kind of new skills do social workers need and how should they reinterpret their roles in the 21st century? In my study, I sought answers to these questions.

Absztrakt

Az IKT használat a szociális munkások körében igen elterjedt, nagy részük használja a digitális technológiát és a közösségi médiát, online tartják a kapcsolatot klienseikkel és egyre többen vannak, akik online konzultálnak. Léteznek automatizált kezelések is, melyben segítő közreműködésére szükség sincs, külföldön a robotok már megjelentek az idősgondozásban, a gyermekbántalmazás és az öngyilkosságok megelőzéséhez algoritmusokat használnak, a szenvedélybetegek kezelése során pedig a virtuális valóságot. Hogyan hat mindez a szociális munkára, mint hivatásra,

milyen szakmai és etikai kérdéseket vet fel a technológia használata? Milyen új készségekre van szüksége a szociális munkásoknak és hogyan kell újraértelmezniük szerepeiket a XXI. században? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre kerestem a választ.

Bevezetés

A tanulmányban doktori kutatásaim eredményeire támaszkodva azt mutatom be röviden, hogy milyen hatása van az infokommunikációs technológia és közösségi média használat egyre növekvő mértékű használatának a szociális munkára. Annak ismertetése után, hogy mit tudunk egyáltalán a szociális munkások IKT használatáról és igényeiről, az idősgondozás példáját fókuszba állítva vizsgálom a kérdést, majd áttekintem röviden a trendeket, azt, hogy a robotizáció, az algoritmusok használata, a telemedicina térnyerése hogyan hat a szociális munkára, a kliensekre, milyen szakmai, etikai kérdések merülnek fel a technológia használat során. Végezetül javaslatokat fogalmazok meg a területet érintő fejlesztésekre vonatkozóan. A tanulmány a Tudomány: iránytű az élkthő jövőhöz című Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencián megtartott előadásom¹ kézírata.

Kutatási háttér

Disszertációm témája a szociális munkások digitális technológia és közösségi média használata volt (Tóth 2021). Bemutattam, hogy ezen a területen milyen változások történnek napjainkban, milyen új módszereket, készségeket, technikákat követel meg a szociális szakemberektől az IKT eszközök használata, milyen lehetőségeket, új szolgáltatási módokat kínál, és milyen veszélyeket rejt. Interjúkat készítettem internetes mentálhigiénés szolgáltatásokat végző szakemberekkel, a tapasztalataikat mutattam be. Összegyűjtöttem a nemzetközi példákat, jó gyakorlatokat, melyek hazai gyakorlatba történő átültetése a kliensek segítésében új távlatokat nyithat. Elemeztem a szakmai szervezetek által kiadott, a közösségi médiát használó szociális munkásoknak, internetes mentálhigiénés tanácsadóknak, konzultánsoknak, telemedicinát, e-terápiát biztosító szakembereknek szóló módszertani útmutatókat, ajánlásokat, sztenderdeket. Végül, de nem utolsó

¹ Segítés segítők nélkül? – a technológiai fejlődés hatásai a szociális munkára c. előadás, elhangzott a Tudomány: iránytű az élkthő jövőhöz című Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencián a Debreceni Egyetem Egészségügyi Karán, a Magyar Tudomány Ünnepe programsorozathoz kapcsolódóan. Társadalomtudományi Szekció 2021.11.19.

sorban a szociális szakemberek digitális technológia és közösségi média használatát vizsgáló kutatást végeztem 2020. elején, kvantitatív módszerrel, ennek a kutatásnak az eredményeit szeretném most röviden ismertetni.

Módszer

A kvantitatív módszerrel végzett kutatás során az adatfelvétel 2020. január 28. - február 10. között, online önkitöltős kérdőívekkel történt. Az alapsokaságot a szociális ágazatban dolgozók alkották, közfoglalkoztatottak nélkül, a KSH adatai szerint 2018-ban ez 101.800 fő volt (<http1>). Szakmai levelező listákon és tucatnyi, a közösségi médiában található szakmai csoportban és oldalon került megosztásra a kutatás felhívása az online kérdőív linkjével, melyet összesen 337 szociális szakember töltött ki. Vizsgáltam a szociális szakemberek attitűdjeit és igényeit, informatikai jártasságát, digitális műveltségét, a közösségi média használat jellemzőit, különös tekintettel a kliensekkel való online kapcsolatra és a tudatos médiahasználatra. Kutatásomban a kliens-segítő közötti kapcsolatra és kommunikációra, a közösségi média használatra, az online jelenlét vizsgálatára, etikai kérdésekre fókuszáltam. A kutatás célja volt annak megismerése, hogy munkájuk során a szociális szakemberek milyen mértékben és formában használnak infokommunikációs technológiákat, illetve, hogy ezzel kapcsolatban milyen tapasztalataik és igényeik vannak. A mintavétel jellegéből adódóan voltak a kutatásnak korlátai, reprezentativitásról nem beszélhetünk és a felhívás nem érthette el azokat a szociális szakembereket, akik egyáltalán nem interneteznek, vagy nem tagjai ezen szakmai csoportoknak, levelezőlistáknak, nem használnak közösségi oldalt, ők nem kerültek a mintába. Az eredmények értékelésénél mindezekre figyelemmel kell lennünk. Szintén fontos hangsúlyozni, hogy az adatfelvételre éppen a koronavírus járvány előtti hónapokban került sor, így tehát az eredményekből a 2020. év eleji, a COVID előtti időszakról tájékozódhatunk. Azonban tudjuk, hogy az online konzultáció, a szociális szakemberek technológia használata a járványhelyzet ideje alatt jelentősen megváltozott, a kliensekkel való online kapcsolattartás, sőt, a konzultáció is elterjedtte vált, de nem csak a segítségben, hanem a kollégákkal való egyeztetésekben, stábülések, esetmegbeszélések tartásában, képzésben és szupervízióban is rendkívüli mértékben megnőtt az online felületek használata. A járványhelyzet hatásainak feltárására, megértésére, hosszútávú hatásainak vizsgálatára további kutatások szükségesek.

A válaszadók alapvető jellemzőiről elmondható, hogy 90,8%-uk nő volt, mindössze 9,2%-uk volt férfi. A nők első ránézésre meglepően magas aránya nem a mintavétel hibájából vagy a nők nagyobb válaszadási hajlandóságából adódik, valószínűleg teljesen megfelel az ágazati statisztikáknak, átlagnak.² Legtöbben a 40-49 év közötti életkorúak közül töltötték ki a kérdőívet, a válaszadók 37,1%-a tartozott ebbe a korcsoportba, 18 éven aluli válaszadó nem volt, 19-29 év közötti életkorú volt 7,7%-uk, 30-39 éves a 24%-uk, 50-59 éves korú volt a 24,3%-uk, 60-64 éves 4,5%-uk és 65 éves felüli 2,4 %-uk. Ez a korösszetétel nagyjából szintén megfelel a szociális ágazatban dolgozóknál megfigyelhetőnek, hiszen tudjuk, hogy a „főállásban szakmai munkát végzők kicsit több mint harmada 50 évesnél idősebb, és mindössze 7,5 százalékuk fiatalabb 30 évesnél” (Gyarmati 2019: 15). A válaszadók 86,3%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, felsőfokú szociális végzettséggel pedig a megkérdezettek 72,1%-a. A diplomások aránya a szociális ágazatban viszont csak 25% körül van (Gyarmati 2019), tehát a mintában különösen felülreprezentált volt a felsőfokú végzettségűek aránya. A válaszadók 19,3%-a volt intézményvezető. Munkatapasztalat szempontjából hasonló arányban voltak jelen mintában a szakemberek, a pályakezdőktől a több évtizedes tapasztalattal rendelkező szakemberekig. A munkavégzés településének típusa szerint elmondható, hogy a válaszadók 43,6%-a városban dolgozott, megyei jogú városban vagy megyeszékhelyen 24,9%, községben és a fővárosban a válaszadók 24,6%-a dolgozott (több válasz is megjelölhető volt). A válaszadók 33,2%-a a Közép-Magyarországi régióban dolgozott, az Észak-Alföldi régióban 18,1%, Dél-Alföldön 15,7%, a többi régióból hasonló (10% körüli) arányban töltötték ki a kérdőívet. A téma szempontjából fontosnak tartottam megkérdezni a munkavégzés helyszínét is, hiszen teljesen más eszközhasználata és igényei lehetnek egy irodában dolgozó szakembernek, egy távmunkában dolgozónak, vagy egy terepen dolgozó munkatársnak. Minden negyedik válaszadó szakember a munkaidő nagy részében nem az intézményben dolgozik, hanem terepen, úton van. Sikertelt a szociális ágazat szinte minden területén dolgozó szakembereket elérni³. A válaszadók közel

² 2014. szeptemberi adat szerint a főállásban képzési előírásokhoz kötött tevékenységet végzők 91%-a nő volt (Goldmann 2014).

³ A válaszadók több, mint 30%-a dolgozott család- és gyermekjóléti szolgálat/központnál (30,6%, 103 fő), házi segítségnyújtásban 12,5%, jelzőrendszeres házi segítségnyújtásban 3%, idősek otthonában 12,2%, időskorúak nappali ellátásában 11%, fogyatékos személyek nappali ellátásában 7,1%-uk, szociális konyha/étkeztetésben 5,9%, területi gyermekvédelmi

fele (47,5%) önkormányzati fenntartású intézményben dolgozott, 18,7% központi kormányzati fenntartású intézményben, 11,6% egyházi, 12,2% nonprofit, 5% egyéb nem állami intézményben, ill. 1-1 fő még más fenntartó típust (társulás, magán szociális otthon stb.) is megjelölt. A mintában alulreprezentáltak tehát az egyházi fenntartónál dolgozók, hiszen az ágazaton belül sokkal nagyobb az egyházi fenntartású intézmények aránya (<http2>).

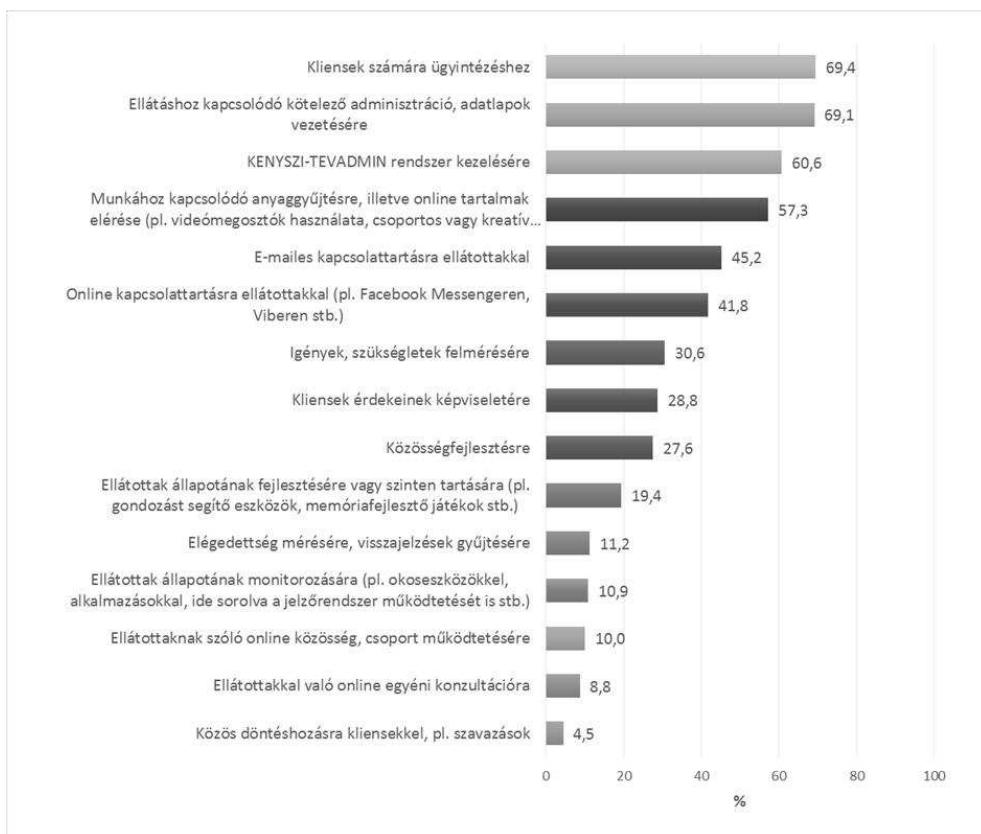
Eredmények

Az eredmények szerint a válaszadók közel 70%-a használta az IKT a kliensek ügyintézésének segítésére, illetve adminisztrációra. A közösségi média használat is igen elterjedt volt, magánjellegű és szakmai célokra egyaránt. A Facebookot és a Facebook Messengert például szakmai célokra közel 40%-uk, a YouTube-ot 18%-uk, a Vibert 10%-uk használta. A szociális szakemberek 45,2%-a e-mailben, 41,8%-a pedig online tartotta a kapcsolatot klienseivel (jellemzően Messengeren vagy Viberen). Ahogy már említettem ezek még a COVID-19 járvány előtti adatok voltak, hiszen a kutatás 2020. január-februárjában zajlott, azóta ezek az arányok minden bizonnyal tovább nőttek, hiszen a szociális szférában a kliensekkel való infokommunikációs eszközökkel történő kapcsolattartás előtérbe került és a minisztérium által is ajánlott formává vált a pandémiás helyzetben. Kutatásom időpontjában a válaszadók 8,8%-a biztosított online konzultációt, online csoportot 10%-uk működtetett. 10-ből 9 válaszadó használta a világhálót tanulásra, önképzésre, kollégákkal való kapcsolattartásra. A kliensekkel a közösségi médiában való kapcsolattartás előnyeiről a megkérdezettek 34,8%-a számolt be (N=296). Ugyanakkor negatív tapasztalataik is voltak, például minden negyedik válaszadóval megtörtént, hogy a kliense megzavarta a közösségi médiában a magánszféráját és, hogy letiltotta vagy törölte ismerősei közül az ellátottat. Összességében megállapítható tehát, hogy a technológia használat ma már hazánkban is széles körben elterjedt a szociális szakemberek körében és nem

szakszolgáltatásban 6,8%, lakásotthonban 2,4%. Utcai szociális munkát végzett a válaszadók 3%-a, hajléktalanok átmeneti szállásán dolgozott 3,6%-uk, nappali melegedőben 4,2%, éjjeli menedékhelyen 3,6%, családok átmeneti otthonában 5%. Támogató szolgáltatásban a válaszadók 10,7%-a dolgozott, szenvedélybetegek és pszichiátriai betegek nappali és közösségi ellátásában nagyjából 3-3%. Ezen kívül nagyon sokféle ellátástípusból csak 1-2 fő válaszolt. Néhány ellátástípusból kiemelkedően sokan választottak, így például a gyermekjóléti ellátásokból, vagy a támogató szolgáltatásokból, ez abból adódhat, hogy milyen közösségi média felületeken került megosztásra a kutatás felhívása.

csak az adminisztráció vezetésére vagy a kollégákkal való kapcsolattartásra, hanem a kliensekkel való munka céljára is (Tóth 2021).

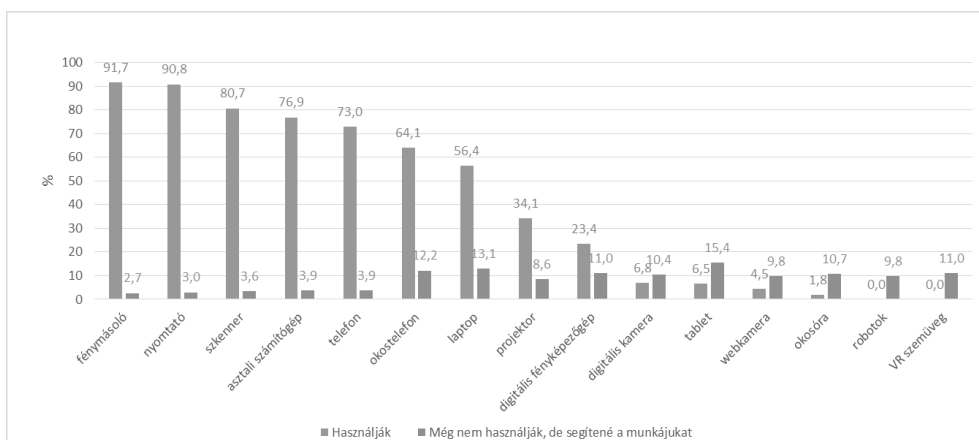
1. ábra. Digitális technológia használata a kliensek ellátásában (% , N=330, több választ is megjelölhettek)

Forrás: saját szerkesztés

A munkavégzéshez használt eszközök – a leggyakrabban említettől kezdve – a fénymásoló, a nyomtató, a szkennер, az asztali számítógép, az okostelefon, a projektor, a digitális fénykezelőgép. A digitális kamerát, tabletet, webkamerát, okosórát használók száma elenyésző, robotokat és VR technológiát egyáltalán nem használnak. A válaszok sorrendjéből jól látszik, hogy a rendszer még mindig nagyon papír alapú. Rákérdeztem arra is, hogy vannak-e olyan eszközök, amit még nem használnak, de lenne rá igényük. Legtöbbször a tableteket, laptopokat, okostelefonokat említették, de közel 10% azoknak az aránya is, akik projektort, webkamerát, fényképezőgépet, digitális kamerát, okosórát, robotokat, vagy VR szemüveget használnának (Tóth 2021).

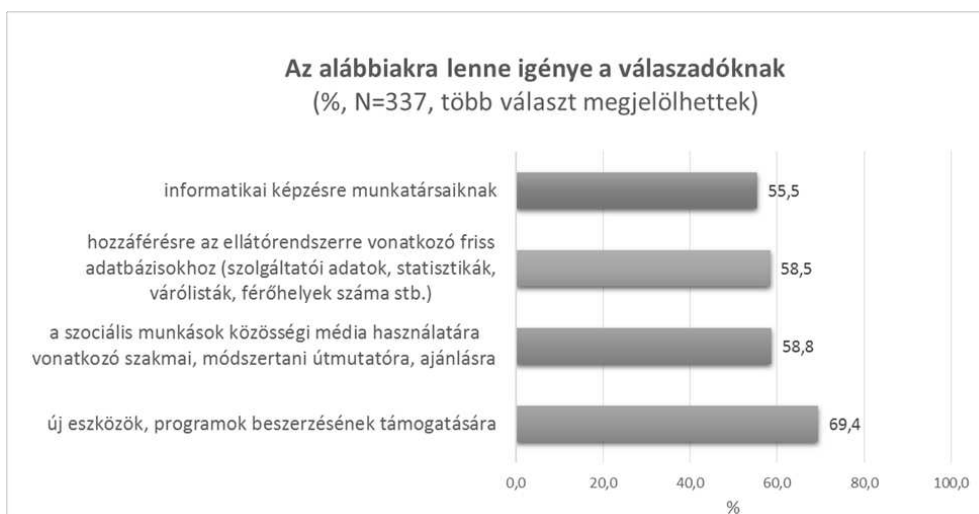
2. ábra. Munkavégzéshez használt eszközök és igények (% , N=337, több választ is megjelölhettek)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadóknak igénye van új eszközök, programok beszerzésének támogatására (69,4%), a szociális munkások közösségi média használatára vonatkozó szakmai, módszertani útmutatóra, ajánlásra (58,8%), hozzáférésre az ellátórendszerre vonatkozó friss adatbázisokhoz (szolgáltatói adatok, statisztikák, várólisták, férőhelyek száma stb., 58,5%) és informatikai képzésekre (55,5%) (Tóth 2021).

3. ábra. Igények

Forrás: saját szerkesztés

Általános probléma, hogy az eszközök elavultsága akadályozza a szociális szakemberek hatékony munkavégzését. Előfordul, hogy a segítők saját eszközökön is dolgoznak (53,1%-uk válaszolta ezt), saját előfizetésüket használják munkájuk során is és jellemző, hogy egy eszközt többen is használnak (63,2%). Ez azért is problémás, mert eszközeiket, fiókjaikat általában nem védik megfelelően. Szakmai, módszertani útmutatást sem kapnak a segítők, sem ágazati, sem intézményi szinten: tízből hét ellátásban semmilyen módon nem szabályozott a kliensekkel való online kapcsolattartás, még csak szóbeli ajánlást sem fogalmaznak meg ezzel kapcsolatosan az intézmények (Tóth 2021).

Felmértem a szociális szakemberek technológia használatával kapcsolatos attitűdjeit is, elmondható, hogy alapvetően pozitív attitűdjeik vannak a technológia használatával kapcsolatosan, érdeklődnek a technológiai újítások iránt és elégedettek saját készségeikkel. Informatikai, digitális kompetencia fejlesztő képzésen azonban a válaszadók 71,5%-a soha nem vett részt. A felsőfokú végzettségű válaszadók több, mint 70%-a úgy ítéli meg, hogy tanulmányai során nem kapott megfelelő felkészítést az IKT használatára vonatkozóan, ami fontos visszajelzés lehet a döntéshozók és felsőoktatás alakítói számára. A válaszadók 72,1%-a szerint fontos lenne, hogy a szociális munkás képzésbe építsék be a digitális készségek fejlesztését, 54,3%-uk szerint pedig jó lenne, ha továbbképzéseken fejlesztenénk a szociális munkások tudását, készségeit (Tóth 2021).

Egy példa bemutatása: IKT használata az idősgondozásban

Az idősgondozás az egyik olyan terület, amelyben az IKT használata egyre jobban terjed, erre vonatkozóan számos példát találhatunk, a nemzetközi szakirodalom megismerése mellett a már működő szolgáltatásokat, projekteket, jó gyakorlatokat tekintetem át. Ez alapján elmondható, hogy az idősek aktív, tevékeny időskorát, társadalmi integrációját, illetve szükség esetén ellátását, gondozását nagyban támogathatják az infokommunikációs technológiák (Bene, Móré és Zombory 2020). A technológia alkalmazása az alábbi területeken segíthet az idősgondozásban: mobilitás, közlekedés, biztonság, egészségi állapot monitorozása, táplálás, a mentális egészség fenntartása, szórakozás, kikapcsolódás, családi és társas kapcsolatok fenntartása, a tartós ápolás, rehabilitáció, prevenció, képzés, élethosszig tartó tanulás, fejlesztés, fejlődés, önmegvalósítás (<http5>). A koronavírus pandémias

helyzetben a bentlakásos intézményekben élő idős emberek számára gyakran az IKT használata jelentette az egyetlen lehetőséget a szeretteikkel és a külvilággal való kapcsolattartásra, hiszen a látogatási tilalom, korlátozás hatására mérséklődött vagy teljesen lecsökkent a személyes találkozások száma, mely jelentősen befolyásolta az idős bentlakók mentális állapotát. Ezt a megállapítást erősíti R. Fedor és mtsai (2021) vizsgálata, mely szerint az idős lakók mindennapi életvitelének, egészségi állapotának fontos része a hozzátartozókkal való kapcsolattartás. A járványhelyzetben emiatt tehát felértékelődtek az IKT használati készségek, az idős korosztályba tartozók is nyitottabbá váltak a technológia használat iránt és világossá vált, hogy az idős emberek és a gondozóik digitális kompetenciáinak fejlesztése szükséges.

A fejlesztések kapcsán fontos, hogy azok valóban az idős emberek igényeire, adottságaira, szükségleteire reagálva történjenek, a tervezésébe bevonják az idős embereket, gondozóikat, a szociális és egészségügyi szakembereket, figyelembe vegyék a fenntarthatósági, a fogyasztóvédelmi szempontokat (Balázs, Bene 2019). Meg kell oldani a finanszírozás kérdését is, egyrészt, hogy legyen forrás a fejlesztésekre, másrészt a használat, igénybevétel finanszírozását, lehetőséget teremtve a hátrányos helyzetűeknek. Ez azért is fontos, mert bár sokaknak lenne igénye innovatív eszközök használatára, nem mindenki engedheti ezt meg magának és azt is tudjuk, hogy az idős emberek közt a jövedelmi egyenlőtlenségek növekednek, „az Unió idős népességének 19 %-át szegénység fenyegeti, és ez a szám gyorsan növekszik” (Európai Bizottság 2013: 3). Továbbá fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a demográfiai különbségekből adódó hátrányt még tovább erősítik a regionális különbségek, például a különböző szolgáltatások elérését nagyban befolyásolja, hogy az érintett idős Európa melyik országában, vagy Magyarország melyik régiójában él. Számos vizsgálat mutat rá a hazai regionális különbség szolgáltatásokhoz való hozzáférést korlátozó/akadályozó mivoltára (R. Fedor és Lácza, 2021; R. Fedor, 2021)

1. táblázat: Az IKT használata az idősgondozásban

Mobilitás, akadálymentesítés, ápolást segítő eszközök, technikai megoldások	Táv-konzultáció
Állapot monitorozását segítő eszközök	mHealth - mobil egészségügy (pl. emlékeztetők küldése)
Orvossal és gondozóval való kommunikációra szolgáló eszközök	Mentális egészség megőrzése és fejlesztése
Segélyhívók, vészjelzők	Memória fejlesztés
Állítható magasságú szaniterek	Rehabilitációs programok
Mosó-száritó funkcióval ellátott WC-csészek	Társas kapcsolattartás segítése
Járássegítő gépek	Elmagányosodás megelőzése
Okos otthonok, automata megoldások (távírányítható ablak, redőny, függöny, fűtés, világítás, takarító robotok stb.)	E-therapy
Biztonság, esés megelőzése	Egyéb telementálhigiénés programok
Beépített szenzorok, például "okos padló" jelzi a mozgást, illetve ha valaki fekszik a földön (pl. SensFloor)	Szórakozás, kikapcsolódás
Hordozható eszközök (pl. FATE project)	Társas kapcsolattartás támogatása
Esésfelismerő (pl. idontfall)	Hagyományos és okostelefonok
Személyi asszisztens robotok (pl. LEA)	Tabletek és számítógépek
Felügyeleti rendszerek, melyek előre	Egyéb okoseszközök
Mozgáskövető technológiák	Telepresence robotok
Eséstechnikai oktatás (pl. http://esekiskolaja.hu)	Levelező rendszerek
Telemedicina	Videóchat
Monitorozó és riasztó rendszerek (vérnyomás, vércukorszint stb. mérése, elesés elleni védelem)	Közösségi média használat
	Demens betegek ellátása
	Okos otthonok: digitális kulcsrendszer,
	Hordható és a lakásban felszerelt szenzorok, kamerák
	GPS alapú személyes segélyhívók
	Telementálhigiénés programok

Forrás: saját szerkesztés. A táblázat elkészítéséhez az Európai Innovációs Partnerség az egészségben töltött, aktív időskor elősegítésére, az Active and Assisted Living program és a Mórahalom e-learning felületen található információkat használtam (<http3>, <http4>, <http5>), illetve Széman Zsuzsa tanulmányát (Széman 2015).

Az IKT alkalmazásának az idősok ellátásában számos pozitív hozadéka lehet, jobb életminőség biztosítását teszi lehetővé az idősoknek és gondozóiknak is. Hozzájárulhat a hosszabb önálló, aktív, teljesebb élethez intézményes ellátás helyett, illetve csökkentheti a kórházban töltött napok számát. Előnye az idősok autonómiájának növekedése, a társadalmi bevonódás és részvétel támogatása, a hozzáférés és igénybevétele javítása. Nagy szerepe lehet a prevencióban, segíthet megelőzni az állapotromlást. Segíti az ápolók, gondozók tehermentesítését, fizikai megerőltetésének és az őket érő stressznek a csökkentését. Költséghatékonyság, komplexebb szolgáltatások

biztosítását teszi lehetővé, mindezekkel megoldást jelenthet a gondozási válság kezelésére, az ellátások fenntarthatóvá tételére. A technológiahasználat szerepének további növekedése várható a mentálhigiénés feladatok ellátásában is, már most is léteznek idősnek szóló online lelki egészség programok, applikációk, elmagányosodás elleni online tréningek. (Tóth 2017a) Az előnyök mellett kockázata is van a technológia használatának, számos etikai kérdés, dilemma is felmerülhet ennek kapcsán, gondoljunk csak például az okos otthonokra, kamerákra, szenzorokra, 24 órás megfigyelésre, melyek a biztonságot segíthetik, ugyanakkor használatával sérülhet az emberi méltóság, a magánélethez való jog.

A technológia használatára a gondozásban résztvevő szakembereket, ápolókat, gondozókat, szociális szakembereket képezni kell, illetve olyan megoldásokat kell kifejleszteni, amelyeket az idősök önállóan is, vagy minimális készségfejlesztés után tudnak használni. Erre jó példa a LEA nevű robot, ami járókeret alakú, szenzorokkal felszerelt és az idős személy kommunikálni is tud általa gondozóival és a szeretteivel. De ilyenek például a különféle kommunikációt, kapcsolattartást könnyítő telepresence robotok is és a lakáson belüli mobilitást, akadálymentesítést könnyítő eszközök. (Lásd a mellékletekben szereplő fotókat.) Érdekes példa a tokiói Shin-tomi idősök otthonában működő modellprogram, az intézmény technológiailag igen felszerelt, tucatnyi robot tart különféle foglalkozásokat az ellátottaknak, a mentálhigiénés gondozásba is bevonják őket és az ápolók, gondozók munkáját is segíti a technológia, például a betegek mozgatását könnyítő eszközök (<http8>, az intézményben folyó munkáról szintén találhatóak fotók a mellékletek közt). Sajnos ezek a megoldások jelenleg még csak egy nagyon szűk kör számára elérhetőek, különösen hazánkban.

További trendek: telemedicina, algoritmusok, robotok használata a szociális területen

A technológia fejlődése minden ágazatot érint, sok lehetőséget és kihívást tartogat. A telemedicina terjedése, a robotizáció, a mesterséges intelligencia fejlődése, az óriási adatbázisok vizsgálatának lehetősége mind hatással lesz a szociális munkára is.

Korábbi kutatásaim során különös figyelmet szenteltem a telemedicina vizsgálatára, azon belül is a telementálhigiénét és az online segítő beszélgetést vizsgáltam, hiszen ezek azok a beavatkozások, szolgáltatások, melyeket

szociális munkások is végezhetnek. A telementálhigiénés szolgáltatások a lelki egészség védelmét szolgáló olyan mentálhigiénés ellátások, szolgáltatások, melyeket technológiák használatával, távolról biztosítanak (2017a). A telementálhigiénés ellátások, szolgáltatások köre magában foglalja az állapotfelmérést, a diagnózis felállítását és kezelési terv meghatározását, a tünetek követését és kezelését, az egyéni és csoportos pszichoterápiát, a pszichoedukációt, a pszichiátriai kezeléseket és a prevenciót is (http11, Aboujaoude, Salame és Naim 2015). A telementálhigiéné négy fő területe: “a számítógépes kognitív viselkedésterápia (cCBT), az internetes közvetítéssel végzett kognitív viselkedésterápia (iCBT), a virtuális valóság terápia (VRET) és a mobil terápia (mTherapy)” (Aboujaoude, Salame és Naim 2015: 223). Ha a telementálhigiénét tágabban értelmezzük, akkor ide sorolhatjuk a lelki egészséggel kapcsolatos információkat tartalmazó honlapokat, blogokat, közösségi médiában elérhető mentálhigiénés tartalmakat, az online pszichológiai teszteket, a telefonos lelkisegélyt, a különféle üzenőfalakat, levelezőlistákat és az interneten, közösségi oldalakon működő önsegítő csoportokat is. A telementálhigiénés szolgáltatások, programok jelentős részében már ma sincs szükség a segítő, terapeuta közvetlen közreműködésére, bevonására, sok az automatizált, sztenderdizált szoftveres megoldás, mely segítségével „önműködően” zajlik a terápia. Például vannak szöveges vagy e-mailes üzeneteket küldő programok, applikációk, öndiagnózis felállítását, személyre szabott kezelési célok meghatározását, a tünetek követését és a visszaesés megelőzését szolgáló megoldások. (Aboujaoude, Salame és Naim 2015, Tóth 2017a) A segítőknél, szakembereknél ezekben az esetekben például a szoftverek megtervezése és a programok fejlesztése, hatékonyságának mérése, monitorozása során lehetnek feladataik. Ezek a segítő közvetlen részvétele, közreműködése nélkül zajló terápiák számos szakmai, etikai kérdést vetnek fel. Kérdés, hogy hosszú távon helyettesíthetővé válnak-e a segítők, hogy mennyire hatékonyak ezek a beavatkozások, illetve, hogy melyek azok az esetek, amikor ezek egyáltalán nem alkalmazhatóak⁴. A telementálhigiéné előnyei közé tartozik, hogy elősegíti a kliensek hozzáférését a mentálhigiénés szolgáltatásokhoz, a

⁴ Ron Kraus szerint vannak olyan helyzetek, amikor az online konzultáció sem javasolt, ilyen például amikor a kliensnek megfordul a fejében, hogy megsebesítse vagy megölje magát vagy másokat, bármilyen életet veszélyeztető helyzetben és sürgősségi esetekben, ha a kliens viselkedése a közelmúltban szuicid, abuzív vagy erőszakos volt, ha hallucinál, vagy ha aktív szerhasználó (Kraus 2004).

földrajzi távolságokat könnyen áthidalhatóvá teszi, lehetővé válik, hogy a kliensek akár anonim módon kérjenek segítséget, mely csökkenti a stigmatizációt. A technológia segítségével olyan csoportokat érhetünk el és nyújthatunk nekik segítséget, melyek tagjai korábban a hagyományos egészségügyi és szociális ellátások igénybevételéig el sem jutottak az ellátórendszer kiépítetlensége miatt, a fizikai akadályozottságuk folytán, vagy akár a szégyentől, a megvetéstől, a hátrányos megkülönböztetéstől vagy a megtorlástól való félelmük miatt. A telementálhigiénés programok, ellátások hatékonysága bizonyított a gyermekek és fiatalok kezelésében, használata ígéretes továbbá például az idősgondozásban, a nyelvi és kulturális kisebbségek tagjainak segítésében, a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavarban szenvedők ellátásában (Hilty és munkatársai 2013). A virtuális valóság terápia hatékonyságát számos klinikai vizsgálat igazolta több területen, a poszttraumásstressz-szindróma mellett a pszichiátriai betegségek megelőzésében, a szorongásos zavarok és különféle fóbiák – agorafóbia, klausztrofóbia, szociális szorongásos zavar – kezelésében, étkezési és testképzavar esetében, szenvedélybeteg kezelésében (Aboujaoude, Salame és Naim 2015).

Az online konzultánsok körében végzett kvalitatív kutatás, interjúk⁵ segítségével többet tudhattam meg az internetes segítség hátrányairól, az online konzultáció nehézségeiről, a tipikus problémákról, amivel a segítőkhoz fordulnak. Az online konzultációs forma előnyei közé sorolták az anonimitás lehetőségét, a stigmatizáció csökkentését, hogy így a kliensek diszkréten, szégyenkezés nélkül, akár otthonról kérhetnek segítséget, emiatt könnyebben megnyílnak és több klienst érhetnek el. Könnyen és gyorsan igénybe vehető segítségkérési forma, lehetőséget ad az érzelmek ventillációjára. Segít az akadályok leküzdésében, a fogyatékossággal élőknek és a földrajzilag elszigetelt helyen (vidéken, kis faluban, vagy épp külföldön) élőknek könnyebbé teheti a használata. Az általam megkérdezett segítők a legváltozatosabb problémák esetén sokféle célcsoportnak nyújtottak segítséget, például szülőknek, kismamáknak, gyermekeknek, pedagógusoknak, pszichés problémákkal küzdő embereknek, álláskeresőknél, testi, lelki, párkapcsolati problémákkal küzdőknek. Sokan önismereti kérdések kapcsán írnak, munkahelyi problémákról számolnak be, de gyakori problémák közt szerepeltek a családi konfliktusok és a

⁵ 13 online segítővel készítettem interjút

magányosság is. Az, hogy az internet segítségével végre elérhetjük a klienseket nagy lehetőség, különösen egy olyan társadalomban, ahol a pszichológushoz fordulás még ma is szűkebb, a mentális problémákkal küzdőknek csak töredéke jut el szakemberhez. Az internetes segítség hátrányai, nehézségei közt azt említették, hogy mivel hiányzik a személyes kontaktus és a metakommunikáció érzékelése korlátozott, emiatt a face-to-face konzultációhoz képest nehezebb a kliens problémáját megismerni, ráhangolódni, kialakítani a bizalmi kapcsolatot. Különösen aszinkrón kommunikációnál, például e-mailes tanácsadásnál okoz gondot a személytelenség, hogy lassan halad a folyamat, hiányosak lehetnek az információk a kliensről és nincs lehetőség azonnal visszakérdezni, ha egy körülményt nem ismerünk. A levelezés időigényes, a kliens nehezen tudja elmondani így az érzéseit. Írásban nehéz megfelelő nyomatékkal közölni az információkat. Sokan a személyes kontaktus hiánya kapcsán ennek éppen az ellenkezőjéről számoltak be, úgy látják, hogy a kliensek könnyebben, gyorsabban megnyílnak, hamarabb kerülnek a felszínre a problémák. Nehéz az alapos ráhangolódás a segítséget kérő problémájára és lelkileg az is megterhelő a segítőnek, hogy az utánkövetés nehezen megoldható, gyakori, hogy semmilyen visszajelzést nem kapnak. Technikai problémák adódnak, gond lehet az internetkapcsolattal. Gondot okoz e-mailes tanácsadásnál a vészhelyzetek kezelése, azonnali beavatkozásra általában nincs lehetőség, krízisintervencióra az aszinkrón kommunikáció nem alkalmas (Suler 2004, Tóth 2011).

A telementálhigiénés ellátások akkor lehetnek magas színvonalúak, ha a lakosság felkészült a technológia használatára és ha a szociális és egészségügyi területen dolgozó szakemberek felismerik a technológiában rejlő lehetőségeket, a képzésükben megjelenjenek az infokommunikációs technológiák használatával kapcsolatos ismeretek, fejlesztik az ezzel kapcsolatos készségeiket, IKT műveltségüket. Fontos lenne, hogy az egészségügyi és szociális ágazat együttműködjön a kliensek, betegek ellátásában, a szolgáltatások megtervezésében és működtetésében. A telemedicina és így a telementálhigiénés szolgáltatások további terjedése várható, hatékony alkalmazásából mindannyian profitálhatunk. Segítségével jobb, célzottabb, a lakosság igényeihez jobban igazodó ellátásokat biztosíthatunk. Természetesen nagyon sok függ a tervezéstől és a megvalósítás módjától, negatív következmények is lehetnek, például a telemedicina

ellátások terjedése a ritkán lakott területeken magában hordozza azt a veszélyt, hogy később a hagyományos egészségügyi szolgáltatásokat fejlesztő beruházások elhalasztásának indokául használják, mondván, hogy ilyen formán már meg van oldva az ellátás. Így a területi egyenlőtlenségek tovább nőhetnek. Azok az emberek, akik nem rendelkeznek internethozzáféréssel, vagy a telemedicina szolgáltatások használatához szükséges készségekkel, pedig végleg ellátás nélkül maradhatnak (Bán 2015). Daragó és szerzőtársai szerint a telemedicina negatív hatása lehet, hogy ritkulhat a hagyományos - face-to-face/in-person - találkozás a segítő/orvos és a kliens/beteg között, illetve a kapcsolat leszűkülhet a bizalmatlanság és a személytelenség miatt. Nehézsége továbbá, hogy a finanszírozás általában nem megoldott és a jogi vonatkozásai sem egyértelműek, nem pontos a szabályozás. További veszélye, hogy megtévesztő lehet, a segítségkérő nem mindig tudhatja pontosan, hogy kitől is kér segítséget, sok a „kuruzsló” (Daragó és munkatársai 2013). Hill és Ferguson (2014) a szakirodalom feldolgozáson alapuló áttekintése alapján 5 aggodalomra okot adó, kritikus területet határoztak meg (az Egyesült Államokban a web 2.0 szociális munka makrogyakorlatára vonatkozóan), ezek: a digitális szakadék megléte, a hosszútávú kapcsolatok online módon való fenntarthatóságának kérdésessége, az üzenetek feletti kontroll elvesztésének veszélye, a szakmai határok elmosódása és a folyamatosan változó technológia.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy tudatos, körültekintő, felelős tervezés és megvalósítás szükséges, a társadalmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatások vizsgálata elengedhetetlenül fontos.

Ahogy a kutatásaim eredményei mutatták a szociális szakemberek alapvetően pozitívan viszonyulnak az IKT használatához, érdeklik őket a technológiai újítások (Tóth 2021). Ugyanakkor úgy tűnik, hogy ez csak azokra a fejlesztésekre, technológiákra igaz, melyek támogatják a szociális munkás vagy gondozó munkáját, de nem céljuk a segítő helyettesítése. Azonban tudjuk, hogy vannak olyan technológiák, jelenségek napjainkban, mint például a robotok megjelenése vagy a mesterséges intelligencia fejlődése, amelyek miatt a szakértők szerint a szakmák jelentős része el fog tűnni a következő évtizedekben. Egyelőre úgy tűnik, hogy a segítő hivatásokat nem fenyegeti ez a veszély, hiszen a szociális munka végzéséhez szükséges olyan különleges készségek, nagyon emberi tulajdonságok megléte, mint az empátia, érzelmi intelligencia, intuíció, a váratlan, nehezen tervezhető helyzetek kezelésének

képessége, amelyekre a mesterséges intelligencia jelenleg nem képes. Mindemellett vitathatatlan, hogy a technológiai fejlődésnek nagy hatása van a hivatásunkra és vegyes érzelmeket váltanak ki ezek az új technológiák a szociális munkásokból is. Érdekes kérdés a kliensek és hozzátartozóik mellett a gondozók, ápolók, szociális munkások véleménye, az ő attitűdjeinek vizsgálata is a technológia alkalmazásával kapcsolatosan, erre vonatkozóan kutatásokra lenne szükség. A közösségi médiában, szociális szakemberek csoportjaiban gyakran jelennek meg innovációkról, új technológiákról hírek, például ápoló-gondozó humanoid robotokkal kapcsolatosan, megfigyelésem szerint a szakemberek gyakran szkeptikusak, vagy kifejezetten elutasítók a robotokkal szemben, illetve elmondható, hogy sok kérdés megfogalmazódik a segítőkben a témával kapcsolatosan.

Az algoritmusok megjelenése, alkalmazása is viszonylag új és vitatott jelenség a szociális területen, már van arra precedens napjainkban is, hogy ezzel helyettesítik a szociális munkásokat, például az Egyesült Királyságban több önkormányzat - Thurrock, Hackney, Newham, Bristol, Brent - elkezdett a gyermekvédelemben segítők munkája helyett prediktív analitikai rendszereket használni a gyermekbántalmazás előrejelzésére, megelőzésére. Ezekben a rendszerekben több százezer ember adatait kezelik és algoritmusokkal próbálják előrejelezni a gyermekbántalmazást, szűrik ki a veszélyeztetett családokat ([http10](http://10)). A prediktív analitikai rendszerek fejlesztését, alkalmazását elsősorban költségcsökkentési okból vezették be, mivel nagy önkormányzati elvonások voltak és szerették volna a hatékonyságot is növelni (bevételt kaptak minden kiszűrt, bevont család után). Ezzel a módszerrel, algoritmusok alkalmazásával sokkal gyorsabban el lehet dönteni, hogy mely családok és gyermekek esetében lehet szükség beavatkozásra, mintha szakemberek egyesével néznék át az eseteket, iratanyagokat. Ezáltal korlátozott erőforrások mellett ez jobb célzási lehetőséget jelent, esélyt adhat a tragédiák megelőzésére. Azonban a rendszerek működtetése kapcsán nagyon sok jogi, etikai, szakmai kérdés merült fel, például szenzitív adatokat kezelnek, elemeznek ezekben a rendszerekben ([http10](http://10)). Dame Lousie Casey felhívja rá a figyelmet, hogy minden hasonló esetben nagyon fontos lenne az érintettek megfelelő tájékoztatása és beleegyezése ([http10](http://10)). Virginia Eubanks pedig rávilágít egy érdekes jelenségre: nem szabad elfelejtenünk, hogy az algoritmus is csak annyira tökéletes, mint a megalkotói, így az algoritmus sem objektív, a

tervezők sztereotípiái, előítéletei az algoritmusokba is beépülnek (http10). Az algoritmusok alkalmazása és a nagy adathalmazok elemzése nem csak veszélyeket, de lehetőségeket is tartogat. Jogos és szimpatikus Dame Louise Casey felvetése, miszerint, ha digitális lábnyomunkat jelenleg rengeteg cég használja, elemzi üzleti célból, akkor miért ne tehetnénk meg ugyanezt társadalmi ügyek, jó célok érdekében is? Hasznosnak találná, ha egy adott területen mindenki hozzájárulna az adatai elemzéséhez, ennek nagy társadalmi haszna lehetne, de ehhez az is kell, hogy ne csak a “problémás családok” adatait használják, hanem a teljes lakosságét, hisz így láthatjuk, elemezhetjük a különbségeket (http9).

Azt gondolom, hogy objektíven, realistán kell viszonyulnunk a technológia használatához, tehát technorealista hozzáállás szükséges (Pintér 2004), nem szabad tőle tartanunk, de túl sem értékelhetjük. A fejlesztések megtervezése során szem előtt kell tartanunk, hogy “még több technológia nem egyenlő még jobb vagy minőségileg más társadalommal. Az információs társadalom kiépítéséhez a polgárok aktív részvétele és a folyamatok józan értékelése is szükséges” (Pintér 2007: 18). A szociális munkásoknak nagyon nagy szerepe, feladata és felelőssége van a fejlesztések kapcsán, szakértelmükkel segíteniük kell a fejlesztések tervezését, fel kell hívniuk a figyelmet az esetleges veszélyekre, a hátrányos helyzetű, sérülékeny csoportokba tartozók érdekeinek védelmére.

Javaslatok

Három nagy terület van, amelyek párhuzamos fejlesztése szükséges annak érdekében, hogy a szociális munkások tevékenysége professzionális és etikus maradjon az IKT használata során is. Ezek a területek a hozzáférés és eszközellátottság, a képzés és a szakmai, módszertani támogatás.

1. Infrastruktúra, hozzáférés, eszközellátottság fejlesztése

Megfelelő mennyiségű és minőségű alapvető eszközökre és szoftverekre, infrastruktúrára lenne szükségük a szociális szakembereknek, hiszen a kutatásom eredményei szerint ezek munkahelyükön jelenleg gyakran még nem adóttak. Sokan nagyon elavult, lassú, rossz eszközöket használnak, sőt az is gyakori, hogy saját eszközökkel (laptop, okostelefon) dolgoznak. A megkérdezett szociális szakembereknek nagy igénye van új eszközök, programok beszerzésének támogatására. Szükség lenne hordozható eszközökre, tabletekre, okostelefonokra, mivel a szociális szakemberek

jelentős része többnyire terepen dolgozik, úton van. Jelenleg komoly probléma, hogy ilyen helyzetekben a segítők saját eszközeiket és előfizetésüket használják munka céljára is, ez nemcsak hatalmas anyagi terhet jelent számukra, de nehezíti a szakmai és magánjellegű kommunikációjuk szétválasztását, privát szférájuk védelmét is és komoly etikai, biztonsági, adatvédelmi kockázatokkal jár ez a megoldás. A fenntartók ezeket az eszközbeszerzéseket jelenleg nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben tudják megtenni, ezért az állami szerepvállalás, támogatás ezen a területen azt gondolom elengedhetetlen.

Nem csak eszközbeszerzésre, hanem informatikai rendszerekre és szoftveres fejlesztésekre is szükség van, a szociális szakemberek szívesen látnának olyan megoldásokat, melyek egyszerűsítik, gyorsítják az adminisztrációt. Papír alapú helyett teljes körű elektronikus adminisztráció vezetését támogatják, továbbá igényelnék különféle, az ellátórendszerre vonatkozó adatbázisokhoz való hozzáférést. Az informatikai rendszerek, szoftverek fejlesztése során nagyon fontos lenne, hogy a szociális munkások, gyakorló szociális szakemberek be legyenek vonva a fejlesztés folyamatába, a tervezésbe az első pillanattól, így érhető el, hogy olyan programok szülessenek, mely valóban segítik, támogatják, egyszerűsítik a munkájukat és nem csak egy újabb terhet jelentenek számukra.

Azoknál a fejlesztéseknél, szolgáltatások tervezésénél, melyek közvetlenül a kliensekkel való online kommunikációra irányulnak, feltétlenül figyelembe kell venni a digitális egyenlőtlenségeket, a hozzáférésben jelentkező különbségeket, az érintett célcsoport jellemzőit, az eszközellátottságot, a készségek különböző szintjét, illetve az eltérő igényeket. Bármilyen fejlesztés során alapvető dolognak kell lennie a digitális akadálymentesítésnek, a készülő programoknak, weboldaloknak, applikációknak, a szolgáltatásoknak otthont adó felületeknek akadálymentesnek és felhasználóbarátnak kell lenniük. A tartalmaknak igazodniuk kell a célcsoport sajátosságaihoz.

Azt is fontosnak tartom, hogy az online szolgáltatás választható legyen, emellett mindig meg kell tartani a személyes igénybevétel lehetőségét is (hibrid működést javaslok tehát), hiszen ma még nem mindenkinek van meg a lehetősége, hozzáférése, tudása az online szolgáltatások igénybevételéhez, illetve sok területen még nem vizsgált, nem bizonyított az online beavatkozások hatékonysága.

2. Képzések, továbbképzések fejlesztése

Az eszközök, rendszerek megléte a használatukhoz szükséges tudás és készségek nélkül önmagában nem old meg semmit, a képzésre, továbbképzésre, élethosszig tartó tanulásra is figyelmet kell fordítani. A szociális területen alkalmazott informatikai megoldások fejlődése már lassan különálló szakinformatikai ággént kezd megjelenni (social work informatics, Takács 2021). Fontos, hogy a hallgatók tudják, hogy a kliensek segítésében, forrásteremtésben, érdekképviselésben milyen lehetőséget rejt az IKT használata, ismerjenek meg jó gyakorlatokat, legyenek képesek végiggondolni az online tevékenységeik, jelenlétük szakmai, etikai vonatkozásait, tisztában legyenek az online kommunikáció sajátosságaival (Tóth 2017b); azok előnyeivel, de veszélyeivel is (Takács 2017, 2018). Perron és szerzőtársai (2010) szerint a szociális munkások képzésében és gyakorlatában nem jelent meg kellő súllyal az IKT használata, ami azt a veszélyt hordozza, hogy nem leszünk eléggé versenyképesek az egészségügyi és pszichoszociális szolgáltatások nyújtásában. Megfelelő képzés nélkül pedig fennáll a veszélye, hogy a szociális munkások alacsony színvonalú online szolgáltatásokat kezdenek el végezni, amiből jogi és etikai problémák származhatnak. Perron állításával kutatásom eredményei összecsengenek, hiszen informatikai, digitális kompetencia fejlesztő képzésen a válaszadó szociális szakemberek 71,5%-a soha nem vett részt. A felsőfokú végzettségű válaszadók több, mint 70%-a úgy ítélte meg, hogy tanulmányai során nem kapott megfelelő felkészítést az IKT használatára vonatkozóan. A megkérdezett szociális szakemberek 72,1%-a szerint fontos lenne, hogy a szociális munkás képzésbe építsék be a digitális készségek fejlesztését, 54,3%-uk szerint jó lenne, ha továbbképzéseken, tréningeken fejlesztenék a szociális munkások tudását, készségeit (akár e-learning vagy blended learning formában). Ehhez szükség van jelentős tartalomfejlesztésre, tananyagfejlesztésekre, képzésfejlesztésre. Szükséges tehát a szociális munkás hallgatók képzésének és a szakemberek továbbképzéseinek átalakítása, hogy azokban nagyobb hangsúllyal jelenjen meg a digitális írástudás és műveltség fejlesztése (Perron és munkatársai 2010, Tóth 2017b). A szakmai és technológia használati kompetenciák szervezeten belüli fejlesztése a szociális intézmények működése szempontjából is fontos, hiszen növeli a munkavállalói elégedettséget, mely hosszú távon kedvezően hat a szervezeti elégedettségre, s ezáltal a szervezet működésére. (R. Fedor 2021)

3. Szakmai, módszertani támogatás

Nagy szükség lenne a kliensek védelmében és a szolgáltatások megfelelő színvonalon történő, etikus biztosítása érdekében a technológiák segítségben történő alkalmazására vonatkozó módszertani útmutatók, szakmai ajánlások, képzések kidolgozására hazánkban is. A közösségi média használata során felmerülő szakmai és etikai kérdéseket meg kell vizsgálni, további kutatások szükségesek. Támogatni kell a szakemberek tudatos médiahasználatát. A szociális szakemberek részéről nagy igény mutatkozik az IKT használatára vonatkozó módszertani ajánlásra. Ennek kidolgozása azt gondolom minisztériumi feladat, de a különféle szakmai, érdekvédelmi szervezeteknek is kiadhatnának a technológia használatra, kliensekkel való online kommunikációra vonatkozó ajánlásokat, útmutatókat, állásfoglalásokat. Javaslom a szociális szakembereknek szóló tájékoztató anyagok, kiadványok elkészítését és közzétételét, online felület kialakítását, amelyekből a szociális munkások és gondozók segítséget kaphatnak abban, hogy eszközeiket és a közösségi médiát tudatosabban használhassák. Ez szükséges a kliensek védelmének és a szolgáltatások megfelelő színvonalon történő, etikus biztosítása érdekében is. Szakmai szervezetek már számos országban foglalmaztak meg ilyen ajánlásokat, útmutatókat a közösségi média használatra vonatkozóan, melyeket disszertációmban részletesen bemutattam (lásd Tóth 2021).

A fent felsorolt három terület mellett, a fejlesztések megalapozásához szükség lenne továbbá kutatások végzésére, hiszen a szociális szakemberek IKT használatáról, a szociális munkások-kliensek online kapcsolatáról, a közösségi média használat lehetőségeiről és a felmerülő szakmai, etikai kihívásokról, a pandémiás helyzet hatásairól még keveset tudunk.

A fejlesztések kapcsán tehát fontosnak tartom, hogy:

- a szociális szakembereket bevonják a programok, platformok, eszközök fejlesztésébe és természetesen az érintett célcsoporttagokat is, ha olyan fejlesztésről van szó, melynek eredményét, produktumát közvetlenül ők használják,
- különös figyelemmel legyenek a gyermekek és a fogyatékkal élők jogaira, szükségleteire, sajátosságaira,
- lehetőség legyen a visszacsatolásra, a szociális munkások érezzék, hogy a technológia van értük és nem fordítva,

- a szakmai, etikai, adatvédelmi kérdések tisztázva legyenek,
- elemezzék a társadalmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásukat és a közösség érdekét helyezték előtérbe.

Összegzés

A kutatás eredményeiből látszik, hogy az IKT használata a szociális munkások körében igen elterjedt, a kliensekkel való online kapcsolattartás is gyakori. Különösen a pandémiás helyzetben értékelődött fel, hogy a technológia használatával új utak nyíltak a szolgáltatások biztosítására. A lehetőségek mellett ez ugyanakkor nagy kihívást is jelent, a szakembereknek speciális tudásra és készségekre van szükségük ahhoz, hogy a munkájuk a technológia használat során is professzionális és etikus maradjon (NASW&ASWB 2005). A közösségi média használata javíthatja a kommunikációt, és pozitív eszközként használható a szociális munkában, a szakmai kapcsolatok fejlesztésében, a szakma értékeinek és jó hírének fenntartásában, az információ megosztásban, a diszkrimináció elleni küzdelemben (BASW 2012). A technológia alkalmazása segítheti az ápolási és gondozási feladatok ellátását, a gondozók tehermentesítését, gyorsíthatja az adminisztrációt. Az IKT szociális munka gyakorlatába való integrálásával jobb, hatékonyabb, a lakosság igényeihez jobban igazodó, rugalmasabb, könnyen igénybe vehető ellátásokat biztosíthatunk. A közösségi média használatával hatékonyabb lehet a közösségi munka, az érdekképviselés, a civil szervezetek és mozgalmak nagy társadalmi hatást érhetnek el. A szociális ellátások, szakmai tevékenységek dokumentálhatósága javulhat, több statisztikai adat áll rendelkezésre, ami megfelelően használva hozzájárulhat a szolgáltatások pontosabb tervezéséhez, színvonaluk emeléséhez. Azonban az infokommunikációs technológia használatával új kockázatok, jogi és etikai dilemmák merülhetnek fel és a társadalmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatása sem egyértelmű, ezek tisztázására további kutatásokra lenne szükség. A közösségi média használata lehetőségeket rejt és kihívásokat tartogat, lehetséges kockázatainak vannak a szociális munkások és a klienseik szempontjából is, különös tekintettel a gyermekekre és más sérülékeny csoportok tagjaira (BASW 2012). A kliensek és a segítők védelmében és a szolgáltatások megfelelő színvonalon történő, etikus biztosítása érdekében szükség lenne hazánkban is kifejezetten a technológiák segítségben történő alkalmazására vonatkozó módszertani útmutatók, szakmai ajánlások,

képzések kidolgozására. Fontos lenne, hogy a szakemberek felismerjék a technológia és a közösségi média alkalmazásában rejlő lehetőségeket, hogy a szociális munkás hallgatók képzésében és gyakorlatában, a szakemberek továbbképzésében nagyobb hangsúllyal jelenjen meg az ezzel kapcsolatos ismeretek átadása, készségek fejlesztése.

Azt gondolom, hogy a technológiai megoldásoktól nem kell tartania a szociális szakembereknek. A robotok, programok nem tudják teljes mértékben helyettesíteni a segítőket, viszont egyes résztevékenységek elvégzésével nagy mértékben segíthetik, támogatják a munkájukat. A technológia bevonásakor a szociális munkás nem válik feleslegessé, hanem munkája, tudása, személye még inkább felértékelődik!

Felhasznált irodalom

1. Aboujaoude E; Salame W; Naim L. (2015): Telemental health: A status update. In: World Psychiatry, 14(2): 223–230.
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wps.20218/epdf> (Utolsó letöltés: 2017.07.23.)
2. Balázs Katalin; Bene Ágnes (2019). Az aktív idősor szerepe a fogyasztóvédelemben. Magyar Gerontológia, 11(37-38), 65–77.
<https://doi.org/10.47225/MG/11/37-38./7449>
3. Bán Attila (2015): Telemedicina és földrajz: Egy Innovatív egészségügyi ellátási forma és a földrajzi egyenlőtlenségei. Földrajzi Közlemények, 139 (4): 318-327.
http://www.foldrajzitorsasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2015_139_evf_4_pp_318.pdf (Utolsó letöltés: 2017.01.19.)
4. Bene Ágnes; Móré Marianna; Zombory Júlia (2020). A digitalizáció néhány elemének időseket érintő hatásai – Karantén előtti helyzetkép. Magyar Gerontológia, 12(39), 29–51.
<https://ojs.lib.unideb.hu/gerontologia/article/view/9328/8381>
5. British Association of Social Workers (2012): BASW Social Media Policy http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_14300-2.pdf (Utolsó letöltés: 2017. 06. 25.).
6. Daragó László Dr; Jung Zsófia; Ispán Fanni; Bendes Rita; Dinya Elek Dr. (2013): A telemedicina előnyei és hátrányai. Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Közzolgálati Kar, Egészségügyi Informatikai Fejlesztő és Továbbképző Intézet, Budapest <http://docplayer.hu/20132497-A-telemedicina-elonyei-es-hatranyai.html> (Utolsó letöltés: 2017.01.19.)
7. Európai Bizottság (2013): A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A saját lakókörnyezetben való életvitel segítségét szolgáló közös program végső értékelése
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0898&from=hu> Utolsó letöltés: 2019.04.27.
8. Gyarmati Andrea (2019): Idősödés, idősellátás Magyarországon. Helyzetkép és problémák. Friedrich-Ebert-Stiftung. Budapest.
<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15410.pdf> Utolsó letöltés: 2019.04.27.

9. Goldmann Róbert (2014): Humán erőforrás helyzetkép a szociális ágazatban. Kézirat.
10. Hill K; Ferguson S. M. (2014): Web 2.0 in social work macro practice: Ethical considerations and questions. *Journal of Social Work Values & Ethics*, 11(1). 2–11.
<http://jswve.org/download/2014-1/articles/2-JSWVE-11-1Web%202.0%20in%20Social%20Work%20Macro%20Practice-pp%202-11.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 06. 25.).
11. Hilty D. M; Ferrer, D. C; Parish, M. B; Johnston, B; Callahan, E. J; Yellowlees, P. M. (2013): The Effectiveness of Telemental Health: A 2013 Review. In: *Telemedicine Journal and E-Health*, 19(6): 444–454.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3662387/pdf/tmj.2013.0075.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.07.23.)
12. Kraus R. (2004): Ethical and legal considerations for the providers of mental health services online. In: Kraus R; Zack J; Sticker G. (szerk.): *Online Counseling. A handbook for mental health professionals*. Elsevier Academic Press, San Diego, California. 123–144.
13. National Association of Social Workers & Association of Social Work Boards (2005): *Standards for Technology and Social Work Practice*.
<http://www.socialworkers.org/practice/standards/NASWTechnologyStandards.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. 06. 25.).
14. Perron B. E; Taylor H. O; Glass J. E; Margerum-Leys J. (2010): Information and Communication Technologies in Social Work. *Advances in Social Work*, 11(2). 67–81.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3117433/> (utolsó megtekintés: 2017. 06. 25.).
15. Pintér Róbert (2004): A magyar információs társadalom fejlődése és fejlettsége a fejlesztők szempontjából. Doktori disszertáció, ELTE-TÁTK. <http://mek.oszk.hu/02300/02336/02336.pdf>
16. Pintér Róbert (2007): Úton az információs társadalom megismerése felé. In: Pintér R. (szerk.) *Az információs társadalom*. Tankönyv. Gondolat - Új Mandátum, Budapest, 2007.
<https://mek.oszk.hu/05400/05433/05433.pdf>
17. R. Fedor Anita (2021): Job Satisfaction in Hungary - Comparative Study. *Economics and Sociology* 14 : 2 pp. 331-349., 19 p.

18. R. Fedor Anita; Ungvári Sándor; Markos Valéria (2021): Az idősök szociális kapcsolatai és szabadidő-eltöltése. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 10 : 1 pp. 86-104., 19 p.
19. R. Fedor Anita, Lácza Magdolna (2021): Határmentiség – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság. *Acta Medicinae Et Sociologica* 12:33 pp. 44-62. , 19 p.
20. R Fedor, Anita (2021): Regional characteristics of the precariat on the labour market. Debrecen, Magyarország : Debrecen University Press (2021) , 178 p. ISBN:9789634903574 ISBN:9789634903581
21. Suler, J. (2004): The psychology of text relationships. In: Kraus R; Zack J; Sticker G. (szerk.): *Online Counseling. A handbook for mental health professionals*. Elsevier Academic Press, San Diego, California: 19 – 50.
22. Széman Zsuzsa (2015): A tartós idősgondozás alternatívái: technika, környezet, Esély 1. 65-84.
http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_1/2015-1_2-1_szeman_tartos_idosgondozas.pdf
23. Takács Péter (2017): A magyar egészségügy adatvédelmi és adatbiztonsági kihívásai a 21. század elején. In: Finszter Géza; Sabjanics István (szerk.) *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó 838 p. pp. 779-785.
24. Takács Péter (2018): Privacy and Data Security Challenges in the Hungarian Health Sector at the Beginning of the 21st Century. In: Finszter Géza; Sabjanics István (szerk.) *Security challenges in the 21st century*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó 823 p. pp. 775-780.
25. Takács Péter (2021): A Barthel Indexről a szociális munka informatikáján át a Pawlak-féle Életlenhalmazokig. In: Rusinné Fedor Anita (szerk.) *Előítéletesség nélkül - szakmai tisztességgel*. Nyíregyháza, Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar pp. 367-386.
26. Tóth Anikó Panna (2011): Internetes tanácsadók Magyarországon 2010-ben. In Somlai P., Szabari V. (szerk.): *Kötő-jelek 2010. Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Évkönyve*, Budapest. 171–194.
27. Tóth Anikó Panna (2017a): A mentálhigiéne fejlesztésének lehetőségei a telemedicina segítségével. *Metszetek*, 6 (2)
http://metszetek.unideb.hu/files/tanulmany_139-166.pdf

28. Tóth Anikó Panna (2017b): Professzionális és etikus IKT-használat a szociális munka gyakorlatában – a nemzetközi ajánlások áttekintése. Párbeszéd – Szociális munka folyóirat 4 (3).
<https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/5951/5562>
29. Tóth Anikó Panna (2021): A szociális szakemberek digitális technológia és közösségi média használata. Doktori disszertáció. ELTE-TáTK Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program

Internetes források:

- http1 KSH STADAT táblák: 2.1.49. Az alkalmazásban állók létszáma a nemzetgazdaságban a közfoglalkoztatottak nélkül
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli039c.html
 Látogatva: 2020.05.03.
- http2 <https://kdnf.hu/hirek/fulop-attila-bovul-az-egyhazak-szocialis-szerepvallalasa> Utolsó megtekintés: 2021.03.27.
- http3 Európai Innovációs Partnerség az egészségben töltött, aktív időskor elősegítésére, EIP on AHA https://ec.europa.eu/eip/ageing/home_en
 Utolsó megtekintés: 2022.04.21.
- http4 AAL (Active and Assisted Living – Tevékeny és önálló életvitel) program <http://www.aal-europe.eu/> Utolsó megtekintés: 2022.04.21.
- http5 Technológiai megoldások, az idősödésből adódó kihívások kezelése e-learning tananyagok. Kapacitásfejlesztés az időskori ellátásbiztonság növelése érdekében Mórahalmon HU11-0016-A1-2013, Norway Grant <https://morahalom.geonardo.com> Utolsó megtekintés: 2022.04.21.
- http6 SILVER Supportig Independent Living for the Elderly through Robotics <https://www.silverpcp.eu/> Utolsó megtekintés: 2022.02.21.
- http7 Giraff: An Advanced Telepresence Robot for Hospitals & Home Care <https://telepresencerobots.com/robots/giraff-telepresence> Utolsó megtekintés: 2022.02.21.
- http8 Foster M. (2018): Aging Japan: Robots may have role in future of elder care. Reuters <https://www.reuters.com/article/us-japan-ageing-robots-widerimage-idUSKBN1H33AB>. Utolsó megtekintés: 2022.02.21.
- http9 The Guardian view on AI in social work: algorithms don't have all the answers. Editorial. 17 Sep 2018. The Guardian.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/17/the-guardian-view-on-ai-in-social-work-algorithms-dont-have-all-the-answers> Utolsó megtekintés: 2022.02.21.

http10 McIntyre N; Pegg D. (2018): Councils use 377,000 people's data in efforts to predict child abuse. The Guardian <https://www.theguardian.com/society/2018/sep/16/councils-use-377000-peoples-data-in-efforts-to-predict-child-abuse>. Utolsó megtekintés: 2022.02.21.

http11 Morland L; Greene C; Ruzek J; Godleski L.: PTSD and Telemental Health <http://www.ptsd.va.gov/professional/treatment/overview/ptsd-telemental.asp> Utolsó megtekintés: 2017.01.19.

A tanulmányban használt rövidítések jegyzéke

BASW	British Association of Social Workers
cCBT	computerised cognitive behaviour therapy, számítógépes kognitív viselkedésterápia
COVID-19	Coronavirus disease 2019, koronavírus-betegség 2019
iCBT	internet-based cognitive behavioural therapy, internetes közvetítéssel végzett kognitív viselkedésterápia
ICT	Information and Communications Technology (magyarul IKT)
IKT	információs és kommunikációs technológiák (angolul ICT)
LEA (robot)	Lean Elderly Assistant
mTherapy	Mobile Therapy, mobil terápia
NASW&ASWB	National Association of Social Workers & Association of Social Work Boards
VR	Virtual Reality, virtuális valóság
VRET	Virtual Reality Exposure Therapy, virtuális valóság expozíciós terápia

Mellékletek
Néhány példa az IKT használatára az idősgondozásban

A LEA nevű járókeret alakú robot

Forrás: <http6>

*A Zsiráf elnevezésű telepresence robot, melyet kórházaknak és házi
idősgondozóknak ajánlanak elsősorban*

Forrás: <http7>

Egy humanoid robot torna foglalkozást tart a Shin-tomi idősek otthonában, Japánban

Forrás: <http8>

Az idősgondozó speciális mozgatót segítő eszközt használ az idős ellátott emelése során (Japán, Shin-tomi idősek otthona)

Forrás: <http8>

Acta Medicinae et Sociologica (2022)
Vol. 13. No. 35. (219-249)

UNIVERSITY OF
DEBRECEN
FACULTY OF
HEALTH SCIENCES

doi:
<https://doi.org/10.19055/ams.2022.11/29/11>

NYÍREGYHÁZA

Városi térhasználat a miskolci Vörösmarty lakótelepen és az egykoron a helyén állott Gordon városrészben

Bereczki Zoltán¹

¹ Adjunktus, Debreceni Egyetem, Építőmérnöki Tanszék, Várostudományi Kutatólabor, 4028 Debrecen, Ótemető utca 2–4., ORCID 0000-0003-0707-1621

INFO

Bereczki Zoltán
bereczki.zoltan@eng.unideb.hu

Keywords

Miskolc, space syntax,
urban design,
prefabricated housing
estate

ABSTRACT

The ways of use of the urban space in the Vörösmarty housing estate in Miskolc (Hungary) and in its predecessor, the former Gordon district: Many organic, dense neighbourhoods – judged as unhealthy and socially problematic – disappeared in the second half of the 20th century globally, to be replaced by modern prefabricated housing estates. It is difficult to judge objectively from the distance of several decades, whether these drastic transformations of the urban tissue brought the positive changes hoped for at the time of their construction, or not. The article addresses this question on a case study, using the quantitative methods of space syntax combined with on-site observations and the analysis of contemporary newspapers.

Kulcsszavak

Miskolc, space syntax,
településtervezés,
lakótelep

Absztrakt: A XX. század második felében világszerte számos nagyvárosban tűntek el organikus, sűrű beépítésű, egészségtelennek és szociálisan problémásnak titulált városrészek, hogy modern vasbeton lakótelepeknek adják át helyüket. Több évtized távlatából visszatekintve nehéz objektíven megállapítani, hogy a városzövetnek ezek a drasztikus átalakításai meghozták-e az építésük idején remélt pozitív változásokat. A cikk a space syntax kvantitatív módszereit helyszíni megfigyelésekkel és a korabeli sajtó híradásainak elemzésével egy miskolci példán vizsgálja a kérdést.

Problémafelvetés, elméleti-módszertani háttér

A városok fizikai formája és a társadalmi tényezők közötti kapcsolatot, beleértve a városi tér nehezen számszerűsíthető és nehezen leírható „minőségét”, nehéz megragadni, leírni, mérni és számszerűsíteni. Az utóbbi évtizedekben azonban lényegesen több adat áll rendelkezésre, mint korábban a történelemben. Ennek a lehetőségnek a kiaknázására épül az úgynevezett „New Science of Cities”, aminek a célja, hogy tárgyilagos, formalizált, empirikusan tesztelt és összehasonlítható (reprodukálható) módon vizsgálja a városokat mint összetett struktúrákat, ezzel hidat verve az úgynevezett „soft” és „hard” tudományok közé (Batty 2013). A cél általában nem csupán a vizsgálat, hanem a modellalkotás is. A megfelelően kidolgozott és felépített matematikai háttérű modellek segítségével egy-egy tervezett városépítészeti beavatkozás hatása tesztelhető és lemérhető.

Ebbe a vonulatba illeszkedik az úgynevezett space syntax is. A kifejezés a városokat, mint hálózatokat elemző technikák együttesét takarja. A space syntax az vizsgálja, hogy ezek a hálózatok hogy viszonyulnak a használat mintázataihoz, és lehetővé teszi elméleti következtetések levonását a tér és a társadalom viszonyáról (Nes 2019: 253–245).

A space syntax a településmorfológián mint tudományágon belül az úgynevezett konfigurális megközelítést alkalmazza: a városra mint konfigurációra tekint, ahol az egyes elemek egymáshoz kapcsolódásának módja a vizsgálat elsődleges tárgya. Ehhez olyan, a térszerkezetet reprezentáló matematikai modelleket használ, amiknek a mérőszámai korrelálnak a vizsgált terület (térrendszer) társadalmi, térhasználati mutatóival. A space syntax kutatások célja olyan leírási stratégiák kidolgozása konfigurált, lakott terek (épületek, települések vagy épített komplexumok) számára, hogy az azok mögött meghúzódó társadalmi logika is megfogalmazható legyen. A társadalmilag releváns aspektusai a konfigurált tereknek már a topológiai leírás szintjén megragadhatók (Bafna 2003: 18–19).

A space syntax elméleti-módszertani alapjait Bill Hillier és Julienne Hanson 1984-es könyve rakta le, aminek a címe a lehető legcélratorőbben fogalmazza meg azt, aminek a vizsgálatára a space syntax irányul: *The Social Logic of Space* (Hillier és Hanson 1984). A kötet megjelenése óta ugrásszerű fejlődés következett be mind a számítástechnikában, mind az elérhető adatok mennyiségében és minőségében, így a módszerek, alkalmazási területek

jelentősen kibővültek, és mára számos célszoftver is rendelkezésre áll a vizsgálatokhoz (Rashid 2019).

Az egyik fő mérőszám, amit a space syntax alkalmaz, az integráció. Ennek definíciója a következő: „az integráció bármely kiindulási tértől a rendszer összes többi részéhez mért távolság normalizált mértéke. Általánosságban szólva azt számítja ki, hogy a kiindulási tér milyen közel van az összes többi térhez, és a relatív aszimmetria (vagy relatív mélység) mérőszámának tekinthető.” (Hillier és Hanson 1984: 108–109) A távolság itt nem metrikus, hanem topológiai távolságot jelent a gráfként ábrázolt térrendszer elemei között, ahol a gráf pontjai a terek, a gráf élei pedig a terek kapcsolódásai. Ebben az értelemben „tér” (space) alatt egy fizikai határokkal egyértelműen körülhatárolható területet értünk. Tér egy falak által határolt helyiség, egy épületek mint térfalak által határolt városi tér, de egy zárt sorú beépítésű utca is (ez esetben a tér arányai természetesen meglehetősen elnyújtottak), illetve bármilyen városi terület, amit valamilyen formában épületek vagy egyéb épített elemek határolnak. A terek formája és egymáshoz kapcsolódásuknak módja nagyban befolyásolja az adott tér használatának módját.

A space syntax a települések időbeli változásának vizsgálatára is alkalmas. Egy példa erre Sam Griffiths 2012-es kutatása Sheffielldről, ahol történeti térképek space syntax-vizsgálatával mutatta meg annak a logikáját, hogy egy korábbi perifériális út (a Rockingham Street) hogyan válhatott a település egyik fontos üzleti-kereskedelmi központjává (Griffiths 2012). Magyar viszonylatban a módszer alkalmazása még gyerekcipőben jár, de nagy potenciál rejlik benne főleg olyan területek vizsgálatánál, ahol a történeti szövet sérült, felszakadt; illetve ahol a városszövetbe zárványszerűen beékelődő korábbi iparterületek intergrálása a cél. Jelen cikk szerzője Lovra Évával Diósgyőr-vasgyár integrálásának lehetőségeit vizsgálta a space syntax eszközeivel egy 2020-as konferencia-előadásban és a kapcsolódó publikációban (Bereczki-Lovra 2020).

Jelen tanulmány egy szakadásnak tekinthető városrész transzformációjának konfigurális vizsgálatával foglalkozik, ahol a transzformáció jelentős mértékű.

A vizsgált terület

A jelen tanulmányban a fenti módszerekkel vizsgált terület a miskolci Vörösmarty lakótelep térsége. Valójában a lakótelepnek nincs hivatalos neve. Az építés során belvárosi lakótelepként hivatkoztak rá a tervek, elkészülte után

pedig Tanácsköztársaság városrésznek keresztelték (*Felavatták a Tanácsköztársaság városrészt*. Észak-Magyarország, 1979. III. 22., 3. p.). Ez az elnevezés sosem honosodott meg, 1990 után pedig egyébként is elavult volna. A mai utcaneveket használva a vizsgált területet északról a Szinva, nyugatról a Szemere Bertalan utca, délről a Dankó Pista utca, keletről a Melinda utca-Bocskai utca vonala határolja (1., 4. ábra).

1. ábra. A vizsgált terület (Vörösmarty lakótelep) lehatárolása a jelenlegi állapot térképén

Forrás: A szerző szerkesztése. Alaptérkép: OpenStreetMap.

Bár Miskolc városképében, épületállományában nagy súlya van a panellakótelepeknek, ez a terület több szempontból is különlegesnek mondható. A mai, úgynevezett Nagy-Miskolc egy sajátos konglomerátum, számos, egykoron önálló település alkotja: Miskolc, Diósgyőr (Diósgyőrvasgyárral és Perecessel), Hejőcsaba, Görömböly (Tapolcával), Szirma, a Hámorok (Alsó- és Felső-) Lillafüreddel, Ómassa, Bükkszentlászló. A panellakótelepek nagy része a városrészek közötti hézagok kitöltésére, vagy kevésbé beépített területekre épült (Kapusi 2012). Ezekhez bontani (a korabeli szóhasználatban „szanálni”) alig kellett, és a történelmi központtól távolabb helyezkednek el.

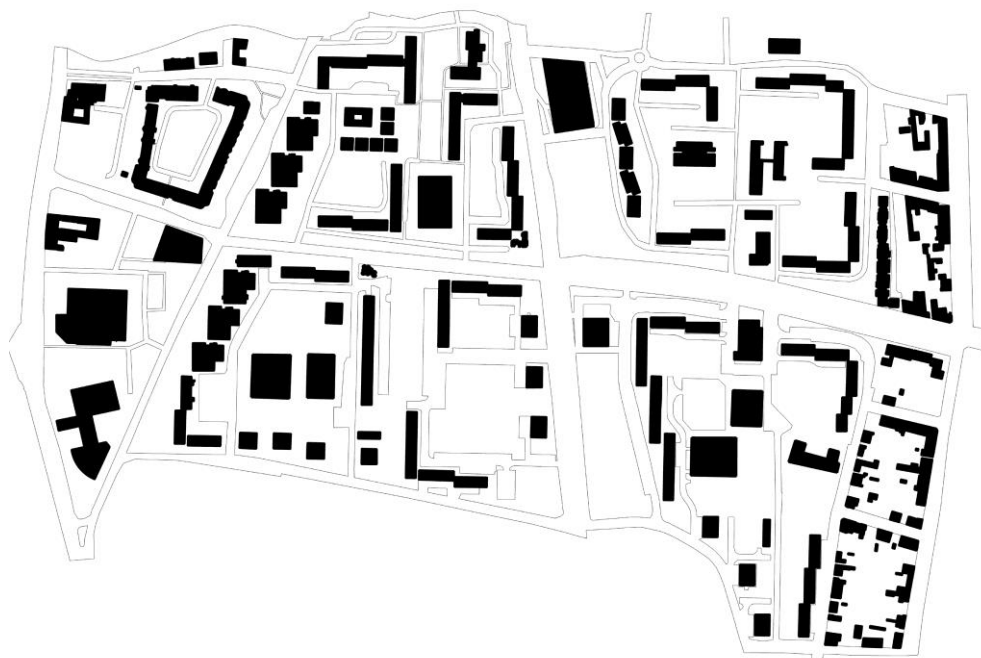
Ezzel szemben a belvárosinak nevezett Vörösmarty lakótelep legészakibb panelházai a város védett történelmi főutcájának tözsomszédságában, attól alig

3. ábra. A Gordon utcái, telkei és házai

Forrás: Korabeli kataszteri térkép alapján rajzolta Abdo Mhrez, településmérnök-hallgató, Debreceni Egyetem, Építőmérnöki Tanszék.

5. ábra. A Vörösmarty lakótelep telekosztása és épületei

Forrás: Hivatalos önkormányzati térkép alapján rajzolta Abdo Mhrez, településmérnök-hallgató, Debreceni Egyetem, Építőmérnöki Tanszék.

A Gordon időszaka

Horváth Béla megállapításai szerint a terület 1702-ig szántó volt. A telkek (kertek) kiosztása a XVIII. század közepére tehető, ekkor a későbbi Vörösmarty utcára merőlegesen szalagtelkeket alakítottak ki. 1755 és 1773 között a diósgyőri uradalom (Miskolc tulajdonosa) a terület szélein házhelyeket osztott ki, „akkor kezdődött meg az a folyamat, melynek révén e területen elsősorban a város szegényebb lakossága, a nincstelenek helyezkedtek el.” Később ezeknek a szalagtelkeknek a mezsgyéi alakultak közökké. (Ifj. Horváth 1962)

A Gordon beépülése

Az Első Katonai Felmérés szelvénye a XVIII. század végi állapotot rögzíti. A későbbi Vörösmarty utca jellegzetes vonalvezetése egyértelműen leolvasható, és már mindkét oldala be van épülve. A Szinván malmok sorakoznak. A házak az utcavonalon viszonylag sűrűn állnak, de a tömbbelsőik üresek. A beépített terület keleten kb. a mai Király utca vonalában ér véget.

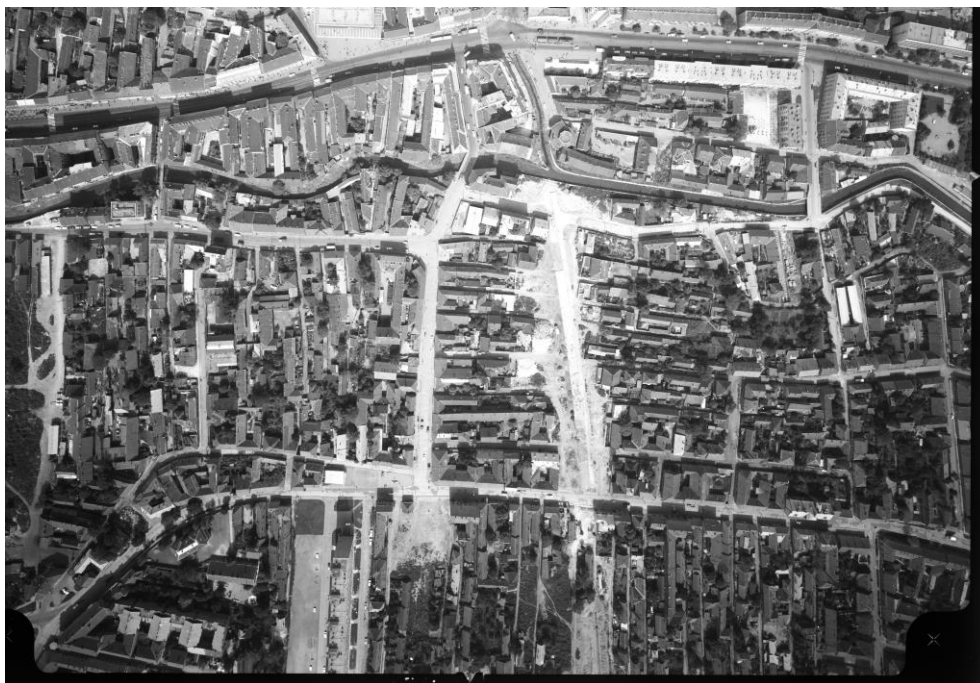
Miskolc első, pontos, részletes kataszteri térképe az úgynevezett Domby-féle térkép 1817-ből (Papp, Somorjai és Tóth 2015: 40–41). Ezen a terület már eléri azt a kiterjedését, ami jóformán változatlan maradt a század végéig. Délen két keskeny és hosszú szalagtelek választja el a temetőtől, keleten pedig a mai Szabó Lőrinc utca-Szabó Lőrinc sétány vonala jelenti a határt. Ez a kiterjedés látható az 1892–1894 között készült országos kataszteri felmérés szelvényén is (Papp, Somorjai és Tóth 2015: 68–69). A későbbiekben kelet felé a terület beépült egészen a vasútig, de ezt a részt többnyire nem számítják a Gordonhoz, és többé-kevésbé a bontás is elkerülte.

A Gordon jóformán változatlanul megőrizte utca- és telekszerkezetét az 1970-es évekig (5. ábra). A városrésznek a főutcája a pesti országútból ívesen kiváló és kelet felé forduló Alsó-Gordon utca volt (a későbbi Vörösmarty utca). Ezzel párhuzamosan, tőle délre futott a Felső-Gordon (a későbbi Petőfi Sándor) utca. A kettő között, észak-déli irányban húzódtak a terület jellegzetességének számító keskeny közök. Ezeket a XIX-XX. század fordulóján mesterségekről nevezték el, ennek köszönhetően a területet később úgy is emlegették, hogy „a mester-utcák környéke”. A Felső-Gordon utcától délre futott a Gillányi utca.

Az Alsó-Gordon utca íves részével nagyjából párhuzamosan futott a Zöldfa utca. Ahol a Zöldfa utca újra egyesült az Alsó-Gordon utcával, egy kis kiteresedés volt, az úgynevezett Halas piac. Innen indult északi irányba az Alsó-Szirma utca, ami egy derékszögű kanyar után átment a Felső-Szirma (a későbbi Arany János) utcába.

A fent nevesített nagyobb utcák mellett a területet számos keskeny köz, zsákutca, szabálytalan utcácska és kisebb kiteresedés tagolta.

6. ábra. A terület egy része 1972-ben

Forrás: fentrol.hu. A későbbi Király utca nyomvonalán már le vannak bontva az épületek, és már az első panelház is áll.

Társadalmi viszonyok

Olyan feldolgozás egyelőre nem született, ami kimondottan ennek a területnek a társadalmi viszonyait elemezné az idők során. Általánosságban elmondható, hogy Miskolc lakossága a XIX. század közepétől folyamatosan és dinamikusán növekedett (1850-ben 16000 lakosa volt, húsz évvel később már 26000). Ennek megfelelően az egész város egyre zsúfoltabbá vált (Hajdú 2018: 70). Mivel a Gordon keleti határa egyben a város keleti határát is jelentette, és ez a vonal a XIX. század folyamán nem változott, ez a probléma itt valószínűleg fokozottan jelentkezett.

Lengyel Gabriella 1880-as népszámlálási adatokat is felhasználó kutatásai alapján az Alsó-Gordon 209 telkén iparosok, segédek, vasúti munkások, napszámosok, kereskedők, kocsmárosok, szállítók éltek, a telkek 1,4%-án cigányok, 12,4%-án zsidók. A Felső-Gordon 72 telkén az Alsó-Gordonhoz képest kevesebb volt az iparos és több a napszámos. Itt a telkek 18%-án élt cigány népesség, 22,2%-án zsidó. A Gillányi utca mindössze 17 telkének 38,9%-án cigányok, 11,1%-án zsidók éltek. Lengyel ezenkívül megállapítja,

hogy „a cigányokon és zsidókon kívül a nevekből és a vallásból kiindulva német és tót iparosok, tót napszámosok is nagy számban éltek a Gordonon.” (Lengyel 2009: 54–55). Dobrossy István Miskolc 1895-ös címtárára hivatkozva írja, hogy mindenféle mesterség képviselői megtalálhatók voltak itt (Dobrossy 2010: 35).

Ismét Horváth Bélát idézve 1962-ből, tehát a bontás előtti időszakból, „a század elején is csak hosszas sirámok jelentek meg a terület helyzetéről és adottságairól, de tudományos feltárára, a terület részletes elemzésére, és ennek alapján megfelelő javaslatok tételére, tudomásunk szerint, nem kerülhetett sor”. (Ifj. Horváth 1962: 194)

A részletes adatok híján ezekre a bizonyos sirámokra a korabeli sajtóból következtethetünk. 1928-ban Henszelmann Aladár *Miskolc egészségügyi mintaváros* című cikkében így ír: „Látszólag utópia: annak különösképen, aki a Gordont ismeri: a Vörösmarty-utcát és vidékét számtalan közével, a közök mélyén rosszszagu viskókkal s a kövezetlen zsákutcák és udvarok minden, emberi és állati szennyével. A legsűrűbben lakott negyed a legrosszabb hygienás viszonyokkal. [...] Borotváljuk le a Gordont Miskolc testéről, tegyük a földdel egyenlővé s építsük meg rajta a legújabb Miskolcot.” (Reggeli Hírlap, 1928. IV. 8., 8. p.) A Reggeli Hírlapban 1929-ben több cikk ecseteli a szörnyű helyzeteket, de ezekben közös, hogy alapvetően az infrastruktúra hiányát nehezményezik és ennek kiépítését sürgetik, kiemelve, hogy az itt lakók is kiveszik a részüket a közteherviselésből. (1929. I. 24., 7. p., 1929. X. 23. 1. p., 1929. X. 29. 5. p., 1929. XI. 3. 7. p.) Különösen élenken tapint rá a korabeli városfejlesztés prioritásainak ellentmondásosságára a *Külváros* című cikk: „ma már régen lejárt a nagy paloták építésének konjunktúrája és elérkeztünk ahhoz a határhoz, ahol a város közmunkaszolgáltatásának a legelemibb feladata az elhanyagolt külvárosok szociális igényeinek a kielégítése lehet legelsősorban.” (Reggeli Hírlap, 1929. X. 23., 1. p.) Gencsi Samu egyébként már 1906-ban javaslatokat fogalmazott meg „a Gordonnak zeg-zugos közökkel össze-vissza hasogatott területének” rendezésére, és szociális alapú városfejlesztési elképzeléseket fogalmazott meg (Hajdú 2018: 73). 1931-ben Dr. Tóth Béla tb. városi tiszti orvos sürgeti a Gordon csatornázását. (Reggeli Hírlap, 1931. VII. 15., 6. p.)

Horváth Béla már többször idézett 1962-es cikkében kivételesen értékes adatokat közöl, amiket a Miskolci Tervező Vállalat különböző vizsgálati anyagaiból személyesen gyűjtött ki és dolgozott fel (Ifj. Horváth 1962: 194–196). Nem teljesen egyértelmű, hogy ezek a teljes, Szinváig terjedő területre

vonatkoznak, vagy csak a Mester utcákra (cikkének elején a Gordont a Felső-Gordon és a Gillányi utcák közötti területként definiálja, de megjegyzi, hogy 1900 után Gordonként emlegetik az ettől északra, a Szinváig terjedő területet is).

Az alábbiakban néhány adatot ismertetek az általa közltekéből. (A Gordon bruttó területe 14 ha, nettó területe 9,5 ha, lakosainak száma 2262 fő. A lakófelület 15668 m², a bruttó laksűrűség 238 fő hektáronként, a nettó laksűrűség 206 fő/ha. A lakóépületek száma 301, Egy szobára 2,5 lakos jut. A lakások száma 674, ebben 675 család lakik. Az épületek 82,8%-a magánkézben van. A lakások 61,9%-a egyszobás, 17,8%-a kétszobás, 17,7%-uk viszont egyetlen helyiségből áll. 3 vagy több szobával a lakások mindössze 2,6%-a rendelkezett. A falazatok anyaga az épületek 68,5%-nál téglá, 30,8%-nál vályog. Az épületek 95,5%-ába be van vezetve a villany, vezetékes víz ellenben csak az épületek 23,5%-ban volt, csatornázás pedig csak 12,3%-nál. A gáz mindössze 3 épületbe volt bevezetve. A lakások 76,5%-a volt konyhával, 6,2%-a fürdőszobával, 8,7%-a belső wc-vel ellátva. Csupán a lakóhelyiségek 37,5%-ának volt száraz a falazata, 34,7%-nak nedves, 27,8%-nak egészben nedves, ez valószínűleg összefüggött a csatornázás hiányával. A lakások 32%-ának jó az állaga, 33,8-nak megfelelő, 18,5-nek avult, 15,7-nek egészségtelen. Annak tudatában, hogy a terület sorsa akkor már évtizedek óta bizonytalan volt és így a karbantartások is elkerülték (sőt építési tilalom is volt érvényben) (Kelemen 1997: 264), a jó és megfelelő lakások kétharmados aránya kimondottan jónak mondható, főleg, hogy nagy valószínűség szerint Horváth adatai csak a szűkebben vett Gordonra vonatkoznak.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mennyire igaz az, amit főleg a bontás közben-után sulykolt a (párt)sajtó, hogy a terület egésze egyetlen összefüggő, egészségtelen nyomornegyed volt (6. ábra). A bontás előtt készült archív fotókon számos kopottas, de jó építészeti minőségben felépült épület is látható (különösen az Alsó-Gordon [Vörösmarty] utcán), melyek jellegükben nem különböznek a miskolci főutca, a Széchenyi utca hasonló méretű – ma már védett – épületeitől. Ezenkívül középületekkel is találkozunk: a Pece és a Szinva patakok összefolyásánál ott volt a zsidó fürdő, az Alsó-Gordon utcán emeletes iskolaépület volt található, valamint a kétemeletes Bagolyvár, ahol az I. kerületi tanács működött.

7. ábra. A Vörösmarty út házai közvetlenül a bontás előtt

Forrás: Észak-Magyarország, 1977. május 29. 33. évf. 125. sz. oldalszám nélkül. A fotót készítette: Laczó József

A két világháború között új társasházak is épültek. Az Egyesült Államokba emigrált miskolci építész, Bóhm Viktor munkáit bemutató fotókollázson két olyan modernista társasház is feltűnik, ami a szanálásig a területen állt (7. ábra). A városi napilap, a Déli Hírlap egyik 1982-es cikke is elismeri, hogy a területre „iparosok és kereskedők a két világháború között átlagon felüli házakat építettek”, igaz, rögtön hozzáteszi, hogy „köztük szegény emberek, lumpen elemek vályogházai helyezkedtek el”. (Déli Hírlap, 1982. XI. 30., 3. p.) Az összefüggő nyomornegyed narratíváját cáfolja az is, hogy a Gordon korabeli képeslapon is megjelenik (egy ilyen fellelhető a Herman Ottó Múzeum gyűjteményében 73.474.1.32 jelzet alatt).

8. ábra. Összeállítás Bóhm Viktor építész miskolci épületeiről

Forrás: Száva Pál magánarchívuma. A Vörösmarty lakótelep építéskor lebontott épületek karikázással kiemelve.

A Gordon bontása közben és után is megjelentek olyan cikkek, amik a terület munkásmozgalomban betöltött szerepét taglalták. Arany János utcai munkásotthon a város szervezett munkásmozgalmában fontos szerepet töltött be, minden bizonnyal nem függetlenül a lakosság összetételétől. Ahogy a Déli

Hírlap szerzője fogalmazott 1979-ben (tehát már a Gordon teljes bontása után): [a Gordont] „nem sajnáljuk; de azt sem feledjük, hogy e városrész lakói közül sokan beírták nevüket a miskolci munkásmozgalom történetébe.” (Déli Hírlap, 1979. III. 15., 3. p.)

Az átalakulás

1958-ban Glódy András, a Miskolc városi tanács építési és közlekedési osztályának vezető főmérnöke *Miskolc városrendezési és építési problémái, eredményei* címmel közölt cikket az Észak-Magyarországban. Ebben már eldöntött tényként ír a Mesterutcák szanálásáról. (Észak-Magyarország, 1958. X. 8., 2. p.) Majd tíz évvel később, olvasói panaszra a tanács közölte, hogy „lassan az egész Gordont lebontják, ezért nagyobb útépitést nem terveznek”. (Észak-Magyarország, 1967. III. 1.) A Déli Hírlap 1971-ben Pénzes Gézával, a területi körzeti tanácstagjával készített interjút. Ebben is elhangzik, hogy a lakók folyamatosan keresik az infrastrukturális fejlesztések igényével, de csak annyit tud nekik mondani, hogy nem lesz infrastrukturális fejlesztés, mert itt öt-hét éven belül teljesen új lakótelep lesz. (Déli Hírlap, 1971. III. 25., 3. p.) Mindezekből arra lehet következtetni, hogy a terület bontás előtti rossz műszaki állagának a karbantartás – tudatos – hiánya (is) az oka volt. Egy évvel később a megoldást már egyértelműen a paneltechnológiában látták. Az Észak-Magyarország ekkor közölt egy beszélgetés Kammel Lajosnéval, a Miskolci I. kerületi Tanács vb-elnökével. A riporter kérdésére, miszerint „Mit vár a kerületi tanács a házgyár üzembe helyezésétől?”, a következő válasz érkezik: „Természetesen gondjaink jelentős részének megoldását. [...] Különben a Vörösmarty utcára néző, úgynevezett Gordonon már elkezdtük a bontást.” (Észak-Magyarország, 1968. III. 16., 3. p.) Hogy ez a bontás mennyire esetleges volt, arról egy két hónappal későbbi kis színes hírből értesülhetünk. Eszerint a vonaton összefutott két országgyűlési képviselő, Kammel Lajosné (a miskolci I. kerületi Tanács vb-elnöke), és Papp József (a tiszakeszi Tiszamente Tsz. elnöke), cseverésztek a Gordon bontásáról, amit még senki se vállalt, és a téveszelnök küldött 12 embert meg pár gépet és hat hét alatt lebontottak 75 épületet, jó pénzért és a bontott, de jól felhasználható építőanyagért cserébe. (Észak-Magyarország, 1968. V. 12., 5. p.)

Ekkor egyébként már rendelkezésre álltak tapasztalatok a tömeges lakásépítés társadalmi hatásaival kapcsolatban. Zircz Péter 1967. december 16-án szólalt fel a miskolci várospolitikai ankéton, felszólalását a *Napjaink*

folyóirat 1968-ban közölte. (Zircz 1968) Ebben a szerző kiemeli, hogy „készült ugyanis legalább tucatnyi rendezési terv, tanulmányozták Miskolc közlekedését, levegőjét, vizét, egészségügyét, közműveit és még sok minden egyébét, de társadalmát alig. [...] Ténymegállapító, idejekorán lefolytatott vizsgálatokkal el lehetett volna kerülni, hogy szociológusaink akkor kezdjék kétségbe vonni a lakótelep-építés hazai gyakorlatának tökéletességét, amikor tucatjával állnak már az olyan lakótelepek, amelyeket összkomfortjuk és parkjaik ellenére is gyakran sivárnak éreznek lakóik. [...] Városépítésünk gyakorlatában a szociológiai aspektus még mindig nem foglalta el méltó helyét.”

A későbbiek fényében kijelenthetjük, hogy írása semmilyen hatást nem ért el. 1969-ben Kammel Lajosné az Észak-Magyarországban kijelenti, hogy „a házgyár fog forradalmat hozni a lakáshelyzetben”. A cikk alapján a lakásra váró panaszosok ezt türelemmel elfogadták. (Észak-Magyarország, 1969. VII. 10., 5. p.)

Egy 1975-ös légifotó tanúsága szerint ekkor már a terület felén folyt a lakótelep építése, míg a másik felén még álltak a régi házak (8. ábra). 1977-re pedig szinte teljesen lezajlott az átalakulás. „Mennyi változás hét év alatt! Európa egyik legnagyobb összefüggő »nyomornegyedeként« emlegették a Gordonnak nevezett városrészt, nagyjából azt a területet tehát, ahol lassan kibontakozik az új lakótelep. Szégyenlősen egymáshoz húzódó, apró házakra, a középkort idéző szűk sikátorokra, szabadon futó szennyvizesárokra láthattam, amikor beköltöztünk. Most már az sem megy szenzációszámba mifelénk, hogy a Vörösmarty utca alatt gyalogos aluljárót építenek.” A cikk szerint Bagolyvárban ekkor még működött a tanács I. kerületi hivatala és az iskola is állt még, de már üresen. (Észak-Magyarország, 1977. I. 9., 6. p.)

1979-ben diadalmas cikk számol be arról, hogy felavatták a Tanácsköztársaság városrészt: „A régi Gordon nevű miskolci nyomornegyed helyén egy új, korszerű városrészt avatunk, amely sok ezer miskolci dolgozó számára biztosít kényelmes otthont.” (Észak-Magyarország, 1979. III. 22., 3. p.)

9. ábra. A terület egy része 1975-ben

Forrás: fentrol.hu A Király utca nyomvonalától keletre még az eredeti beépítés látható, nyugatra már az új.

Ahogy nincs adat a lakosság összetételéről a bontás előtt, úgy arról sincs, hogy az új lakótelepen kik letek otthonra. Közvetett információkból arra lehet következtetni, hogy nem ugyanazok, akik előtte a Gordonon laktak. Egy 1966-os, az MSZMP Miskolc Városi Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya által kiadott kis füzet leírja a „lakáselosztás miskolci módszereit”. Eszerint „lakásjuttatásban csak az részesülhet, aki legalább három éve állandóan bejelentett lakással rendelkező miskolci lakos és legalább két év óta folyamatos munkaviszonyban áll. Ezenkívül megvizsgálják az igénylő munkához való viszonyát, szociális körülményeit, jövedelmi és lakásviszonyait, továbbá azt, hogy rendelkezik-e az előírt készpénzelőleggel, egyéb kötelezettségeinél fogva képes-e a havi részletek megfizetésére.” (s.a. 1966: 44–46).

A korabeli újságcikkekből lehet következtetni arra, hogy mi lett a Gordon azon lakóival, akik mindezen feltételeknek nem feleltek meg. Egy 1971-es cikk a Gordon felszámolása miatt a Béke-szálló telepre költöző „antiszociális elemek” által okozott bűnügyi problémákról írt. Eszerint ezek az emberek „egyik pillanatról a másikra természetesen nem változtak meg. Nem tudtak beilleszkedni az új környezetbe. Nem azért, mert nem fogadták be őket az itt

élő gyárimunkások és családjaik. Az évszázados vadonélés után néhány év kevés a szocialista együttélés szabályának megtanulásához.” (Észak-Magyarország, 1971. III. 6., 5. p.) A Déli Hírlapban 1976-ban „a Szondi-telep, a Gordon és a többi” kapcsán felteszik a kérdést, hogy miért épül kevés CS („csökkentett értékű”) lakás „azoknak, akik a felszámolandó negyedekben élnek.” (Déli Hírlap, 1976. X. 1., 1. p.) Egy 1978-as cikk arról tanúskodik, hogy a Gordon lakossága teljesen kicserélődött: „ha valaki filmre vette volna, vagy filmre venné Miskolcon a Széchenyi utca mögötti belső tömb, az egykori Gordon környezetét, az ott lakók életét, érdekes, tanulságos képekkel szolgálhatna a régi házak helyén felépült, felépülő otthonok lakóinak.” (Észak-Magyarország, 1978. I. 26., 5. p.) Ennél több adat sajnálatos módon nem áll rendelkezésre a Gordon lakosainak sorsáról, így azt sem lehet tudni, hogy költöztek-e közülük a környező településekre, és ha igen, mennyien és hová.

A Vörösmarty lakótelep

A Tanácsköztársaság városrész 1979. III. 22-i névadó ünnepsége után alig nyolc hónappal a Déli Hírlapban kertelés nélkül leírják, hogy „sajnos az új lakótelepeink – immár jóvátehetetlenül – uniformizáltak.” (Déli Hírlap, 1979. XI. 21., 3. p.)

Egy évvel később a *Napjaink* hasábjain pedig már élénk vita folyt a lakótelepekről. A 9. Tokaji Írótábor miskolci tanácskozásának témája a lakótelepek voltak és az ott élők szociális problémái. A *Napjaink* októberi száma több tanulmányt közölt a lakótelepek problémáiról, különböző szakmák képviselőitől (Mikolás Tibor építész, Fekete Gyula író, Tóth Pál szociológus, Dr. Mód Aladárné szociológus). Összefoglaló írásában Dr. Mór Aladárné megállapítja, hogy „a lakótelep szükségessége — mely nem véletlenül világméretű jelenség — nem képezheti vita tárgyát. Nem lehet azonban elfelejteni, hogy milyenek a lakótelepek!” (Mód 1980: 4) Többekkel egyetértve a közösségi életre alkalmas tereket hiányolja. (Mód 1980: 16)

Az infrastrukturális hiányosságok mellett a Gordon sajátos utcastruktúrája (a közök, zsákutcák zegzugos rendszere) is olyan jellemző volt, amit negatívumként értékelték a korabeli szerzők. A space syntax-kutatások kimutatták, hogy a térbeli szegregáció általában társadalmi szegregációval is együtt jár. (Ezen kutatások legfrissebb összefoglaló bemutatásához lsd. Rashid 2019.) Egy térrendszer (utcahálózat) azon elemei szegregáltak térben, amik alacsony integrációs értékkel bírnak. A Gordon területén többször felmerült új

utcák nyitása, ezek jelentősen javították volna a terület utcáinak integrációs értékét. Az 1897-es rendezési terv néhány szélesebb észak-déli irányú út nyitásával kiegyenlítettebb telektömböket irányzott elő. (Lovra 2019: 144) A Reggeli Hírlap a két világháború között is hasonló megoldásokat javasolt. (pl. Reggeli Hírlap, 1929. I. 24., 7. p: „Keresztül kell vágni a »Gordont« és tranzverzális utcákat kell nyitni.” Reggeli Hírlap, 1929. X. 23., 1. p.: „Új utcákat kell nyitni. A lehetetlen köz-rendszert meg kell szüntetni.”)

Ehhez képest az új lakótelep tervezői radikális lépéssel teljesen leradírozták a meglévő struktúrákat, beleértve a telekosztást is (4., 9. ábra). A belső integráció ennek ellenére nem javult. A területet a lakótelep elkészülte óta, így jelenleg is két nagyforgalmú, 2x2 sávós főútvonal szeli ketté, így nem is tud egységes lakónegyedként működni. A Vörösmarty utca nyugat felé ki lett egyenesítve és további bontások árán összekötve a lefedett Szinva fölött futó mai Kálvin János utcával, létrehozva így egy rendkívül forgalmas kelet-nyugati közlekedési tengelyt. A kettévágott lakóterületeket a Vörösmarty utca alatt egy aluljáró próbálta összekötni, azonban az emberek nem szívesen használták, így évekig teljesen le volt zárva, és jelenleg is csak nappal tart nyitva. A mai Király utca képében létesült egy új 2x2, kanyarodósávokkal 2x3 sávós észak-déli tengely is, ami szintén nehezen átjárható, és a terület nyugati részén van egy további, nagyjából észak-déli 2x2 sávós út (a mai Corvin utca), amittől keletre a lakóházak, nyugatra a nagy középületek (szakszervezeti székház, pártház) állnak. Ezek elhelyezésének esetlegességét mutatja, hogy jelenleg is rendezetlen parkolók és murvás, üres területek veszik őket körül. A területen hagyományos értelemben vett utcák nincsenek, csak a fent említett gyorsforgalmi utak és a panelházak közötti szervizutak. Annak ellenére, hogy két iskola, egy óvoda és egy bölcsőde is van a területen, a közterületek kihaltak, alulhasználtak. Ahogy Kelemen István a város lakótelepei kapcsán általánosságban megfogalmazza, „az átépült városrészek a maguk kompromisszumok szülte méretezési feszültségei mellett merev, néhol brutális »illeszkedésükkel«, a közprédává vált beépítetlen tartalék területeikkel, gondozatlan, a vandál pusztítást indukáló játszó- és zöldterületeikkel a lakossági-társadalmi ellenérzések napi színterévé váltak.” (Kelemen 1997: 264) Hajdú Ildikó megállapítása szerint „a társadalom és a helyi közösségek szerveződésére, illetve későbbi szétesésére, ha nem is egyedüli tényezőként, de hatással volt az az építészeti környezet, amely a technológiai változásokkal új irányokban indult el.” (Hajdú 2009: 301)

10. ábra. A terület napjainkban

Forrás: Google Maps

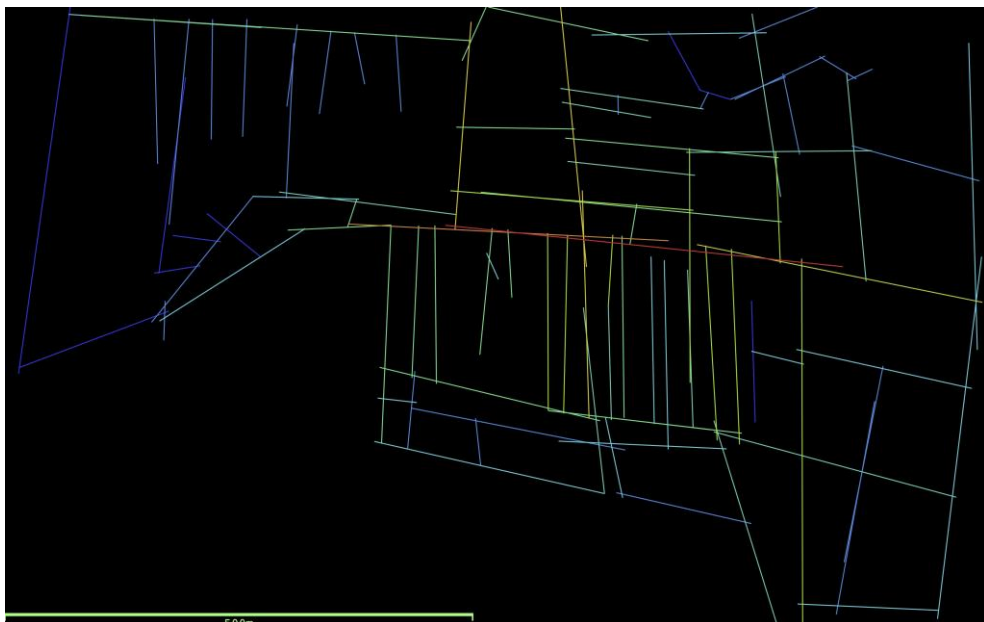
A technológiai változásoknak valóban kulcsszerepük volt a terület átalakulásában. Az alsószolcai házgyár radikálisan új lehetőségeket teremtett. A területen az első panelház a házgyárnak egy korai terméke, egy erkélyek nélküli szalagház volt. Néhány évvel később bekövetkezett a házgyárban egy technológiaváltás, ami nagyobb flexibilitást tett lehetővé. Az ÉSZAKTERV 1978-as kiadványában Kovács Dezsőné építésztervező ismertette a lakótelep terveit. (Kmetty 1979: 29–35) Eszerint a koncepció kulcseleme egy „észak-déli irányú közösségi felület »gyalogos zóna – főgyalogút«, amely városszerkezeti szinten egységessé szervezi a lakóegység két részét, összeköti a főbb gyalogos célpontokat, a tömegközlekedési megállóhelyeket, s végül a város zöldterületébe - a Népkerthbe – vezet.” Szintén szempont volt a tömbbelsőik intimitásának biztosítására a zárt sarkok kialakítása. Mindkét alapelve, alapötlet üdvözlendő, és túlmutat a szabadon álló, pontházaz telepítésű lakótelepeken. Ezt a korabeli sajtó is üdvözlölte: egy 1973-as cikk közli a lakótelep beépítési tervét, és hozzáteszi, hogy „az új panelek felhasználásával az eddigieknél sokkal városiasabb jellegű lakótömbök építhetők”. (Déli Hírlap, 1973. V. 18., 3. p.) (10. ábra) Hogy ezek az elvek a gyakorlatban mennyire működnek, a későbbiekben látni fogjuk.

bontása (Iglói 1997). Ennek ellenére erről a témáról pusztán ennyit közöl: „a népkerti intézményközpont 1966-ban készült városrendezési program, négy létesítmény megvalósítását tartalmazva. Ezek közül csupán a sportcsarnok valósult meg. Elmaradt a pártoktatási intézmény, az állandó kiállítási intézmény és a tranzit szálloda megépítése.” (Iglói 1997: 260) Mászt nem ír a terület bontásáról, pedig más városrészeknél részletesen ír a változásokról, helyenként épületszinten.

A space syntax- és helyszíni vizsgálatok eredményei

A space syntax integráció-vizsgálatok térképén az egyes tengelyek integrációjának mértékét színskála jelöli, a színek graduálisan változnak, a piros tengelyek a legintegráltabbak, a sötétkékek a legkevésbé azok. Egy városnegyed esetében az a jó, ha az integráció viszonylag kiegyenlített, mivel a szolgáltatások, intézmények a legmagasabb integrációs értékkel rendelkező helyekre költöznek. Ha a városnegyedben nagyon kiegyenlítetlen az integráció mértéke, az azt a veszélyt rejti magában, hogy minden élet a kevés (egyetlen) magas integrációjú utcán zajlik, míg a többi utca kihalttá válik, ennek minden negatív hatásával együtt.

A Gordon integráció-térképéről leolvasható, hogy a bontás előtti állapotok kiegyensúlyozottabbak voltak, mint a jelenlegiek (11. ábra). Egyértelmű ugyan, hogy az Alsó-Gordon utca szolgált a település főutcájaként, de emellett számos egyéb tengely rendelkezik viszonylag magas integrációs értékkel.

12. ábra. A Gordon utcáinak axial integration-vizsgálata

Forrás: DepthMapX szoftverrel készítette Bereczki Zoltán

Ezzel szemben a lakótelep elkészülte óta fennálló állapot integráció-térképén megjelenik két nagyon erős tengely, a többi utca pedig alárendelt szerepet tölt be (12. ábra). A térképeken a középértéket jelentő sárga vonalak alig vannak, a végletek dominálnak: a piros-narancs és a kékek. És valójában még ez a kép is csalóka, mivel az erős tengelyek kizárólag közlekedésre szolgálnak. Sem megállni, sem parkolni nem lehet mellettük, de sétálni sem, így városi élet, szolgáltatások egészen biztosan nem fognak melléjük költözni. Ráadásul keresztben nehezen átjárhatóak is, tehát a két oldalukon lévő részeket nem integrálják, hanem éppen ellenkezőleg, elválasztják egymástól.

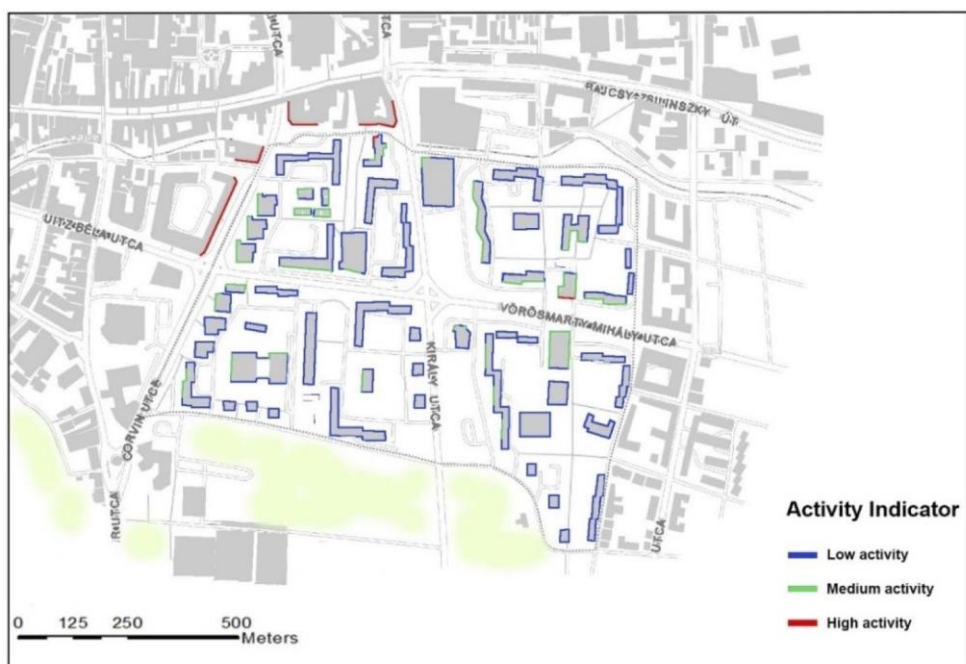
13. ábra. A Vörösmarty lakótelep utcáinak axial integration-vizsgálata

Forrás: DepthMapX szoftverrel készítette Bereczki Zoltán

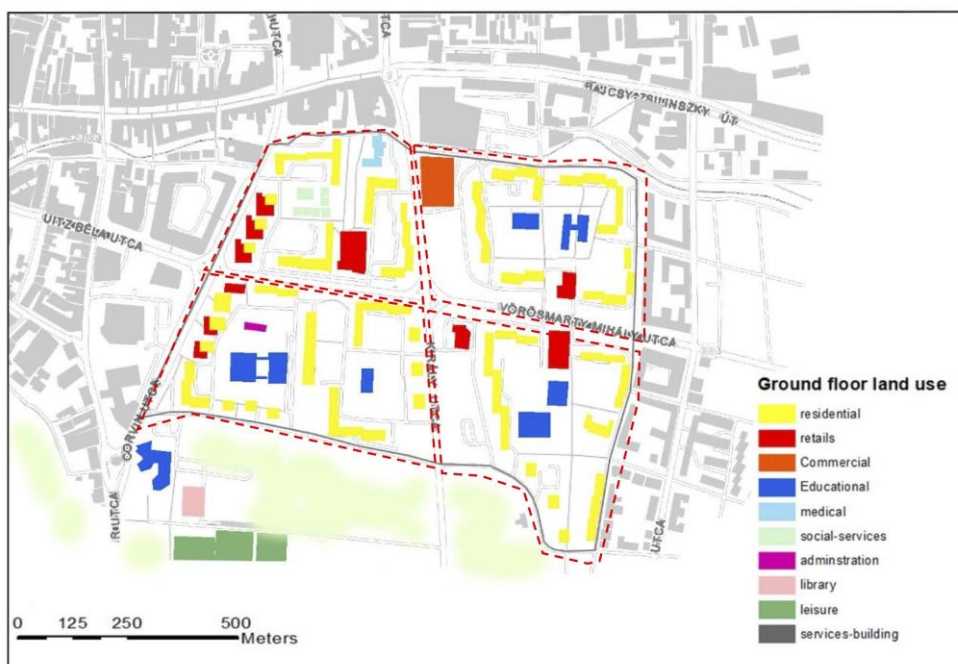
A fentieket alátámasztja az épületek földszinti, közterületi frontjainak helyszíni aktivitás-vizsgálata (Mhrez 2021: 17) (13. ábra). Magas aktivitás csak ott figyelhető meg, ahol a beépítés módja nem a panelkorszakra jellemző pontházak-szalagházak, hanem hagyományos, városias keretes beépítés. A panel pontházak-szalagházak frontjai nagyon alacsony aktivitással rendelkeznek, még ott is, ahol a földszintjeiken kereskedelmi egységek vannak (14. ábra). Ezen belül viszonylag magasabb aktivitás jellemzően a magasabb integrációjú tengelyek melletti házak esetében van.

14. ábra. A Vörösmarty lakótelep épületek földszinti, közterületi frontjainak aktivitás-vizsgálata

Forrás: Készítette Abdo Mhrez településmérnök-hallgató, témavezető: Bereczki Zoltán

15. ábra. A Vörösmarty lakótelep épületek földszinti funkcióinak vizsgálata

Forrás: Készítette Abdo Mhrez településmérnök-hallgató, témavezető: Bereczki Zoltán

A tervezett, a belső és külső integrációt biztosítani hivatott főgyalogút helyszíni vizsgálata kimutatta, hogy csak nagyon korlátozottan képes ezt a funkciót ellátni. Északi kiteresedése annak ellenére szervesen kapcsolódik Miskolc főutcájához, hogy gyakorlatilag a közvetlen közelében van. A kihelyezett padok és a panelházak aljában található üzlethelyiségek ellenére az emberek nem töltenek itt időt.

A gyalogos tengely tovább dél felé beleütközik az egykori Csemege-áruház nagy alapterületű tömbjébe, ezt megkerülve egy viszonylag szűk szakaszon jutunk el a Vörösmarty utca alatt vezető aluljáróhoz (15. ábra). Ez a fő összeköttetésnek szánt műtárgy egy parkolóból nyílik, és olyannyira nem hívogató (keskeny és sötét), hogy a megfigyelések alapján a gyalogosok zöme vagy kerül a nem túl közeli gyalogátkelőhelyig, vagy szabálytalanul kel át a kétszer két sávos, forgalmas utcán.

16. ábra. A Vörösmarty utca és az aluljáró déli kijárata

Fotó: Bereczki Zoltán

A túlsó oldalon a gyalogos tengely elhal, pontosabban egy elhanyagolt zöldterületben folytatódik. Itt is tetten érhető a közösségi használatú terek kialakításának szándéka (sportpálya, szalonnasütőhely), ezek azonban láthatóan egyáltalán nincsenek használatban (16. ábra). Az átmenő gyalogos forgalom esetleges, a fűben kitaposott ösvényeken zajlik.

17. ábra. A tervezett gyalogos tengely déli szakasza

Fotó: Bereczki Zoltán

Tovább dél felé haladva elérjük a terület határát. Itt kellene a gyalogos tengelynek a Népkerthez és intézményeihez (könyvtár, sportszarnok, jégpálya) kapcsolódnia. Ez a kapcsolat azonban a lakótelep és a Népkert között elterülő mindszeri temető miatt nem valósul meg. A temetőtől nyugatra lévő út a legközelebbi kapcsolat a Népkert intézményeivel, ide azonban nem vezet gyalogátkelőhely. A legközelebbi zebra felé kerülve, így szabályosan átkelve helyszíni mérés alapján 2,5 percbe telik az átjutás a pusztán két sávós, de általában nagyon forgalmas út túlsó oldalára.

A megfigyelések alapján, ha városépítészeti nem is, térhasználatban azonban működnek a zárt-félig zárt tömbök. Az egész lakótelepen a legaktívabb térhasználat azokon a helyeken figyelhető meg, ahol a tervezők a szalagházakkal zárt sarkokat alakítottak ki, és ezek a zárt sarkok forgalmasabb gyalogostengelyek mellett vannak. Ilyen a Dobó Katika bölcsődétől északkeletre eső játszótér és a Szabó Lőrinc általános iskolától keletre eső térrész.

A lakók igénye a közösségi térhasználatra a panelházak tövében ugyanakkor több apró jelről leolvasható. Ilyenek mindenekelőtt a gondosan ápoltság, néhány négyzetméteres kiskertek (17. ábra), vagy a spontán kihelyezett dohányzóhelyek apró ülőhelyekkel, rögzített hamutartókkal.

18. ábra. Kiskert a panelházak tövében

Fotó: Bereczki Zoltán

Összegzés

A Gordon városrész eltűnésének, lakóteleppé válásának története valójában egy világjelenséget illusztrál. A XIX. század második felétől kezdődő népességnövekedés szétfeszítette a terv nélkül, organikusan kialakult városok kereteit. A Gordon példáján is láttuk, hogy a megfelelő infrastruktúra hiánya okozta a legnagyobb problémákat. A modernizmus teoretikusainak a válasza a zsúfolt, egészségtelen történelmi városrészek problémájára az organikus városszövet létjogosultságának teljes tagadása volt, és a zárt sorú beépítésű utcák helyett a zöldben szabadon álló torony- és szalagházakban látták a megoldást. Szintén fontos alapelv volt az autós közlekedés és a gyalogos közlekedés elválasztása (pl. Le Corbusier 1968). Ezek az elvek eredményezték az iparosított házépítéssel párosulva a panellakótelepeket. A lakótelepi

beépítés azonban kétszer kétsávos útjaival, szervizútjaival, parkolóival, esetlegesen kialakított-kialakult közterületeivel nem tud a városi életnek olyan háttérül-színhelyül szolgálni, mint egy hagyományos, többfunkciós városi utca vagy egy térfalakkal határolt városi tér.

Felhasznált irodalom

1. Bafna, Sonit (2003): Space Syntax. A Brief Introduction to Its Logic and Analytical Techniques. *Environment and Behavior* (35), 1: 17–29.
2. Batty, Michael (2013): *The New Science of Cities*. Cambridge, Massachusetts; London, England, MIT Press.
3. Bereczki Zoltán és Lovra Éva (2020): Industrial heritage as an overlooked potential in urban heritage. Case study Miskolc-Diósgyőr. In: Strappa, Giuseppe, Carlotti, Paolo és Ieva, Matteo [ed(s)], *Urban Substrata & City Regeneration – Proceedings*. Roma, U+D Editions. 165–176.
4. Le Corbusier (1968): *A jövő nagyvárosai*. Budapest, Gondolat.
5. Dobrossy István szerk. (1997): *Miskolc a millecentenárius évében*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár.
6. Dobrossy István (2010): *Miskolc Mindszent Településrész Története*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány.
7. Mód Aladárné (1980): Lakótelep, lakás, életmód. *Napjaink* (19), 10: 14–16.
8. Griffiths, Sam (2012): The Use of Space Syntax in Historical Research: Current Practice and Future Possibilities. In: Greene, Margarita, Reyes, José és Castro, Andrea [ed(s)], *Proceedings: Eighth International Space Syntax Symposium*. Santiago de Chile, PUC. 8193:1–8193:26.
9. Hajdú Ildikó (2009): Acélváros. Társadalom és építészet kölcsönhatásában. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (48): 283–303.
10. Hajdú Ildikó (2018): Miskolc kiépülése a 20. században. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (57): 69–85.
11. Hillier, Bill és Hanson, Julianne (1984): *The social logic of space*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Cambridge University Press.
12. Ifj. Horváth Béla (1962): A miskolci „Gordon” kialakulása és problémái. Egy városrész: a kapitalizmus maradványa. In: *Miskolc idegenforgalmi, fürdő, kereskedelmi, zöldterületi és városépítési kérdései*. Az 1961. szeptember 23-án, 29-én és 30-án megtartott ankét anyaga. Miskolc, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Borsodi Intézőbizottsága. 194–199.
13. Iglói Gyula (1997): Városépítés és építészet Miskolcon 1960–1970 között. In: Dobrossy István [szerk.], *Miskolc a Millecentenárius évében*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 253–263.
14. Kapusi Krisztián (2012): Panelházak lakótelepek Miskolcon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (51): 153–162.

15. Kelemen István (1997): Az elmúlt század városépítése. Városépítés és építészet Miskolcon 1982–1991 között. In: Dobrossy István [szerk.], Miskolc a Millecentenárius évében. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 264–272.
16. Kmetty Gyula szerk. (1979): Északterv műszaki tájékoztató 1978. Budapest, Északterv.
17. Lengyel Gabriella (2009): Szilánkos mennyország. Szegénytelepek, cigánytelepek Miskolcon. Beszélő (14), 7: 52–64.
18. Lovra Éva (2019): Városok az Osztrák-Magyar Monarchiában. Városszövet- és várostipológia 1867–1918. Budapest, Terc.
19. Mhrez, Abdo (2021): Re-establishing the tissue: urban renewal plan of a central neighborhood in Miskolc. Mesterszakos szakdolgozat, Debreceni Egyetem, Építőmérnöki Tanszék.
20. Nes, Akkelies van (2019): Applied Mathematics on Urban Space. In: D’Acci, Luca [ed.], The Mathematics of Urban Morphology. Cham, Springer. 253–270.
21. Papp Ferenc, Somorjai Lehel és Tóth Arnold szerk. (2015): Miskolc régi térképeken. Miskolc, Miskolc Megyei Jogú Város.
22. Rashid, Mahbub (2019): Space Syntax: A Network-Based Configurational Approach to Studying Urban Morphology. In: D’Acci, Luca [ed.], The Mathematics of Urban Morphology. Cham, Springer. 199–251.
23. s.a. (1966): Adatok és tények Miskolc lakáshelyzetéről, közlekedéséről és szolgáltatásairól. Miskolc, MSZMP Miskolc Városi Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya.
24. Zircz Péter (1968): Várospolitikai és városi valóság. Napjaink (7), 1: 10.

A fenti írásokon kívül felhasználásra kerültek az alábbi helyi és regionális napilapok többnyire cím és gyakran szerző nélküli cikkei, riportjai, olvasói levelei. Részletes hivatkozásukat lásd. a szövegben.

- Déli Hírlap
- Észak-Magyarország
- Reggeli Hírlap